

Авсер сылгоймагей стьырсер
фырдылыз нсей; хорз сылгоймагей
стьырсер амонд нсей

Еврипид

MAX ДУГ

3

2001

Брытъиаты Елбыздыхъо.

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция:

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет:

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2001

МАХ

ДУГ

3
—
'01

Джилпы уагд цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци:

Бæрзон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæйы лæгтæ:

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæг, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзауджыхъæу, 2001

НОМЫРЫ ИС:

БРЫТЪИАТЫ ЕЛБЫЗДЫХЪО: 120 АЗЫ

Елбыздыхъойы хъуыдытæ	6
КОСТЫ Лизæ. Цыппар æмдзæвгæйы	12
ДЕГЪУАТЫ Соня. Тызмæг фыды гакк. Радзырд	15
НÆКУЫСАТЫ Наирæ. Сызгъæрин кæхц. Æмдзæвгæтæ	59
ТОМАЙТЫ Мисурхан. Этюдтæ	67
Марина ЦВЕТАЕВА. Æнæныгуылгæ хур. Æмдзæвгæтæ	75
ХАДЫХЪАТЫ Фатимæ. Æмдзæвгæтæ	76
ПЛИТЫ Зæирæ. Уалдзæджы фидиуæг. Æмдзæвгæтæ	77
ДЖУСОЙТЫ Нинæ. Сатирикон радзырдтæ	80
ДАУЫРÆ. Æрцæгъд-ма, фæндыр... Æмдзæвгæтæ	86

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

ХЪАЗИТЫ Мелитон. Ирон хæзна	89
-----------------------------	----

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ДЗУЦАТЫ Хадзы-Мурат. Поэтессæйы æрвхуыз дуне	119
--	-----

МЫСИНÆГТÆ

БИЦЪОТЫ Гриш. Уырныдта йæ: райгуырдзæн аивдзинады ног суадон	153
--	-----

ПУБЛИЦИСТИКÆ

ГУСАЛТЫ Барис. Елбыздыхъо, Хазби æмæ иннæтæ	159
---	-----

РÆСТÆГ — РÆСТÆВЗАРÆН

Цы уыди сæ аххос?..	167
---------------------	-----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	173
---------------------	-----

УАЛЫТЫ Мæдинæ. Хуызæвдисæг терминты нысаниуæг	179
---	-----

АРВИСТОН	184
----------	-----

ЕЛБЫЗДЫХЪО: 120 АЗЫ

ЕЛБЫЗДЫХЪОЙЫ ХЪУЫДЫТÆ

Ирон чиныджы сæфт Хуыцауы аххос чи кæны, уымæн тæрхонгæнæг Хуыцау фæуæд.

Ирон адæймаджы чиныг хъæуы, — афтæ зæгъынц, чиныгæн йæ ад чи æмбары, уыдон.

...Чиныгæн йæ кæнæг дæсны куы уа, уæд æй бауарзын кæндзæн адæмæн. Адæймаг та, кæй уарза, уый æлхæныны фыдæй нæ ныууадздзæн.

...Ма фæтæрсæм, нырма дард сты нæ фæстаг бонтæ! Уæдмæ царын хъæуы. Цард йемæ фæндæттæ хæссы. Царды койтæ кæнæм, нæ фæндæттæ дзурæм — уыдоны тыххæй чиныгыл узæлын хъæуы. Чиныг стыр хорзы йеддæмæ зиан никæмæн уызæн.

* * *

Европæйаг (уырыссаг) цард чи кæны, уыдонæн сæ зæнæг æппындæр нæ зонынц иронау, кæнæ зонынц æрмæст «фыдбылызы фаг». Уыцы зæнæджы зæнæг та æппындæр нæ зондзæн иронау.

* * *

Мах (ома журнал «Хуры тын» — Ред.) бæллæм хуры тынау талынг срухс кæнынц, уазал батавын, уангты уангпрог цæварынмæ!

Елвыздыхъойы райгуырæн хъæу — Дæллагхъæу.

* * *

Фидар у ма зардæ: бындур ис нæ чиныгæн, не ‘взагæн.
Пушкин уырыссаг чиныгæн цы у, махæн Къоста уый у.

* * *

Фыдæлты цардæй рахицæн стæм. Мæсгуытæ æмæ галуантæ
ныууагътам, ног цардмæ та хæццæ нæма баистæм. Стæм мах
фæндагыл, ахæм фæндагыл, æмæ фæстæмæ аздæхæн кæуыл нал
ис, размæ цæуын та сау талынг æмæ тарф мигъ нæ уадзынц.

* * *

Патриотизм «Хабар», если так можно назвать ее направле-
ние, в анкете принимает очень курьезные, чтобы не сказать
более, формы. Такой патриотизм вообще называется «квасным».

* * *

Газет, газет у хабархæссæг, хъæргæнæг, фидиуæг, газет у фæндага-
монæг! Æнæ газет адæм гоби сты — кæрæдзийы сын бамбарæн нæй!

* * *

Ирон арфæ ракæнæнт Иры дзыллæ Хъамболатæн Дзатты, Ха-
джумарæн Алыккаты, Ногийæн Солтæмытаты, Павлейæн Цæбол-

ты, — уыдон хардз æмæ куыстæн сæ фылдæр айстой сæхимæ.
«Хуры тын» уыдоны руаджы фендзæн нæ райгуыраен дуне.

* * *

Фыдæлтæй нырмæ адæм бафиппайдтой: стырдæр адæмыхатты
‘хсæн къаддæр адæмыхатт куы фæуа, уæд къаддæрæн стырдæры
æвзаг æмæ æгъдæуттæ æнæ бафæзмгæ æмæ <æнæ> райсгæ нæй.

* * *

Ныртæккæ нæхи цардмæ куы ‘ркæсæм, уæд дзы ссардзыстæм,
уырысырдæм кæй ивæм, уый нысæнттæ.

* * *

Ассимиляци кæй хонынц, уый йæ тыхыл у. Цин ыл кæнæм
æви кæугæ? Иу дæр нæ, иннæ дæр!

Адæмы ‘хсæн æфсымæрдзинад куы стыхджын уа, уæд дунейы
хицæн æвзагтæ ницæмæн уал хъæудзысты. Адæм тырндзысты
иудзинадмæ, бахъæудзæн сæ иу æвзаг, кæцы уæдмæ уызæн
цæттæ. Фæлæ уал ныр алчи æрмæст йæхи уарзы; адæм
хицæн арæнтæ, хицæн уаг æмæ æвзагмæ уымæн бæллынд.

* * *

Адæмы фарн бирæ у, бирæ у адæмы тых, æрмæст се ‘хсæн
иудзинад куы уа, уæд, Зæрдиагæй цæуыл ныллæууой, уый баххæст
кæндзысты, æрмæст кæрæдзийы ныхас куы ‘мбарой, уæд.

* * *

... Фæлæ нæхуыдтæг цы тагъд кæнæм не ‘взаг фæрох кæныныл?
Цæмæй дзы схъыг стæм? Цæмæн аппаратæм не ‘гъдæуттæ, сæ
фылдæр бакаст æмæ ахуыргонд адæмæн дæр бæллиццаг куы сты.

* * *

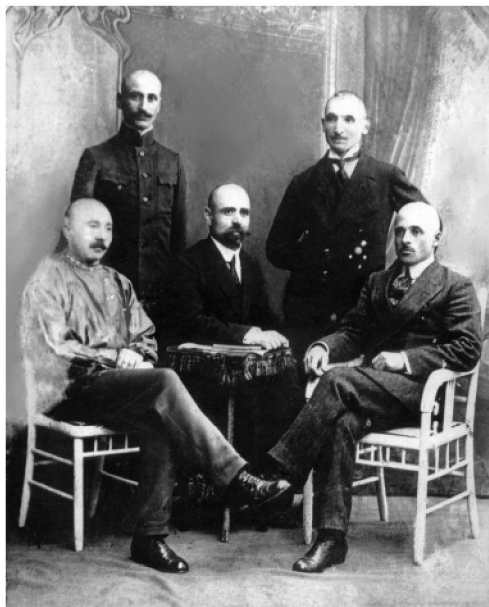
Адæммæ сæхи ‘взагæй куы сдзурай, сæхи ‘гъдау сын дæ
ныхæстæн бынæварæн куы кæнай, уæд дæ бамбардзысты.

* * *

Ныртæккæ ахæм рæстæг у, æмæ алчидæр хъуамæ размæ
тырна, алчидæр хъуамæ агура йæхицæн рад æмæ бар.

* * *

Æнгомдæр лæууын хъæуы кæрæдзимæ иннæ хæххонтимæ!

Елбыздыхъо йæ хионтимæ.

Улæфты рæстæг.

Галиуырдыгæй фыццаг Елбыздыхъойы мад (иннæтæ амынд несты).

*Елбыздыхъойы бинойнаг Ольгæ.
Дæуæй улæфын, дæуæй дзæг дæн, ды
мæ куынæ уай, уæд сæфгæ кæнын!—
Елбыздыхъо.*

* * *

Ненависть россиян к ингушу, чеченцу, осетину, внушенная им старым режимом, конечно, не могла исчезнуть за шесть месяцев. Это понятно, но ведь нужно же понять сознательным представителям демократии, что горцы имеют право на всякие свободы так же, как и всякий другой, и нужно привыкать державному народу к свободе других наций, ибо в этой свободе, в этом самоопределении — залог могущества России.

* * *

Моя печаль о страждущем человечестве.

* * *

Я полагаю, что должен оставить в жизни след. Такой след, идя по которому последующее поколение с радостью и гордостью вспоминало бы обо мне, не для меня, а для поощрения других!

* * *

Махæн нæй ирон лæджы ном æгадмæ тæрыны бар!

Г.С. СР.
Исполнительный

В СОВНАРКОМ ГССР

г. МАКСУРОВУ С.

0.5.12
С. Ш. Ш. 1993
М. 22/11

В ночь с 24 на 25 сентября с.г. скончался после продолжительной и тяжелой болезни известный осетинский писатель и создатель осетинского театра Эльвиздуко ЕРТАЕВ. В лице покойного Осетинская литература потеряла талантливого писателя, вступившего в своем последнем проявлении из круга бытовой жизни в круг разрешенных сюжетов мировой поэзии.

Умер он во цвете лет, когда осетинская литература возлагала на него наибольшие надежды, не завершив до конца задуманных сюжетов и не воплотив их в художественное слово.

Ввиду изложенного Осетинским окружком просит Совнарком ГССР отдать последний долг покойному, приняв похороны на счет ГССР.-

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ОСОМРИПОЛКОМА

Секретарь

ЦЫППАР ÆМЦЗÆВГÆЙЫ

ЗЫМÆГИМАЕ НЫХАС

Æрцу-ма искуы, æмæ фенон дæу,
 Куыд дын æмбæлы, — урс кæрц æмæ худы.
 Цæуылнæ тындзыс, исты афон нæу?!
 Нындзыг и саузым æрдз æмæ мæ уды.

Цыма мын айсид урс зымæг мæ зын,
 Куы бамбæхса фæллад зæххæн йæ саутæ.
 Мæ цæстытæ ныуурс ысты: фæзын!
 Æви кæны дæ бонтыл фæззæг даутæ?

Фæззæг уыди! (Фæци йæ рæстæг ныр.)
 Бæркадарм, æмæ бакастæй дæр — тауби.
 Æнкъард у ныр, бæгънæг у æрдз, æмыр,
 Кæны фыдæнхæл къахдзаныгътæй саби.

Сты къæлиндары урс сыфтæ нымад.
 Зæронд æнусы бирæ бон æркуынæг.
 Нæма ныссалди иунæг хатт дæр цад —
 Йæ рæстæгæй нæ пайда кæны зымæг.

Чысыл фæстæдæр, уалдзæгмæ нæ каст
 Куы суа æмæ куы нал уæм митыл,
 Æруардзæн уæд æмæ кæндзæни маст
 Хуымгæнæгæн æнафоны рæу митæй...

19.12.00

МАЙРАЕМЫКАРК

Уаты хъарм ын асырдта йæ фын.
Фенхæлдта, æрцыди мæнæ уалдзæг.
Хъазыд авгыл хуры хæлдзæг тын
Æмæ загъта, цъæх кæрдæгыл уайдзæн.

Уавæрæн нæ бамбæрста йæ хин —
Уазал зонд нæ домдæуы мæгуырæй:
Ахæссинмæ хъавыди йæ гуырæй
Авг æмæ фæхоста хорз йæхи.

Рудзынгæй куы акæсай, уæд та
Мит, мит, мит æрмаестдæр цæст уыдта,
Æмæ халон годзы къæхтыл цыд,
Цыма митæн хъахъхъæнæг лæууыд...

25.01.97

* * *

Куы сирвæза тыхджын базыртыл зынг,
Куы нал уромай зæрдæйæн йæ зын,
Уæд нæй мæрдырох рухс уæлæрвтæй курæн,
Уæд нæй æууæндæн Стыр нарты цъæх дурыл.

Куы бадома мæлæтхæссæг æрхуым
Дæ уды Рухс, куы бабын кæна хуым,
Уæд ахуысдзæни Хур, æмæ адзалмæ
Бæлдзынæ ды дæ ирвæзæн мадзалау...

25.11.96

МЫСÆН АМДЗÆВГАЕ

Мыдыбындз тахт æнæмæтæй мыдгур,
Сызгæринæй æрттыфта фæззæг, бур,
Мæныл та хауди арвы риуæй дур,
Цæй æнцонæй йæ загътой: «Амард Хур?»

Æцæг у, азтæм иу миниуæг ис:
 Кæддæр-кæддæр фæкъуырма вæййы рис.
 Фæрныг дуне, цæуа дыл цин фæрнæй,
 Мæ уды арвыл иу стъалы дæр нæй.

Æрцыди уалдзæг. Къаппа-къуппа, мур,
 Йæ сæр ысдардта цъæх кæрдæгæй, бур.
 Йæ хъæлæс хъуысы зæрватыккæн дард.
 Зæронд ахстæтты базмæлыди цард.

Цæф донхъазау иуварсæй кæсын:
 Уæ цин — уæлахиз, уæд мæхи мæ зын.
 Хъысмæтæй афтæ у æнустæм лыг:
 Æфсымæр — Цин, æмæ æфсымæр — Хъыг.

Æнæхатыр у ивгъуыдæн йæ уæз.
 Фæстаг зарæг ма самайдзынæн æз.
 Кæм дæ, кæм дæ, фыдрохгæнæн цъæх дур?!
 Цæй æнцонæй йæ загътой: «Амард Хур»...

21.04.00

**ТЫЗМАГ ФЫДЫ
ТАКК***Радзырд***Х**

ур ныгуылаенмæ фæцæйхæццæ кодта, йæ тынты æндæвдад æрлæмæгъ, уæддæр Мани йæ изæры зылдтытæ кæнынмæ нæма бавнæлдта — нæ сæм тасыд йæ къух, йæ чызг афоныл йæ куыстæй кæй нæ зынди, уый тыххæй. Ноджы ма йæ йæ галиу æрфыг дæр схæр-схæр кодта æмæ бынтондæр скатай, мастмæ мын фæцæуы, зæгъгæ.

— Сау сыджыт дæ бахæра, куы ма ма ныууадзай! — аныхта та йæ 'рфыг æмæ уаты бæстастæу иуцасдæр лæугæйæ азда. — Омæ кæм уа уæддæр ацафонмæ куыствæллад, хуыссæгхъуагæй? Стæй телефонæй та куыннæ 'рбадзырдта иннæ хæттыты хъауджыдæр, нæ йæ зоны, ма зæрдæ йæм кæй æхсайдзæн, уый? — йæхицæн ныхæстæгæнгæ скасти къулы сахатмæ.

— Нæ, уый дзæгъæл хуымæтæджы нæ фæстиат кæндзæн! — фæкаст телефонырдæм. — Уæд та йæм махæдæг фæдзурин... Фæлæ та йын хъыг куы уа уый дæр. Мæ къахдзæфтæ мын дысынæй цы барыс, зæгъгæ, та зæгъдзæн. — Мани ма иуцасдæр алаууыд йæ мидбынаты, стæй уæддæр систа хæтæл.

— Хъусын дæм! — райхъуыст æм ацæргæ сылгоймаджы хъæлæс.

— Гьема да царанбон бира ама фарны хабартта хус! Фала дын кад зын нау, уад мын Винерама куы фэдзурис!

— Ама йын ды чи да, бахатыр кан, фала? Тынг аनावдалон у Винера, андар мын ам бадзурын зын нау.

— Йа мад дан, барга, ама йам ма зарда 'хсайы, арагма цауы 'ма. Махицан бынат нал арын.

— Ма йам ахсайад да зарда, дзабах у. Фала йа фыццат хатт камандар уаззау операці канын бахъуыд, ама йа цурай аздама нэ цауы. Никай бар ай уадзы, цалымма йыл йа зарда фадара, уадма.

— Ма кьонайыл, ама уад хараман йа уд не суалангай куыстваллад, хуыссэгхъуагай, ма фарста йын фехалой! Аз та йын изарсарай йа харинаг ахъарм, ахъарм канын.

— Цауынна йын канай, ахам чызг дын ис, залдаг синаджы хуызан: харзконд, харзуынд, харзарэхст, ныфсхаст! Баста 'ма доны йаргъ у, раст, цастмахъус ныхасма мын ма бамбар ма ныхас, фала.

— Бузныг, ма хадзар, да цастуарзон ныхастай. Фала нын иунаг у ама йыл разма дэр не 'ууендам ама фастама дэр. Хурбон ын хур басудзынай тарсам, къавдабон — уарынарцыдай.

— Иунаган йа хъуыддаг афта ваййы, уахи фандиаг уад! Фала зафцы фыдай исты кауыл арцауа, ахамы каст нэ каны.

— Ама гъа, зарда уый нэ зоны. Фарн да дзыхыныхасы. Фала йа куы фенай, уад ын-иу загъ, да хорзэхай, бадзур загъ уахима!

— Уый дын ма быгъдуан. Харзизар.

Гье фала уыцы растаг Винера уыдоныл нэ уыд — надар ай йа мады уаварыл хъуыды канын фандыд, надар ай искай цастуарзон аппалан ныхаста андавтой. Андар уыд уыман йа катый, йа сагъас. Йе 'ппат хъуыдыта дэр иууылдар баст уыдысты, Хуыцауай фастама цы уды барны бацыд, уыма. Чысыл хъуыддаг у малаг уды цардма раздахын, адаймагаан аппаттай зынаргъдар цы у, уый хима райсын? Стай, йахи дарддэры царды фандаг дэр, уыцы изар цы уандон къахдзэф акодта, уымай бира аразга у, кад ын ай Хуыцауы цаст бауарза, уад.

Цавиттон, фаскуыст сахима куы рараст Винера, уад, рынчындоны асинтыл куыд арцайхызт, афта касы, ама «Тагъд аххуысы» машинайа иу сылгоймаджы лаггуыфы райстой мардвалурсай, ама йа тагъд-тагъд мидама фескъафынц.

— «Кадам, нэ уыныс?» Цыма йын исчи йа хъусы афта

бадзырдта Винерәйән, уйяу әм йә зәрәйы фәдисхәәр куы райхъуысид, сылгоймаджи ауынгәйә, әмә дзыхләуд фәкодта: «Чи уа, кәйдәр хуызән у?» — Хәстәгдәр бацыд, чи йә әрбаласта, уыдонәй иумә әмә йә афарста:

— Чи у, цы йыл әрцыд?

— Нә зонәм... уынджы ахаудта әмә нәм фәдзырдәуыд.

Уыцы ныхәстә айхъусгәйә, фәстәмә фәзылд Винерә әмә уайтагъд йә уәлхъус февзәрд. «Чи уа, бәлвырд кәйдәр хуызән у? Цыма йә кәцәйдәр зонын?» — кәсы йәм әдзынәг, афтәмәй йын йә цонгмә февнәлдта әмә йын йә зәрәйы цәф стары.

— Кәм стут, кәм?! — дзуры сәм мидаәмә, дохтыртә цалдәрәй йә кой кәм кодтой, уырдаәм. — Ам фәстиат гәнәнтә нал ис! — йәхәдәг йә хызынәй фелвәста йә хъусәнтә әмә йын йә тәрттә фегом кодта.

Уәдмә иннәтә дәр амбырд сты йә алыварс әмә се 'ппәт дәр әрцыдысты иу хатдзәгмә:

— Къәртт кәнинаг у, әнә уымәй зын раиртасән у йә ни-зыхатт.

— Йә масты дзәкъл скъуыд куы разына, уымәй тәссаг у! — йә зәгъинаг та загъта Винерә.

— Мәнмә дәр афтә кәсы, — йемә сразы радгәс дохтыр әмә сагъәсхуызәй йә цәстәнгәс ахаста, йә алыварс чи уыд, уыдоныл. — Фәлә чи?.. Фәлтәрдджын хирургтәй ныртәккә ам куы ничи ис. Чи уә йәм хәссы йә ныфс? Фәстиатгәнән нал ис, байрәджы уыдзән, кәд ныр дәр әрәджы нәу, уәд.

— Әз!.. Мән фәнды мә амонд бавзарын, Риммә Петровна! — йә уәлхъусмә та хәстәгдәр баләууыд рынчынән Винерә әмә йын йә узал хиды әртәхтә йә къухты хәцъиләй сәрфы.

— Табуафси! Кәд дә ныфс хәссыс, уәд. Де 'рмдзәф фәуд-дзәг никәмән у.

Винерәйән йәхимә гәсгә рәвдз ацыд операци. Ницы бавгъау кодта йә зонындзинәдтәй, мәләтимә хъәбысхәсты кәй сәраппонд бацыд, уыцы сылгоймагән. Фәлә уәддәр йә 'нтыст-дзинадыл йә зәрәдә нә дардта, масты дзәкъл әцәгдәр скъуыд кәй разынд әмә дзы иннә хуылфызәумәттә дәр кәй фәххәстә сты, уыма гәсгә. Амонды сәр әй хъуыд Винерәйы йә рынчынимә, әмә иудадзыгдәр тох кодта ууыл. Йә алы уләфт дәр ын уыд зындгонд. Минут дәр әй искәй бар фәуа-дзын нә уәндыд. Хосәй, тугәй йын цыдәриддәр хъуыд — алцы дәр ын амал кодта әнәкъуылымпыйә, әмә йәм йә рынчыны

æууалтæ æвзæр дæр нæ кастысты, цы зын уавæры йыл сæмбæлд, уымæ гæсгæ. Фæлæ уæддæр Винерæйæн йе стырдæр бæллиц уыд — йæ рынчыны дзыхыныхас тагъддæр фехъусын æмæ йын йæ цæстæнгас фенын. Бадт иудадзыгдæр йæ цуры æмæ йæм æдзынæг каст, нымад ын уыд йæ алы сулæфт, йæ алы фезмæлд дæр. Æмæ, дам, амондмæ æнхъæлмæ кæсын чи фæзони, уый йыл æмбæлгæ дæр скæны.

Йæхимæ цæуын байдыдта æппынфæстаг рынчын, цыдæр утахсæн кæны химидæг. Винерæ, цы уыд, уымæй иууылдæр цæстытæ æмæ хъустæ фестад, æргуыбыр æм кодта йæхи æмæ йæм æдзынæг хъусы.

— На-на.. цы фæд-дæр?.. Куы нал дæ уын-н-ын.. Чи у?.. Кæм-май зæгъ-гъыс?.. — райхъуыстысты йæм йе 'рдæг ныхæстæ.

— Дина! Дина!.. Кæм дæр? — фырцинай ныхъхъæр кодта Винерæ медицинон хомæ. — Райхъал!.. Йæ нанаимæ цыдæртæ дзырдта. Æнамондæй тас мын нал у ныр! — Фестад йæ бынатæй, æмæ йын рагацау йæ цуры цы лимоны кæрдих æрæвæрдта, уымæй йын йæ былтæ аумæл кодта рынчынæн, стай йын кæрдæны комрадзæй йæ цæсгомы хидвæдтæ сæрфы.

— Тæрсгæ мауал кæн, нæ мады хай, кæд Хуыцауы фæнда, уæд адзалыл фæуæлахиз стæм! — аба йын кодта йæ ныхæн Винерæ фырцинай.

— Ой, Винерæ! — йæ хъæбысы йæ æрбакодта Дина. — Арфæ дын кæнын, дæ фыццаг уæззау къахдзæф кæй фæрæстмæ, уый тыххæй.

— Бузныг, Дина, фæлæ ма йын зæрдæйы укол акæн. Йæ дзыхы ныхас ын куыд фехъуыстон, афтæ ма йын йæ цæстæнгас дæр куы фенин! — йæ хъæццул ын фæиуварс кодта æмæ йын йе 'ххæлагæттæ дæр уымæл кæрдæнай сæрфтытæ кæны.

— Уæ уынарæй уæ куыд бамбæрстам, афтæмай райхъал дæ рынчын, æнхъæлдæн, нæ чысыл хо! — уæдмæ сæ уæлхъус æрбалæууыдысты, бæрнон медицинон кусджытæй сæм йæ хъус чи дардта, уыдон цалдæрæй.

— Арфæ дын кæнæм, арфæ, нæ ныфсхаст кæстæр! — райгом кодта рынчыны сæ иу æмæ биноныг кæстытæ кæнынц Винерæйы æрмдзæфмæ.

— Уæллæй, дæ хъул сах абадт, нæ хо, нæ зæрдæ дæ барухс! — чызджы уæхскыл йæ фæлмæн хæмпус къух æрæвæрдта фæлтæрдджындæр хистæр хирург.

— Бузныг! — цины цæссыгтæ æртылд Винерæйы фæллад-

хуыз фәлурс уадултыл әмә мидбыл бахут. — Исты мә рау-аинаг кәд у, уәддәр сымах фәрцы, мә ахуыргәнджытә. Әмә уын хорз фәуын мә кьухы куы ницы бафта, уәддәр уә мә амәләты онг мәхи нымайдзынән хәсджыныл.

— О-о-о!.. Бирә нын фәцәр, бирә, дә ныййарджыты фәнди-аг! Әндәр ма ахуыргәнджыты уымай хуыздәр ләвар цы хьәуы, йә фәдонәй йә зәрдә куы рухс кәна, мәнә ды абон мах зәрдәтә куыд барухс кодтай, афтә.

— Йәхи цәстәй куы фена, йә фыдәбәттә кәй нә фәдзәгьәл сты, уый, — бафтыдта йын йә ныхасмә иннә дәр.

— Тынг раст зәгьут! Бантысәд ма йын ноджы уәндондәр кьахдзәфтә кәнын! — йә зәгьинаг зәгьта иннә дәр әмә та сә сәхи бар ныууагьтой.

— Истәмай дә не 'ххуысы сәр куы хьәуа, әфсәрмы ма кән! — фәстәмә ма йәм радзырдта сә иу.

— Бузныг, кәй нә абәрәг кодта! — сә фәстә адзырдта Винерә, стәй саби чызгау цылау ныззылд йә мидбынаты:

— Кәм дә, мама!.. Мәнә дә чызгыл цы цины бон скодта абон! Сәххәст йе стырдар бәллицтәй иу — фәуәлахиз адзала! — стәй рынчыны цур абадт әмә йәм дзуры:

— Нә мады хай, курын дә, кәд мын мә ныхәстә хьусыс, уәд ма нын дә цәстәнгас дәр куы фенын кәнис, — аба йын кодта йә ныхән.

Рынчын базмәлыд йәхимидәг, йә хус былтә асдәрдта әмә дзы райхьуыст:

— До-о-он...

— Дон зәгьыс?.. Дон та нәма!.. — йә былтә та йын аумәл кодта лимоны кәрдихәй. — Абон ма бафәраз әнә донәй, дә хорзәхәй, стәй дын райсом дон нә, фәлә иучысыл карчы бас дәр ма авәрдзыстәм.

— До-о-оны хуыпп...

— Нәй дын дон дәттән, нә мады хай. Нә фыдәбәттә фәдзәгьәл уыдзысты уәд дәуән дәр әмә мәнән дәр.

— Цәу-уын-нә? Цы код-дто-он?

— Операци дын скодтам.

— Ап-пер-рац-ци?.. — тыхкаст ракодта рынчын.

— Гье,гье! — йә ныхән та йын аба кодта цинхуызәй Винерә әмә кәрәдзимә әдзынәг кәсынц. — Уый әндәр хьуыдаг у! Исчи ахәм рәсугьд цәстытә иудадзыг әхгәдәй дары уәдә? — йә сәрыхил ын йе 'нгуылдзтәй фәсәгау кәны хьавгә

Винерæ æмæ хинымæр хъуыды кæны: «Бæлвырд чидæр у, фæдтон æй кæмдæр... зонгæ цæстæнгас».

— Иу-наг ху-уыпп æр-р-мæ-æст... — йæ цæстытæ ахгæдта, афтæмай та райхъуыст рынчынай.

— Бафарæз ма иучысыл, курын дæ, дон дæттæн дын нæма ис нырма. Дæ хуыдтытæн тæссаг у райхæлынай. Фæлæ дын кæсын зын у, цæмæн ахгæдтай дæ цæстытæ? — йæ ныхыл ын йæ къух авæрдта Винерæ.

— Мæ-гъа...

— Æмæ дын нырма æнæуи дæр фынай кæнын хуыздæр у, уæгъдызмæлд цæмай ма кæнай, уый тыххæй. Куыд дын æнцондæр у, афтæ кæн! — биноныг æмбæрзтытæ йæ кæны Винерæ, æдзынæг æм кæсы, афтæмай:

— Цыма нæ дыууæйæ амондджындæр чи у абон, нæ мады хай?

— Дæ мад ды-ын дæ хур-ртæй баф-фсæд-да æм-мæ ма ма нæн та цæ-æй ам-монд хъæу-уы, мæ къон-на? Мæ уд дæ-æр ма ды-ын ам-монды хос фес-тæд,— йæ цæсты бынтæ бауымæл сты рынчынан æмæ йæ былты тæпп-тæпп ссыд.

— Нæ хъæуы, æрсабыр кæн дæхи! Тагъд адзæбæх уыдзынæ, тæрсгæ мауал кæн ныр, фервæзтæ дæ низæй. Рынчын саг дæр кæны. Дæ цард та разæй и нырма, — йæ ныхыл та йын йæ къух авæрдта Винерæ. Укол дын скæндзысты æмæ уал фынай кæн, æз ныр иучысыл æддæмæ акæсон. Хостæ ацæмал кæнын хъæуы, стæй мамамæ дæр ма телефонæй бадзурон, цалынмæ ам не 'рбалæууыд, уæдмæ. Фездæхт Динайырдаæм:

— Иунæг минут дæр æй иунæг ма ныууадзай, æз тагъд уыдзынæн.

— Чи у, кæй худ-гæ хур у?.. — Винерæйы ацыд куы бамбæрста рынчын, уæд дзуры Динамæ.

— Кæмай загъыс, дæ ирвæзынгæнæгæй? — æргуыбыр æм кодта Дина, йæ ныхас дзæбæх кæй не 'мбарын кодта, уыма гæсгæ. — Буриты чызг у, йæ мад æмæ йæ фыдæн иунæг.

— Мæ ирвæз-зынгæн-нæг?! — цымыдисхуызæй йæм скаст рынчын.

— О,о! Уый дын скодта операци, уый дæ раздæхта адзалæй!

— Хуы-ыцау, дæ-æу-уæн та-абу... — йæ цæстытæ та æрæхгæдта рынчын, æмæ ирвæзынгæнæджы коймæ йæ зæрдыл æрлæууыд йæ фын, йæ нана, йæ фыдымад æм куыд фæзынди æмæ йын зæрдæтæ куыд авæрдта: «Тæрсгæ ма кæн, мæ чызг, адзæбæх уыдзынæ, дæ ирвæзынгæнæг — дæ сусæг авæрæн».

Бæргæ ма йæ фарста Зæлда, чи у, кæмæй загъыс, загъгæ, фæлæ йын йæ фарстæн дзуапп раттæг нал фæци, цыдæр æрбаци йæ нана.

Æмæ, дам, фынтæ ницы сты... — хъуыдыты ныгъуылы, йæ тыхст уавæры уæлæмхасæн Зæлда, æмæ рафт-бафт кæны æнæрынцойæ.

— Цæмæй тыхсыс, загъ-ма, цавæр хос дын авæрон? — дзуры йæм Динаæ.

— Нæ, ниц-цы хъæу-уы... — ауыгъта йыл рынчын йæ къух, æмæ та ног фын йæ цæстыты раз сыстад, химидæг æй райхалыныл архайы. О, сбæрæг ныр йæ ирвæзынгæнæг рынчынаæн, фæлæ цы хуыдаид, цымæ, йæ нана сусæг авæрæн та? Цы загъынмæ йын дзы хъавыд? Стæй йæм ныр куы фæзынд нана хæрзгæнæджы хуызы, уæд æй йæ фырт, куыдзы былæй куы 'ппарай, уый æппæрст куы кодта йæ райгуырæн къонайæ, уæд ын айциу цæуыннæ загъта, цымæ?.. Æви йæм йæ ныййарæг мады ныхас дæр нымады нал уыд, мæ фыдыздыхт фыдзонд фыдмæ? — рæстæджы фæлмы аууонæй иугай, фæзын-фæзын кæнынц рынчынмæ йе 'намонд хъысмæты ивгъуыд царды нывтæ æмæ къахдзæфтæ, се 'ппæтæн сæрæвæрæн йæ цины боны цаутæ, афтæмæй, кæцыфæнды кары дæр адæймаг æхсызгонæн кæй æрымысы, æмæ йæм иннæ царды цауты 'хсæнæй ирддæрæй чи разыны, уыдон. Ма сæ байрадауа, ницы уæвгæйæ, уый уæлиау чи систа, уыдонæй дæр, кæд сын хуры чызг мыййаг нæ уыд! — Быннозæй ныуулафыд рынчын.

* * *

...Карз æмæ фыдлагæй зыдтой Зæлдайы фыд Темийы канд сæ хъæубæстæ нæ, фæлæ сыхаг хъæутæй дæр, кæимæ æмбæлди, уыдон. Хион, æддагон дæр не 'взæрста. Ныхас загъта, уæд хъуамæ йæ бынаты уыдаид, раст у, зылын у — мачи йæ ныхмæ фæлæууыдаид. Аба-бау! Никæддæр æй схудгæ ничи фæдта, никæддæр сывæллоныл бацин кæнгæ — нæдæр бинонты 'хсæн, нæдæр æддæ. Æдзухдæр йæ цæстæнгас уыд тызмæг æмæ æнæвдæлон, зыдхуыз. Æмæ дзы канд бинонтæ æмæ хиуæттæ не стъæлфыдысты, фæлæ хъæубæстæй дæр æмæ зонгæтæй дæр æнæхъуаджы йе 'мгæрæтты ничи ауадаид. Уый нæ, фæлæ ма йын йæ тызмæгдзинад хæдзары фос æмæ мæргътæ дæр хатыдтой. Æмæ-иу дзы кæрты хæргæ кæй баййæфта, уыдонæй йæ хæрды сæр ничи райстаид, сæ сæртæ 'фснайынмæ-иу фесты.

Уæлдай æнæуынон цæстæй та каст Теми, йæхи зонынхъом

куы фæци, уæдæй фæстæмæ, рæстæгимæ æмкæхдзæф кæныныл чи архайдта, уыдонмæ. Уый хыгъд йæ уд, йæ дзæцц уыдысты, æгъдауæй дæр æмæ уæлæйы дарæсæй дæр, йæ хистæртыл цы æраййæфта, уыдон æххæст кæнын. Мачи йын бауæндыдаид зæгъын, де 'ртыкæхыг фынг ма цыппæркæхыг стъолоæй раив, кæнæ дæ галифе хæлаф æмæ даргъ сæхтæгджын æхгæдхъуыр хæдон нырыккон уæлæдарæсæй. Науæд дæ синджын цъарджын кæрц палтойæ. Аба-бау! Масты хай йæ бакодтаид, уый дæ бинонты уынаффæ нæу, зæгъгæ. Цалынмæ йын сæ не 'нæхуынд «уазджытæ» нæ раласын кодтой Фыдыбæстæйы хæсты рæстæджы, уæдмæ. Йæ мад Сæнæхъуыз сæм тынг дæсны уыд хуыйынмæ æмæ йын сæ уæды онг ногæй ногмæ ивта. Фæлæ хъæубæстæ гаффутгæй куы аздадысты, йæ къух йæ дзыкмæ схæссынхъом куы ничиуал уыд, уæд ма зæрдæзæгъгæ хъуыддæгтæ кæй къухы 'фтыд, алкæмæн йæ сæр йæ кой куы уыд, уæд. Йæ сæрбæрзонддзинад дæр Теми, хистæртæ куыд дзырдтой, афтæмæй уырдыгæй рахаста, йæ мад, къухымимæ дæсны уæвгæйæ, хæдзар цудын кæй нæ бауагъта, кæд сидзæргæсæй æвзонгæй баззад, уæддæр, Темийы та — сидзæрхуыз. Мыггаджы астау æмæ йын хъæубæсты æхсæн уый тыххæй уæлдай кад уыд йæ мад Сæнæхъуызæн. Уæдæ æгъдау раттынмæ дæр дзыхъхъылæуддæр никæмæй уыдис, æмæ кæддæриддæр лæгджын хæдзæртты æмнымад уыдысты, йæ хъæбулы кад æмæ радыл хъомыл кæнгæйæ.

— Адæймаг цы дурыл лæууа, уый хъуамæ иннæтæй бæрзонддæр уа! — уымæ гæстæ йæ зондахаст афтæ рахаста чысылæй фæстæмæ Темийæн. Æмæ ахæм зондыл хæст цы хæдзары хицау уа, уый кæртæй ницæйаг байзæддаг куыд хъуамæ рацыдаид? Æмæ йын цот æвзæр нæ рахъомыл Темийæн: хæрзæгъдау, хæрзарæхст, гæрзарм. Уынд æмæ кондæй та чызгæй, лæппуйæ Темийæн йæхи хуызæн кондджын, уындджын рахастой. Фæндырæй цæгъдынмæ та чызджытæн сæ мад Хани сæ разы ницыуал уыд, кæд йæ рæстæджы йæ фæндырзагъды тыххæй хъуыстгонд, разæгъды чызгыл нымад уыд, уындæй цæсты нæ ахадгæ уæвгæйæ, уæддæр. Уæлдайдæр дыккаг чызг Зæлда. Фæндыры ауонæй дзæбæх зынгæ дæр нæма кодта, афтæмæй йæм хионтæй хонджытæ цæуын байдыдтой. Æмæ дзы, афонæй раздæр хъазты чызг сарæзтой. Чи зоны, фыдзæсты æвæрд дæр уырдыгæй рахаста.

Рæстæг куыд цыд, афтæ хъомыл кодтой йæ зæнæг Темийæн, ай-гъай, æмæ куыд стырдæргæнгæ цыдысты, афтæ йæ цæстæнгас тызмагæй -тызмагдæр кодта, йæ сæры урсытыл æфтгæ цыди. «Сæ чысыл мын масты хос, се стыр — сагъæсы! Кæмæй мæм

сә цы кәсы, чи зоны?» — Арәх-иу схауд Темийә мәстийә. Аваццәгән, уый сси йә сагъасы сәр.

Ама йын иуахәмы ацәгдәр къәдләдзәгджынтә йә дуар куы бахоиккой, хистәр чызгма йә хъус чи дардта, йема хәстәг бакәнын сә зәрды камән уыд, уыдонәй иуты минавәрттә, кәд Темимә сә ныфс тынг нә хастой, уәддәр.

— Уазджытәм не 'нхәалма кастыстут? — дзуры сә хистәр Темимә, куы сәм ракаст, уәд.

— Уазәг — Хуыцауы уазәг! Табуафси, мидама 'рбахизут! — уәрәх сын байгом кодта дуар. Фәлә сын сә бацыды сәр куы бамбәрста, уәд ноджы тынгдәр байтыгъта дуар ама сә уайтагъд афәндараст кодта.

— Аваццәгән, рәдигә фәкодтат, әндәр махма дәттинаг чызг кам зонут?! — сбустә сыл кодта сәрбәрзондәй Теми.

— Уе 'хсәв уәхи фәндиаг, уәдә! — анаә уәлдай ныхасәй дуар сә фәдыл рахгәдтой уазджытә дәр, йә зондахәстмә йын куы 'ркастысты, уәд. Ама сә кой, сә уынәр дәр никәцәйуал райхъуыст иуцасдәр рәстәг, әндәрырдыгәй сәм цы уыд хабаргәнджытә, әндәр.

Фәлә чызг скъолама фәстаг фәлварән дәттынма цы бон ацыд, уыцы бон хәдзарма нал фәзынд.

— Быныхъәр ма рацыд, ма зәнәджи хистәрыл цыдәр бәлләх сәмбәлд! — фәдис самадта Теми ама йә хәстә, йә уавәры се 'ппәты дәр сә къәхтыл сләууын кодта.

Цы бон сыл уыди, ама хәдзари-хәдзар фәзылдысты фәдисәттә, сә зәрдә камә 'хсайдта чызгма хъусдарджытәй, уыдоныл, фәлә йын йә фәдыл нә фәхәст сты ама фәстама Темийы хәдзари әрәмбырд сты, дарддәр сын цы кәнгә у, ууыл ауынаффә кәнынма. Стәй фәйна комдзәджи дәр акәнәм, зәгъгә, фынджы алыварс куыд әрбадтысты, афтә кәсынц, ама Темийы кәстәр ләппу, йә къухы цыдәр гәххәтт тилгә, әрбазгъордта.

— Та! Мәнә нәм писмо! — афтә хуыдтой сабитә сә фыды.

— Хорз хабархәссәг фәу! — цырдуызәй йәм февнәлдта Теми ама къонверты иу кәрон фескбуыдта.

— Кәсгә та йә дәхәдәг бакән! — фәстама йә фәсагъта ләппуйы къухты ама иннәтәм дзуры: — Сымах уә фынджы кой кәнүт.

Ләппу әдзынәг әркаст иуцъусдуг фыстәгма, стәй йә, фынгыл чи бадт, уыдонәй кәстәры раз авәрдта ама кәуынхәләсәй загъта:

— Ды йæ бакæс, Тасо! — йæхæдæг фæддæдуар.

— Цы хабар у? Æркæс-ма йæм дæ хорзæхæй, Тасо! — тарстхуызæй йæ бынатæй фестад Теми. Иннатæ дæр æм цымыдисхуызæй æрыхъуыстой.

— Дæ мацъалтæ дæхи, Теми!..— иуцасдæр фæхъус Тасо, Темийырдаæм бакæстæйæ.

— Кæс, кæс! — фæстæмæ йæ бынаты æрбадт Теми.

— Фæлæ æгæр цæхджын дойны кæны, зæгъгæ, никуы фехъуыстай?

Мах нæхи æппындæр дæ разы аххосджыныл нæ нымайæм, фæлæ дæ уæддæр курæм хатыр. Мауал агур дæ чызджы. Уый йæ бынат ссардта. Цъиу кауы михыл рæзы, зæгъгæ, уæддæр никуы фехъуыстай, мæ хæдзар? Уæд дæ цæмæн ферох, базыртæ куы фæфидар ваййынц, уæд æй тахын кæй æрфæнды? Æгъдауыл дæ агуырдам хæстæгæн æмæ дæ нæ бафæндыд. Ныр, кæд цин нæ кæныс нæ хæстæгдзинадыл, уæддæр дæ уый курæг стæм, æмæ сын се 'взонг зæрдæты фæндонны ныхмæ мауал æрлæуу! Ма бацу сæ зæрдæты хъыджы, ма сын сызмæнт сæ рæсугъд æнкъарæнтæ дæ къæхты бын цъыфимæ. Адæймаг иу бон гуыргæ кæны, иннæ бон мæлгæ, æмæ уыцы тæригъæд дæхимæ ма райс, кæд дын цыфæнды зын уызæн, дæ фæндонны сæрты кæй ахызтысты уый, уæддæр.

Æнæ дзуаппæй дуаргæронæй кæй рарвыстай, уыцы мыггаджы хистæр БÆЦА.

— Хуыцау, дæуæн табу, сæрагас кæй стæм! — уæззаугай йæ лæдзæгыл æнцойгæнгæйæ, йæ бынатæй сыстад мыггаджы хистæр Гæбæт, æмæ йæ цуры цы нуазæн уыд, уый бæрзонд систа, цымайын не Сфæлдисæг куынаæ фехъуса йæ ныхæстæ, уымæй тарсти, уыйау.

— Æппæт дæр дæуæй бузныг стæм, иунæг кадджын Стыр Хуыцау, мæ заронд сæр дæ нывонд æрбауа, æмæ дæуæн фæндон цы уа, ууыл дыууæ зæгъын нæ бон нæу! Разы стæм алцæмæй дæр демæ, кæд ын ахæм ныв стæрхон кодтай нæ саби чызгæн, уæд табуафси! Рæствæндæгтыл æй бафтау! Фарны къæх сæм бавæрæд! Мах дæр сæ æвæсмон куыд уæм, уый нын дæ цæст бауарзæд! Нæ хæстæгад нын сæравæрæн фæкæн нæ дарддæры хорзæхтæн! — йæ дзымæ систа йæ нуазæн, йæ был дзы атылдта æмæ йæ фæстæмæ стъолол æрæвæрдта, афтæмæй æрбадт йæ бынаты.

— Гъеныр ма мың, кәй Бәца у, уый дзәбәх бамбарын кәнут!
— комкоммә разылд Темийырдаҗм Гәбәт. Фәлә Теми налдәр дзурынаң уыд, налдәр — хъусынаң, налдәр дзуап раттынаң. Йә масты дзәкъл ныддымст, авәццәгәң, әмә цәсгом тужы лалым фестад, тут цәстыты ныббадт. Әмә йә бәсты уәд дзуап раттынмә фәрәвдз йә мад Санәхъуыз:

— Кәй куы загъай, уәд уәлә Къуыбыры сыхы Челәхсты...
— йә цәстысыгтә сәрфгәйә загъта ус. — Ногийы фыртай нам уыд минәвәрттә, арты цәхарәй йын чи раирвәзт, уымәй.

— Ә, Хуыцау уын уын ма уа! — йә мидбынат мәсты змәлд бакодта Гәбәт, йә цәстангас Темийә атонгәйә. — Ау әмә нә кәд Челәхстә сәхицәң әгъдауыл адджын хәстәгәң агурдтой, уәд ма нә кәст цәмә уыди? Кәд Хуыцауы цәст кәәцәләй нә кәхыс, гормон, әмә нам ацы фәтарсты хабар нә кәсти, уәд? Нәртон гуырдыл нымад ын әй куы хоныңц йә фырты Ногийәң. Йә риуы гуыдыр хәрзиуджытәй нә зыны, загъгә, әндәр дис куына фәкәныңц!

— Гъы-ы... — багуым-гуым кодта йә фындзы бын Теми. — Әмә уыдон та амондәң цы ахъаз сты? Хәсты быдыры әвирхәу цаутә йәхи цәстәй чи фәдта, уымәй ма цәй адәймаг ис?!

— Нә, ма кәдзар, нә, афтә ма загъ! Йә диссаг дәр уый мидәг ис әмә хәсты райдианәй йә кәронмә арты цәхары фау әмә дыл дзы иу стъәлфәң дәр ма сәмбәләд! Уый ууыл дзураг у, әмә амондджын стъәлыйы бын кәй райгуыр, ныхыздуарджын кәй у! — Цыма йә хъысмәты уый дәр исты бәрнджын уыд, уыйау хәәддых фәләууыд Темийы хъуыдыйы ныхмә Гәбәт.

— Омә хорз! Чи фәрәдыд, уый — әз! Уә фынджы кой кәнут дарддәр! Гъе, әрмәст уыцы чызгәң, дә фарн бирә, фәлә абонәй фәстәмә налдәр фыд ис, налдәр фыды уәзәг! Иу кәхәдзәф дәр фәстәмә — нал! Йә цин дәр йәхи, йә хыг дәр, йә маст дәр! Әз дзы сәрибар дән абонәй фәстәмә!

— Хъусут әм?! — йә кәстәртыл йә цәстангас ахаста мыггаджы хистәр Гәбәт. — Бирәгъәң, дам, таурәгътә хәстәуыд, уый та сәгъы фәстә кәст, ауадз ма, фәлидзы, загъгә! — ауыгъта йә кълх әмә дзуры иннәтәм: — Сыстут, ма хуртә, ам махәң ницыуал куыстаг ис! Ай йәхәдәг кәрдынхъом дәр у әмә хуыйынхъом дәр. Сәхи фәндиаг уәнт сә хъуыддәгтә! — фынгыл әңцайгәйә йәхиуыл сәәцыд Гәбәт әмә йә ләдзәдджы әңцәйтты дуарырдаҗм фәраст. — Ды та нын хатыр бакәң,

Сәнәхъуыз! — фәстәмә ма иу каст фәкодта Темийы мадма зәрөнд әмә фәддәдуар.

* * *

Цы бон ын йә чызджи ахастәуыд Темийән, уыцы бонәй фәстәмә се 'мгәрәтты ауайынмә дәр фәсивәдәй йә ныфс ничиуал бахаста, Темийы тызмәг цәстәнгасәй арвы талынгты лыгъдысты. Хъәубәстәй рохуаты аздад сә бәстыхай. Налдәр сә хъәлдзәгдзинады уынәр хъуыст, налдәр сәм — дуарбахойәг уыд. Хистәр хойы азар әгасәй дәр Зәлдайы басыгъта. Ахст цъиуау, къалатийы ләзәрды, йә алы къахдзәф дәр Темийән барст уыд. Скъолайә йын сә хәдзармә цал минуты цыд уыд, уый дәр ын нымәд уыди. Әмә йә сәр йә кой сси чызгән, йә цард ын ад нал кодта, чысыләй фәстәмә хъәлдзәгдзинад ахуыр чызгән. Йе стырдар бәллиц ма уыд — тагъддәр скъола каст фәуын, әмә дарддәр ахуыры охыл уыцы ахстонәй раирвәзын. Әмә йе 'ппәт тыхтә дәр сарәзта скъола иттәг хорз бәрәггәнәнтыл каст фәуынмә, әмә йә къухы дәр бафтыд.

— Ныр мәм кәд сдзырдхъом нә уайд мә фыд! — йә аттестат куыддәр райста, афтә йә фыццәджыдәр йә фыды раз авәрдта цинхуызәй Зәлда, әмә йын, йә уләфт ныууромгәйә, әнхәлмә каст йә ныхас фехъусынмә.

— Гъеуый дын чызт! Дә дәсәй ма мәм фондз авәр гъеныр! — йә къух әм бадаргъ кодта фыд.

— Табуафси! — цинхуызәй йәм йә къух авәрдта чызг.

— Гъеныр, мә хур, бәркад зәгъ ахуырәй. Дәс къласы ахуыр дәм ис, сылгоймаджи та уымәй фылдәр зоньндзинәдтә ницәмән хъәуынц! Бафснай йә искуы!..

— Хъазгә кәныс, папә, әви? — ныгъуылдхуызәй йәм дзуры чызг. — Ау дәс азы мә сәр уымән фәриссын кодтон әмә йә искуы бафснайон? Ме 'мбәлттә сә ницәйаг аттестатимә дәр ма уәлдәр ахуырджинад райсыныл сә зәрдә куы дарынц, уәд әз ахәм бәрәггәнәнтимә нә фәнычы фарсмә куыд хъуамә әрбадон?

— Ныхас загътоң, уәд хъуамә йә бынаты уа! Мах горәты ницы хъуыддаг ис. Кәд дә бон исты куысты фәләууын у, уәд — табуафси! Ахуыры кой та мын мауал скән!

— Цы кәнут, цы? — уыцы рәстәг сә уынәрмә дуарәй бахызт Темийы мад Сәнәхъуыз.

— Бафәрс мәнә дә чызджи! Ныр та йә кәд әрфәндыд горәтмә цәуын ахуыр кәнынмә!

— Аема дау та куыд фанды уада? — стьолыл аттестатма факкомкомма заронд ус амае йа систа йа кьухма: — Амонджын бон ай райс, ма кьона, амае дын цардамонды хос фауаед! Адамы рагьмае дзы дзабэхай куыд рацауай стыр адамты амхуызон! — чызджи йа хьабысы арбакодта амае йын арфатыл фаэци йа нана.

— О, о! Кремлы йын иу бынат уагьдаей дарынц.. — багуым-гуым кодта йа фындзы бын Теми. — Даумае иу кьлас ахуыр дэр нэ уыд амае уый тыххай нэ фаэцардта, стэй нэ цэрыс?

— Маэныйас дур та дын загьгон?.. Кад маэн рэстэдджи ныры хуызан фадэтта нэ уыд ахуыраен! Ныхъхус у, фыдыздыхт! Уад, мае хур, сылгоймагаей армаест, «домашный диплом» кай хонынц, уый домдтой. Фалае йын кад ныр нэлгоймагимае амхуызон бартэ лавард ис, сае домэнтэ иу сты, уад искамаей дзыхъхылауддэр цамэн хьуамае уа, йа бон ахуыр кэнын куы у, уад? Уалдайдэр ацы нэлгоймаг стэм заман, маэрдты бинаг кьай festa Гитлер, махэн нэ цэрэцпаг фэсиваэды куынэгмае чи 'ртардта! — йа цэстытэ доны разылдта амае сае куатэйи кэронэй асарфта Сэнаэхуыз.

— Нэ хьауы, нана, ма та райдай! — йа нанайы дэллагхуыр йа сэр анорста Залда. — Цэссыгаей сын раздахэн нал ис уыдонэн ныр, фалае сын хьуыддагаей арын хьауы, дэхи загьдау, сае рухс ном! — уынгаг хьаласэй загьта йа загьинаг.

— Гьема хорз! Фауаед сымах фанд, кад мын, сае иуай цы саргуыбыр фадэн, уый аэггьадыл нэ нымаис, уад! Фалае уын ме 'дзард фыды номэй ард хэрын, мае кэргы дуарэй сыгьдаг цэсгомэй чи ахиза, уый йыл фэстэмае аэнауагхуызай кай нал арбахиздэн! Нал ис уымэн ам фыды уазэг, кьонайы ардзэст!

— Хистэр чызджи раз дэр дэхэдэг дэ азымджын, мае хьабул, бамбар ай! Анад хэринаг ныхъуырын зын куы у, уад, кай нэ уарзай, ахэмимае куыд ис царды бонтэ арвитэн! Цэуыннае уыд, мае царм ын фехэла, йахэдэг фарсты йа царды хьысмэтыл? Стэй дэ кьасэрыл чи 'рбахиза аэгьдауы фэдыл, уый аэагьдауей дуаргэронэй куыд здахыс? Куыд сын фэдде кодтай сае минавэртты аэнауагхуызы, сае загьинагмае кэронмае дэр нэ байхъустгайае? Кад сае дзыхай сызгэаринтэ схаудтаид, уад та? Нэ, нэ бэззыс ды дэ фыдэн фыртэн! Аэндэр, алчи дэр йа худы бын йахимэ лэг кай кэсы, уый дэ рох цамэн у? Куыд дын хьуамае ныббарстаид уыцы афхэрд, йа

лагдзинады фәрцы фашистон тугдзых бирагъты дзæмбытæй чи раирвæзт, уый?

— Ой, нана!.. Дæуæй афтæ, уый куынае уыдаид, уæд ма абон дæр нæтиккам фашизмы уæззау цырыхъхъы бын, нæр? Амонд, амонд, æндæр дзы иу уый хуызæн сæрæнгуыр дæр фесæфт!

— Гъемае йæ амонд уæлахиз уæд кæддæриддæр, исчи нын нæу, мыййаг!

— Чи? Ацы дыууæ къухы йыл куы 'рхæст уаиккой куыдзы хъæвдыныл! — ныккæрзыдта Теми, йæ цæстытæ масты цæхæр акалдтой, афтæмæй, æмæ дуарæй ахызт.

— Ныхъхъус у дын зæгъын, фыдзонд! — адзырдта ма йæ фæстæ мад.

— Мауал æй къах, нана, курын дæ! — атыхст йæ нанайыл Зæлда. Науæд та чердæм нычъчыллипп ласдзæн, чи зоны.

— Иу чъыллипп дæр нæ æмæ иннæ дæр! Уыцы хорз бæрæггæнæнтæ къуымы æфснаинаг не сты! Фæндагсар Лæгтыдзуары уазæг уæнт дæ хъуыддæгтæ! Стырзæрдæ ма кæн дæ ахуырыл. Мæ рæстæджы нын куы уыдаид ахæм гæнæнтæ, уæд мын æй абон мæ цæстмæ нæ бадардтаид дæ фыд, фидистгæнæгау! — арф ныуулафыд зæронд ус.

* * *

...Йæ риуыдзаг сулафыд Зæлда, йæ зæрдæйы дуар фегом, фидæны ахуыргæнджыты хыгъдмæ хаст куы 'рцыд, уæд. Кæд сæ царды уавæртæ бæллиццаг нæ уыдысты, гуыбынцух, гомгæрццæй æрвыстой се 'взонджы бонтæ чызгæй, лæппуйæ, уæддæр нæдæр сæ ахуырыл зынд, нæдæр — сæ хъæлдзæгдзинадыл. Æвзонгдзинад йæхионтæ домдта. Камæ сæ цы 'рбафтыдаид — хойрагæй, æхцайы капеккæй, уый сын — иумæйаг уыд. Иу сæ иннæйы хъуагæй йæ дзыхмæ комдзаг нæ иста. Сæ цин, сæ хъыг, сæ маст дæр иу, кæрæдзийæн æнцой уыдысты тыхст рæстæг, чи куыд арæхст, афтæ мадзал кодта царды фæрæзæн.

Æмæ Зæлдайы дæр спайда кæнын бахъуыд уæд йæ арæхстдзинадæй. Фæндырдзæгъдæгæй алаууыд сæ институты хихъæппæрисадон кафджыты къордæн æмæ йæм уæлдай капекк хауын райдыдта йе стипендийы уæлæмхасæн. Уый йын фæахъаз, гуыбыны хардзæй уæлдай, уæлæйы дарæсæй дæр йæхимæ фæкæсынаен. Æмæ уайтагъддæр йæ хуыз скалдта хæрзуынд, хæрзконд æвзонг чызг. Йæхи зæрдæ дæр фæрухсдæр Зæлдайæн йæхицæй, æмæ йæ сау

хьопшæг цастыты цырагътæ сыгъд иудадзыгдæр. Мидбылхудт нал сысыд йæ саулагъз мæйдзæсгомыл, æмæ химæ здахын райдыдта лæшпуты цастæнгас тынгдæр. Иу дæр йæ рæзты нæ ацыдаид, фæстæмæ йæм дыууæ-æртæ касты ма фæкодтаид, афтæмæй.

Гъе, фæлæ бынтон та адæмы йæхимæ уæд æркæсын кодта Зæлда, сæ кафджыты къордимæ Фыццагæм Майы бæрагбонны, ирон дарæсы фæндырæй цæгъдгæ, парады куы фæзынд. Кæмæн уыд уæды рæстæг зардæзæгъгæ фадæттæ, адæм сæ къухтæ сæ дзыхмæ схæссинхъом куы нал уыдысты, уæд. Фыццаг хатт, кафджыты къорды архайджытæ сæхи хъæппæрисæй, курæггаг ирон дарæсты — цухъхъатæ æмæ разкъæртт къабаты уæд фæзындысты, хæстыфæстæйы тыхст заман парады. Æмæ сыл æхсызгонæй сæмбæлдысты рыстзардæ æфхæрд иры дзыллæ, сæ цæст сыл æравæрдтой — уалдайæр Зæлдайыл. Раст цыма йæхицæн хуыд уыдысты, афтæ рæсугъд ыл фидыдтой, йæ ныййарæджы чындздзон фæлыст: урс хæрдгæхуыд разкъæртт зæлдаг къаба, зынгхуыз глази хæдон, сызгъæрин доннытылд æвзист риуыгънæджытæ æмæ камари рон. Стъалыйау æрттывтæ се 'ппæты æхсæнæй. Размæ сæ акъахдзæф кæнын нæ уагътой адæм, æмбырдтæ сыл кодтой. Ноджы ма, ног чындзау, Зæлдайы разæй къахфындзтыл кафгæ цыдысты сæ кафджыты къорды лæшпутæ, æмæ цалынмæ сæ институты кæртыдуарæй бахызтысты, уæдмæ сæ уæгъд не суагъта адæмы гуылфæн.

Куынна та барухс уыдаид уæд йæхицæй Зæлдайæн дæр йæ зардæ, фæлæ фæлтау йæ фыны дæр куынаæ федтаид уыцы бонны хъæлдзæгдзинад йæ фæстиуджытимæ. Уæдæй фæстæмæ йе 'нцойад цард цыдæр фæци чызгæн, хуыссæджы хай иннахæм. Сарæх ыл сты хъусдарджытæ, йæ хъусты йын дзæнгæрджытæ цæгъдын райдыдтой сæ минæвæрттæ, дзырды бæрцмæ дæр сæ йæхимæ хæстæг кæй никай уагъта, уымæ гæсгæ. Минут дæр дзы рох нæ кодта йæ карз фыды ныхас: «Налдæр ын фыды уæзæг, налдæр — къонайы артдзæст!» Æмæ се 'ппæтæн дæр сæ дзуапп уыд минæвæрттæн иу:

— Æз горæтмæ ахуыр кæнынмæ ссыдтæн, æндæр нæхимæ дæр разындаид иу мæн аккаг, мой куы кодтаин, уæд.

— Омæ дæ исчи ныхъуыргæ акæндзæн, ныхасмæ та сæм цауылнæ лæууыс? — куы йæм-иу æрхатыдысты минæвæрттæ, уæд сын фæстагмæ дзурын райдыдта:

— Æз сисрæбын не схъомыл дæн, мад, фыды хæдзарæй рацыдтæн, мемæ никæмæн ницы дзырдаг ис.

Уыйадыл хицән фәндаг сарәзтой Рәзбыны хъәумә Зәлдайы дзурджытә. Әмә сын райдианы әгъдауыл әгәсцуай бәргә кодта Теми, фәлә сә фәстагмә фәлмәцын райдыдта, уәлдайдәр сәрды уәгъд рәстәг сәхимә куы ныццыд чызг, уәд. Әмә йә мадмә фәдзырдта иуахәмы:

— Нана, зәгъ уыцы чызгән, әмә нын нә хәдзар дымгәмә мауал дарын кәна, кәд нә йә хойы маст нә исы, уәд! Ахъуытты уәд Хуыцауы хатырәй, кәмә йә фәнды, уымә, әмә мах нәхиуыл дуар әрбахгәнәм! Адәмәй дәр худинаг у иудадзыг дуаргомәй, худинаг! Къуырцц-къуырцц-къуырцц! Акәс әмә та кәнә усгур, кәнә минәвар! Цы йәм ссардтой уәгәр хорзәй — нә зонын! Әви ахуыр кәныны әфсон горәтмә мой агураг ацыд, къулыбадәджи сәныкк! Стәй ма йә цы хъәуы, әз уый не 'мбарын, кәд йә зәрды мой кәнын ис, уәд! Хәрәгән, дам, йә сәр фынгмә хастәуыд әмә зәхмә тылд. Чи у, цы у?! Дәләмә дәр Темийы чызг әмә уәләмә дәр! Әмә чи дән әз?! Мәхицән бонзонгә мәгуыр ләг. Әмә мән хуызәттә та нымады кәд уыдысты раджы дәр әмә ныр дәр? Никәд! Уәдә мын уәд цәуыл хәрды хауы, әмә мын сә ныртәккәйы нәлгоймаг стәм заман, уырзәй әвзәрәгау цы 'взары? Гъеныр нәм дысон чи 'рбаләууыд, уымә цы фау әрхәссән ис, нана, дә хорзәхәй? Ләугә хох, цәугә мәсыджи хуызән! Цы йә аивдзинад, цы йә уынд, цы йә конд. Ныртәккәйы тыхст царды уавәрты ахәм хуызы бынай чи кәсы, уымән әвзәрәй тас никәддәр у, әмә йә раттын хъәуы! — йә зәгъинаг зәгъта фыд. — Әгъдауыл әй чи арвитдзән, уый — әз.

Мад әмә чызгмә сә ныхас хъуыст иннә уатмә, әмә чызджы, хәкъуырццәг куыд кәнгәйә, фәхуыдугмә бирә нәл хъуыд, уынәр кәнын та уәндгә нә кодта. Әмә сәм уәд мад йә цәссыг калгәйә рахызт:

— Хатыр мын бакән, нана, фәлә уын исты әгомьг фос у, куыд хъавут чызджы, әнә йә зәрдәйы уәг зонгәйә, моймә дәттынмә?

— Цы, дам, цы! — йә 'ргом әм фездәхта Теми. — Әмә дзыды та цаләм дә? Чи дә уынафәгәнәг кәны, куына дә фәрсәг ис, куына дәм дзырдыбар хауы, уәд! Әви мын фәрох кәнын әнхәл дә, фәд-фәдыл чызджытә згъалынмә куы фәдә, уәды мәстытә? Иуварс айс дәхи, куыд нәл дә фенон, афтә!

— Дә дзыхыуаджы нывән та дын зәгъон, гәләхха! Әппын ницы, фәлә йә фарагт мәйы йә гуыбыны уәддәр нә фәхас-

та, куыд ницы хъуыддаг аьй ис, аьви йын аьй йа хъабул на уадзыс? — ауырдыг та мад йа фыртма. Стай сыстад ама йа чындзы фаста ацыд инна уатма афсин дэр.

Бэргэ на фандыд нанайы нырма Залдайа фахицан уа-вын, нырма йын йа уындай куы нама бафсаест йа хулон-уарзт хъабулы хъабулан, йа комы комдзагтай кай фаравдыд-та иннаты хъауджыдэр, сусаг аьваран, сусаг тьыссанта каман кодта, йа ауад, йе 'рбауадыл каман на хъацыд. Кана йа фандырдагъдма хъусынай каман на бафсаест. Фала хорз зыдта йа фыдзыкъуыр хъабулы зондахаст, ама, иугар уый йа мидзардайы афта скарста, уад йа туркмайнаг зондахаст кай на аивдзан, уый йын зындгонд уыд. Ама иуахамы йа фарсма арбадын кодта Залдайы:

— Да нывонд арбауа да нана, ма чызг. Уагар сын, загъын, цавар ад бавдыстай адаман, са уалныхты да цауыл систой? На куыдзыл са ладзаг фехсын куы нал уандам, да агурджытай, искауыл куы суайа, уый тессай! — мидбыл хинхудт бакодта, афтэмэй йа йахимэ арбалваста. — Хорз суинаг сылыстаг кай да, уый дын базыдтой, аьваццэган, базыдтой!

— Уада на!.. Са зарда са ма фасайад. Са койа дэр ма зарда риссы, нана, — йа дэллагхъуыр анорста чызг йа сэр. — Ссардтой мын мойганэг чызг.

— На, ма кона, на! Афта аьнхъал ма у ама дыл алкаддэр афта уыдзан дзурджыта. Иу растаг вайы чызган, ма хадзар, стай рохуаты аззайы. Фалтэрта кэрэдзийы ивга цауынц, фалтэрта, да рын бахарон, ама хорз уаид, да фыды загъдау дзы ацаг искай куы равзарис.

— Ой, нана! Гьеныр цыта дзурыс?! — йахи дзы атыдта чызг. — Ау, афта ма сфалмацыдыстут? Нырма чызджы цардай куы ницыма федтон, адамы ахсанма ныр куы акъахдзаф кодтон, уад ма цавар мой хъауы? — ставд цастысыгта арызгъалдта Залда. Стай ма ахуыр та?..

— Раст сты да ныхаста дэр, ма хъабул, фала са ныридаган да фыд фалмацын райдыдта уаджытай, ама не 'ппаты дэр мастай на хъуырма сканы. Бынтон магуыры бон та да ныййарагыл ис, иу минут дэр аьй аьнамастай нал уадзы, кад дын чызджытыл на куыдтон, загъга. Ныр фастагма фидарай ууыл лауд у, загъут ын ама аьна фыдбылыз, аьнамастай йа амонд ссаред. Ама йа на зоныс да иудзырдон фыды!

— Цавар амонд, нана, куы никай са зонга канын, куы

никаман дзы зæрдæ бавæрдтон? Уæд, куырм гал цъыфдзасты куы смидæг уа, уыйау ма искай фыццаг фæкæнынмæ куыд хъавут? Чи сын цы зоны, чи сты æмæ цы сты?!

— Чи цы у, уыман, ма кæона, æрмæст иу цары бын ваййы æрмæст, базонан, æндæр сæ раздæр йе 'цаг цæстгом кæман ваййы фенан?.. Уымай дæхи сайыс!

— Омæ ма ничи хъæуы нырма, нана, ничи, ахуыр кæнын ма фæнды, ма сæ байрадауа се 'ппæтæй дæр! Никай тыххæй сæ ныууадздынæн ма ахуыр!

— Омæ дын æй чи уадзын кæны, ма хур? Гъеныр дæ фыды зæрдæмæ цы горæтаг лæппу фæцыд, уымæ цы фау хæссыс, Арвуациллайы хуызан? Кондджын, уындджын. Йæ аивдзинад дæр бирæты аргъ куы у, дæ фыды загъдау, нывтыл карсты хуызан. Дæ ахуыр ныууадзыны сæр дæр дæ куы бахъæуид!

— Иу дзырдæй мыл уæ бон цæуы æмæ ма куыдзæппарæн былæй æппарывæнд скодтат, нана, куыд уæм кæсын, афтамай! — кæуындзæг та йæ хъуыр ахгæдта чызгæн æмæ фæддæдуар.

* * *

...Зæлдайы мойысконды хабар хъæубæстыл куы айхъуыст, уæд кæман æхсызгон уыд, чи та дзы рохстзæрдæйæ баззад фæсивæдæй. Уæлдайдæр, дæс азы иу къласы кæимæ фæбадт, уыдонæй йын йæ загъинаг, норст цæхæрау, загъын чи нæ сфæрæзта æмæ йæ зæрдæйы арфы æвæрдæй кæман баззад, уыдон. Фæлæ уый хыгъд йæ фæлтæры чызджытæ та цинай мардысты, фæсивæдæй йын йæ кой кай нал хъусдысты, стæй йæ разы сæхи дæлджинæгхуыз кай нал æнкъардысты, ууыл. Æмæ сæхи цæттæ кодтой зæрдæрухсхуызæй чызгæрвыстмæ. Сусæг зарæг хъæрæй чи кæд кæны. Стæй сæ горæтаг уызджытæ фенын дæр куыд нæ фæндыдаид.

Æмæ æппынфæстаг æрхæццæ уыцы бон, дзырд лæвæрд сын кæдмæ уыди. Темийы кæрты æлдариуæг кодта цины уынæр: фæндырдзагъд, хъазт, зард, кафт. Хъуыддагхуыз уыдысты æмхуызонæй дæр фысымтæ, цæттæ уæвыныл архайдтой уызджыты фæзындмæ. Се 'ппæты æнхæлмæгаст дæр уыд хионæй, æддагонæй уызджыты æрцыдмæ. Æмæ сæм иуахамы уынгæй æрбайхъуыст кайдæр хъæлæс:

— Æрхæццæ сты!

Æмæ уæд ноджы тынгдæр базмæлыдысты фысымтæ сæхмидæг. Чи сæ рæвдз кодта йæхи, кæман æмбæлд, уыдонæй,

уазджыты разма ахизырма, агасцуай загъынма, чи та ма уелдай хатт йае цаст ахаста фынгты айвдзинадыл.

— Цалынма сын се 'гдау фенат, уадма сын керты дуар ма байгом канут! — са разма чи цыд агасцуай загъынма, уыдон фастае айвай адзырдта Теми.

— Ама уа уаныг саныччы хъусай баивтат, ай цавар ку-серттаг у?! Ау, Дыццаджы базар дәр нал уыд гораеты, аеви уын исчи хынджылаеггаг у?! Йае кхах дәр уа куыд ничи арбавара кулдуарай, афта, цалынма цауыл дзырдгонд уыдыстам, уыцы аггдау нае цастай фенам, уадма!

— Уада, уада! Аггдауттае мах не скодтам, ама са халын дәр махма нае касы! — чысыл фастадар уынгай хъуысын байдыдтой хистарты быцау ныхаста.

— Фалауут-ма чысыл, уа хорзэхай, Керым ама Дафа, керадзийы арэмбарам, хатыр баканут, фала! — дзуры сэм артыккаг. — Аггдауттае дәр хорз сты, ничи уын са апарын каны. Фала растагма дәр чысыл касын хъауы, касын. Зын растаг кай у ныртакка царынан, уый сусаггаг каман у? Зынтай нае фаразы алчидар царын. Кай нама байгас сты нырма хасты хъадгамтта, уый рохганга нау. Ама стыр гуыппытае домын аив не сты, манма гастае. Цы ис, уый хорз. Ау, Дафа ама Керым, хъауы мидаг царгайа, Темийан йае бон нау, йае чысыл стыр каман скодта, уыцы буц хъабулы фаг аггдау раттын? Йае уазджыты раз цахх ама кердзын араварын, аеае сахицай сын фандаггаг ардомгайа?! Аггдаутты кой канам, фалае цыма уый аггдауыл нымайга нал у ныры дуджы, кад ныл фастаг азты уаззау бонта скодта, уаддар. Нае кердзындаттондзинад ма уад дәрдыл хъуыстгонд цаман у, уый не 'мбарын! — Уазджытай барнондар чи уыди, уыдон цур сбыцау сты, агасцуай загъынма сын чи рацыд, уыдон.

Гье фалае са ныхастай ницы рауад. Темимае куы байхъуыст хабар, уад цахгар ныллаууыд:

— Аз хынджылаеггаг нае дән, аггдауттае манай нае рацыдысты ама са халын дәр манма нае касы. Ардыгай аеае 'мбалгае аггдауай чызг ничи ахасдзән!

Цы ганан ма уыд уазджытан, галай ацу ама фастае хъугай раздах, уый йае сармае чи хассы. Куыд ныууагътаиккой са куырды чындзы дәр уым аеае хастай? Ама бирае ракабакайы фастае, кауылдар са зардае даргайа, са гуыры конд сарезтой сыхаг хъаутай иумае, кхухылхацаджы мадырвадмае.

— Уый та уын гал! — изарырдæм, нымайæг сæ нымайын на фæрæзта, уыйбæрцæй æрлæууыдысты фæстæмæ чындзхæсджытæ Темийы кулдуармæ.

Хорзау нал уыдысты, ай-гъай, фысымтæ, фæлæ ма сæ бон цы загъын уыд?.. Æгасцуай сын загътой æмæ æхсæв бонмæ фæцин, фæминас кодтой. Стæй, дыккаг бон хур дзæвгар куы суад, йæ тынтæм кæрдæджы æртæх куы асур, уæд ма къуымæлдзæфæй фæйнæ кафты, фæйнæ симды акодтой уазæгæй, фысымæй æмæ уазджытæ сæ чындзы къухыл рахæцыдысты, фысымтæн хæрзбон загъгæйæ.

Кулдуарæй федде сæ машина. Уæды рæстæг цæй рог машинаетæ уыд, уæзласæнтæ дæр хæрз стæм уыдысты. Æмæ куыд араст сты чындзхæсджытæ, афтæ сæ фысымтæй чидæр фæсте асырдта, йæ хъæбысы цыдæр тыхтоң, афтæмæй:

— Фæлæуут!.. — Рох уын куы кодта ам! — æмæ куы фæурæдтой, уæд сын, сыкъадзæф бæрæгбонарæст уазджытæн се 'хсæнмæ сæппæрста тугæйдзæгтæ ногыстыгъд галдзарм.

Цы бамбарын æй хъуыд уазджытæн фысымты æлхыскъ, сæ гал хæрынмæ фыдæнæн цыд кæй æрбакодтой, Агуыры æфсадау, уый. Æмæ уæд æцæг урæд бакодтой сæ машинæ, уæдæ афтæ та нæ уызæн, загъгæ. Рахызтысты фæсивæд фæстæмæ, æмæ, чи кæй цавта, уый бæрæг нал уыд сыкъадзæф æмæ хуысæгхъæлдзæг адæмæй, фæлæ нæмыс-ма нал! Тугæрхæмтæ фæкодтой кæрæдзи уазæгæй, фысымæй, цалынмæ сæм Темийы мад Сæнæхъуыз хæццæ кодта æмæ сын йæ сæры хæцъил сæ астæу не 'рæппæрста, уæдмæ.

Зын бамбарæн нæ уыд Зæлдайы уавæр, цытæ 'рцыд, уыдон хи цæстæй фенгæйæ, уымæй йæм сдзырдхъом дæр ничи уыд, басабыр у, загъгæ. Æмæ даргъ уыд сæ фæндаг, цыбыр уыд — йæ кæуынай нæ банцад, йæ сау цæссыгæй йæхи фехсадта. Æмæ йын æниу ууыл куы ахицæн уыдаид, бæргæ, йæ Хуыцауы фыдæхард!

— Дуар бакæнут, Гæмхеттата! — нæдæр фæндырзагъд, нæдæр зард, афтæмæй машинæ куы 'рлæууыд, уæд анæрыд чындзхæсджытæй кæйдæр мæстæлгъæд хъæлæс.

— Дуарæн гомгæнæн нæй, æрхизын кæнут чындзы ам! — дзуры сæм, сæ размæ чи рауад, уыдонæй иу.

«Мæ хæдзар фехæлд, æфсæн дуæрттæ сын ис æви!» — ахъуыды кодта хинымæр Зæлда.

Цы гæнæн ма сын уыд, æрхизын æй кодтой мæстджын адæм хъуырхъуыргæнгæ, фæлæ та йæ, базырсаст маргъы хуызæн,

забул ауыгъд каубыд дуарыл куыд бакæной, уымæ нæ арæхсынц æмæ йын иунагæй йæхи бахизын кодтой, йæ сæр фæгуыбыр кæнгæйæ, кæртмæ.

«Манæ мыл фыдусы æлгъыст куыд æрцыд, цы ранмæ æрбахудтон ай!» — Ныккæрзыдта та химидæг Зæлдайы зæрдæ.

— Хæдзармæ уал æй бакæнут хистæрты размæ! — ауад та йæ хъустыл кæйдæр ныхас, æмæ та йын чидæр йæ сæрыл бынмæ æрхæцыд, афтæмæй йæ, хохаг куыройы дуарыл хизæгау, цыдæр дæлбазыр кæлæддзаг къуымы фæмидæг кодтой, фарн фæцæуы, зæгъгæ, хъæрай дзуртæйæ.

— Æгас нæм цæуæд, æгас æмæ амондджын къах æрбавæрæд нæ мыггагмæ! — райхъуыст æм хистæртырдыгæй кæйдæр ныхас. — Йæ иунаг сæр къорд куыд бауа нæ сидзæрæн! Хистæртæн барон куыд разына, кæстæртæн фæразон æмæ зондамонæ!

— Аммен!

— Адамæн уарзон куыд уа, мыггагæн адджын!

— Аммен!

— Афтæмæй сæ цæрæнбон бирæ, æмзай, æмзæронд сæ Хуыцау бакæнæд! Дæуæн та амондджын хо фæуæд! — кувæг нуазæн авæрдта къухылхæцæгмæ. Бирæ куывтытæй бирæ хæртæ хуыздæр, ныр уын цæуыны бар ис, акæнут æй йæ уатмæ, — æмæ æрбадт.

Фæлæ та уат кæй хуыдтой, уырдам дæр æнцонтæй нæ бирвæст чындз, цалынмæ йын йæхи цалдæр зылды нæ фæкæнын кодтой, уæдмæ.

— Уый та дын горæтаг мой, манæй уый! — цы уыд, уымæй бынтон масты дзæкъул фестад Зæлда æмæ йæ алыварс цытæ цыд, уыдон уынгæ дæр нал кодта. Æрхауынмæ йæ бирæ нал хъуыд, йæ хъустæ гуыр-гуыр кодтой, зæрдæ риуы къултыл фæдисхост кодта йæхи. «Фесæфта мæ мæ фыд, бабын дæн!» — Зæрдæйы уидæгтæ дзæнгæл ласта уыцы хъуыды. Цы ма фæуон ныр, кæдæм æрбахудтон мæ бирæ дзурджытæй!

Æмбырдтæ кæнынц чындзыл, уæдæ куыд? Куы йын иу схæцы йæ хызыл, куы иннæ, æмæ сæ чи быннозæй ныууæфы, чи та йыл йæхи тутæгæнæг скæны.

— Хуыцау ма йæ удыхъæдæй дæр йæ бакасты хуызæн фæкæнæд, æндæр, йæ хъул сах абадт Цорæйæн! — йæ хъустыл сæ æруад кæйдæр ныхас дæр. Фæлæ йын уæддæр бынтон уыцы лæгойарæст бæрзонд сылгоймаджы ныхæстæ фæцæуын кодтой йæ сæрызонд, фæдис ныхъхъæр кæнынмæ йæ бирæ нал

хъуыди раст. — Ама, дам, амондæй нæу! — йæ хызыл ын схæцыд Зæлдайæн æмæ хъазгæ, худгæйæ дзуры иннатæм: — Федтат, ацы ног азы зæдтæ æмæ дауджытæ Цорайæн цы хæрзты бацыдысты, уый? Цы ма давы ныр, йæ къулаенцой чи 'рлаууыд, уый раз йæ облигацийы рамбылд!

— Батутæ йыл кæн, æдзæлла! — фæиуварс æй кодта, чынды фарсмæ чи лæууыд, уыцы хиуæттæй иу сылгоймаг.

— Тутæ зæгъут?! Нæ-æ! Уыдон ницы сты амæн, фыддæрты аккаг у! — Цыма зæххы бынæй февзæрд, уыйау уыцы рæстæг сæ разы февзæрд Цорæ æмæ чынды хыз рарæдыфта.

— Ай дæр ма уын æгъдау! Ай та уын гал! Ай та уын йæ царм! — къæрцц иуырдаем, къæрцц иннæрдаем — хафт-хафтæй ралæууыд чынды сæрыл, цæстгомыл дыууæ къухæй, æмæ Зæлдайæн уайтагъд йæ фындзы туг фемахст.

— Цы бакодтай уый, сæнтдзæф?! — æнæнхæлæджы цауай исдуг джихæй кæстæ цы сылгоймагтæ аздадысты, уыдон ыл сæхи ныццавтой æмæ йæ схуыстытагæнгæ дуарæй асхуыстой. Хиуæттæ та чындыл амбырд сты, æмæ йын чи йæ туджы хъулаеттæ сæрфта, чи йæ сабыр кодта, чи аив.

— Уæдæ, мæ хуртæ, сæр сæрма куынæ хæссай, уæд дзы афтæ дæр вæййы! — Зæлдайы хъустæ ацахстой сылгоймагтæй кæйдæр мæстæлгъæд ныхас.

— О, цæй! Гъеныр иууылдæр зондамонджытæй агæпп кодтой! — йæ хъуыры абадт хионтæй чидæр. — Уый бæсты уал нæ чысыл нæхи бар бауадзут æмæ йæ сравдз кæнæм.

— Ама йæ рæвдз кæнын дæр куынæ хъуыд! Фæлæ куыдзæн дзыкка нæ фидауы! — йæ ныхас та баппæрста лæгойарæст барзонд сылгоймаг дæр, æмæ цауынмæ фæци.

— Мæнæ мæ сæр цытæ 'ййафы, — хæкъуырцц куыдæй ныттыппыр Зæлда, афтæмæй хинымæр æрдиаг кæны.

— Басабыр ма у, худинаг у адæмæй. — Тагъд-тагъд ын йæ тугæйдзæгтæ асыгъдæг кодтой æмæ йын лæгъстæ кæны хионтæй иу æрыгон сылгоймаг, стæй дзуры иннæмæ: — Æрбадæтт ма йын йæ хыз!

— Нæ хъæуы... — Æркæнынмæ йыл æй куыд хъавыд, афтæ йын æй Зæлда йæ къухæй аиуварс кодта.

— Мæ къонайыл, уæдæ куыд?

— Никуыд. Æнæгъдауæй мæ сæрæй ист чи 'рцыд, уый æз ма уæлæ нал æркæндзынæн.

— Нæ хъæуы, мæ хур, афтæтæ ма кæн, худинаг у адæмæй. А

изар дыл йæ цæст чи æрæвардта, уыдоны раз дыккаг цæсгом мауал равдис! — йæ хъабысы йæ æрбакодта сылгоймаг. — Гæдзы бынæй сой цæуы, зæгъгæ, никуы фехъуыстай?..

— Æмæ ма мын цы уæлдай у?.. Донласт хуылыздзæй нал фæтæрсы. Фæдзурæд ма мын уæ исчи, мæ фыды къонайæ мын мæ цонгыл чи рахацъид, уыма. Уæ хорзæхæй, курын уæ, куыд сылгоймаг сылгоймагæй.

— Цæмæн дæ хъæуы, уый бæсты дæн æз ам. Мæ сæрыхицау у, мæнæн æй зæгъ дæ зæгъинаг.

— Куыд мæ цæмæн хъæуы? Ау, уæдæ-ма æз уыцы æфхæрды фæстæ ам мæхиуыл сбон кæнын уадзын?

— Мæ къонайыл, уый та цы хоныс? Уæдæ цы дæ зæрды ис æниу, дæхи зарæггаг кæныс? — джихæй йæм кæсы сылгоймаг.

— Карты дуарæй мæ фæдде кæнæд æрмæст, æндæр дзы ницы домь, ма тыхс.

— Мæ хæдзар фехæлд, æмæ уый та куыд фидауы, кæй зæрдæмæ дын фæцæудзæн?..

— Æмæ ма ныр ныхас фидауцыл цæуы, мæ сæр мæ кой куы у, уæд?

— Нæ, мæ къона, нæ! Масты фæдыл цæуын хорз нæу, æрсабыр кæн дæхи.

— Цы хабар у, цы? — уыцы рæстæг фæдисонхуызæй дуарæй æрбахызт къухылхæцæг йæхæдæг.

— Цы хабар у, уымæй мах ма фæрс, фæлæ Цорæйы! — бустæхуызæй йын дзуапп радта йæ бинойнаг.

— Ницы уын æмбарын æппындæр! — йæ хойы уыцы хуызанæй куы ауыдта, уæд, фæрсæджы хуызæн, цымыдисхуызæй кæсы йæ бинойнагмæ къухылхæцæг.

— Омæ дын нæ зæгъын, Цорæйы бафæрс, зæгъгæ. Ам нын, Иры чи никуыма 'рцъид, ахæм цирчытæ равдыста. Нæ йын кæсыс мæнæ йæ туджы хуылæттæм!

Хъыпп-сыпп нал схауд нæлгоймагæй, дыууæ къухæй йæ сæрмæ фæлæбурдта æмæ пыхс йæ сæрыл ахаста.

— Хуыцау ын æй ма ныббарæд нæ кæстæрæн йæ рæдыд, фæлæ дæ мах не стыр сæрæй кураем, дæ рын бахæрон, дыууæ зæрондæй нæ мыггаджы номæй, — ныххатыр ын кæн! Ма нын фенад кæн нæ циндзинад, ма нæ бафтау адæмы цæсты, дæ мад, дæ фыды хатырæй! Цард цард у, бирæ фæзилæнтæ дзы ис æмæ дзы æнæ рæдигæ дæр нæй, дæ рын бахæрон. Чи фæрæдыд, уый — мах! — Чысыл фæстæдæр сæ мыггаджы хистæртæ дыууæйæ

бахызтысты уаты дуарай, сылгоймагтай хатыр ракургайа, ама кьасаргарон арлаууыдысты.

«Куйтай да бахарант манай уый, адаймаг иу бон гуырга каны, инна бон — малга!» — Фәфалман та авзонг уды афхәрд зәрда хистарты фарн ама адамы афсармай, сразы та йа хысмәтимә Зәлда. Фыдалтыккон гуымыры ағьдәутты азары бахаудга, манай уый, ама гьеныр куыды бәләгьтай дон сдәр!

Фәла ма уәддәр куыд уыд уыцы диссәгты фәста Зәлдайән йа цард цардыл нымайән, ама ахсәвай-бонай йәхимидәг йе'намонддзинадыл әрдиаг кодта, зәрдама рухсы цьыртт никәцәй зынд. Ама, фәдисхуызәй, сусәгәй-әргомай хьусын кодта йа ныйарджытән, фыдбонь кьах равәрдтон, фәла ма бынтон сәфын ма бауадзут, зәгьга. Фәла, уайыджы хьусы уад уайы куыд фәзәгьынц, йа хьусы тьәбартма дәр ын ничи әрдәрдта йа уавәр, йа фәдисхәр йахионтәй, Темийы зондахаст әмбаргайа — нәдәр хи мыггагәй, нәдәр мадәр-вадәлтырдыгәй. Нә йәм фәци иу фәзынәг.

— Иу кьахдзәф дәр фәстама нә! — кьәртт-цьула не 'ппәрста йа ныхасәй йа иудзырдон схәссәг фыд.

— Уәда уә хорз дәр уәхи ама уе 'взәр дәр, кәд ма бынтон афтә рауәлдай кодтат, уәд! — Йәхи фыдәнән йа дыстә батылдта уәд Зәлда, ама йәхи афсинма хәстәгдәр ласын райдыдта. Әнәуи дәр дзы кәд йа уд иучысыл истәуыл лаууыд йе 'ркувән кьонайы, уәд уыцы фәлман сылгоймаджы равдыд ныхас ама рух цәстәнгасыл. «Ма кьона», «ма хур», «уәртә чызг», әндәр әм чындзы номай дәр нә дзырдта. «Цы бакәнәм», «куыд да фәнды», әнә уый бафәрсгә дәлгом кьус уәлгом нал кодта афсин. Ама иуахәмы уымәй спайда кодта Зәлда:

— Уәртә ус, хатыр бакән, фәла уәм, зәгьын, уе 'рбафтәггаг капечытәй ницыуал аздад фәсвәд, уә кулдуарма афтәмай кәдма кәсдзыстут?

— Куынна, ма хур, куынна! Хьуыдаг дзы цы бакодта, стәй дзы йа уәла цы хәррәгь баппәрста, әндәр иннәтәм әвнәлд не 'рцыд, афснайд сты. Фәла ләппуйы ахәм хьуыддәгты тыххәй ма зәрда нә дарың, да рын бахарон. Хьәдын кьух разыңд йа фыды хуызән. Хәдзардзинәй йәм ницыма раиртастон абонь онг. Әниу йа фәдәттә дәр нә амьдтой, магуыр, фәла...

— Кьух амонәд, әндәр ууыл ма тыхс уәда. Гәрзарм аразджытәй фылдәр та цы ис горәты!

— Ма уд да фәххьәу куы фәуид, ама сыхбәсты 'хсән

æдзæллагдæр хуыз куы нал уаиккам! — йæхи йæм бакъултæ кодта æфсин. — Мæн ма цы хъæуы, мæ къона, фæлæ сыхахæн нырма уæ цард ныр райдыдта, æмæ дæхи куыддæриддæр фæнды, афтæ йын пълантæ кæн. Бузныг дын чи загъдзæн, уый — æз. Алцæй фаг дæр дын хъуамæ суой Хуыцауы фæндæй, мæ уд йæ нывонд фæуа, мах чи барæвдыдта.

Уæдæй фæстæмæ Зæлда бон æнцой нал зыдта, æхсæв хуыгæ нал кодта, цалынмæ, йæ зарды цытæ уыд æмæ йын цæмæты æхсайдта, уыдон срæвдз, бабиноныг кæнын йæ къухы бафтыд, уæдмæ. Кæрты дуар раивын кодта, бæстыхæйттæм базылд, тæвдгæнæнтæ дзы сæварын кодта, дон бауагъта. Цæлгæнæн æмæ уазæгдоны бæстыхай та сси — сæ кæрты фидуау. Æмæ кæм цыд, кæм бадт æфсин, уым йæ ныхасы сæр уыд — йæ чындзæй æппæлын:

— Мæнмæ дзы чи 'ркуывта искай стæггагæй, дыккаг ахам никамæ уал æркувдзæн, æвæццæгæн, мæ уд йæ фæхъхъау æрбауа: нæлгоймагæн нæлгоймаг у, сылгоймагæн та — сылгоймаг.

Фæрухсдæр чысыл Зæлдайæн дæр йæ зардæ, йæ фæндтæ сæххæст кæнын йæ къухы кæй бафтыд, уымæй. Къæмдзæстыгхуыз уæддæр нал уыдзæн ныр æрбацæуæджы цур. Зæрдæнцойæн та йын, йæхи бар кæй нал у, кæд уый исты ахъаз фæуид! — химидæг-иу йæхицæн зардæтæ авæрдта. Гъе æрмæст, йæ ахуыры хъуыддаг куыд уыдзæн, уый нæ уад йæ цæстытыл. Фæлæ та-иу уымæй дæр йæхицæн ныфсытæ авæрдта йе 'фсинæй. Кæд æй уый нæ бауадзид тыхсын. Иу хатт æмæ дзы дыууæ хатты, мыййаг, куынæ фехъуыста искаимæ ныхас кæнгæйæ, гъеныр ма мын афæдзмæ иу хуры тын куы фенын кæнид, чызг уа, лæппу уа, уæлдай мын нæу. Уæд мæнæй хъалдæр нал уайд, æвæццæгæн, ацы дунейыл, ме 'ппæт фыдæбæттæ дæр мæ айрох уаиккой, загъгæ.

Фæстæдæр, ахуыры аз куы райдыдта æмæ йе 'мбæлтты 'хсæнмæ куы рацыд Зæлда, уæд ын ноджы фенцондæр, кæд ын йæ конд, йæ уындыл сæ цæст нал æрæвардтой, уæддæр. Йæ цард бынтон фæудыл нал нымадта, ахуыр йæ тæмæны куы бацыд æмæ та йæ алыхуызон æхсæнадон фæдзæхстытæ æххæст кæныны сæр куы бахъуыд, уæд. Цард та йæм чысыл йæ мидбылты бахудт.

Гъе, æрмæст хъæлдзæгдзинадмæ хæстæг цæуын йæ зардæ нал куымдта. Куыд æм нæ хатыдысты йе 'мбæлттæ, куыд ын

нае лагъстæ кодтой, цы кафджыты къордаен уыд фæндырдзæгъдаг, уый уæнгтæ — нае сын сразы. Мæ фадат нае амоны — цыбыр сын уыд йæ дзуапп.

Уæдмæ йæм йæ мад дæр схæццæ институтмæ, сæ хъæуæй йемæ чи ахуыр кодта, уыдонæй йын йæ фыдхуызы хабар куы фехъуысттой, уæд. Гъе фæлæ йын Зæлда бафыдаенæн кодта, йæхи дæр æм нае равдыста, уæ сæр мæ кæм фæхъæуы, уым мын куы ницы ахъаз стут, уæд мын ныр мæ хуыз исынмæ ссыд, зæгъгæ.

Æмæ йыл, чи зоны, уый тыххæй фæхудт Хуыцауы зæрдæ, йе 'нæбон ныййарæджы зæрдæйы хъыджы кæй бацыд. Ахуыры аз æмбисмæ дæр наема бахæццæ, афтæ йæм иуахæмы, лекци йæ тæккæ цаугæйæ, чидæр телефонмæ куы фæдзурид:

— Зæлда дæ?

— Уый бæргæ дæн, чи дæ ды?

— Мæн чийæ мауал фæрс, фæлæ тагъд уæхимæ цыппæрвадæй згъоргæ, уæ хæдзар ссыгъд.

— Мæ къонайыл, цы загътай?! Уый та куыд? Цæмæй?.. Нае ус дзæбæх у?.. — тарстхуызæй йæ фарста Зæлда, фæлæ йын дзуапп раттæг нал фæци.

— О, Хуыцау!.. — иуцасдæр зæхмæ джихæй кæсгæйæ, йæ мидбынат алаууыд Зæлда, стæй бынносæй ныуулафыд: «Уæдæ та дæ фыдæбæттæ дæр — дон хиды бынты нае, мæнае уый? — хинымæр ахъуыды кодта æмæ сагъæсыл фæци, куыд æгъдауæй тагъддæр схæццæ уа Ирыхъæумæ, ууыл. Трамвайæ? Æмæ кæд уыдзæн уый? Уымæ æнхъæлмæ кæсыны бæсты фæлтау фистæгæй, фæндаг цыбыр кæнгæйæ, — скарста йæхимидæг фидарæй æмæ фæцагайдта. Æмæ, кæм згъорæгау, кæм та тындзгæ уадæй, афтæмæй уайтагъд сæ уынджы тигъмæ куыд схæццæ, уый æмбаргæ дæр нае бакодта. Фæлæ сæхирдæм куы ныккаст æмæ сæ сæрмæ фæздæджы фæлм нае, фæлæ мигъы къуымбил дæр куынае зынд, уæд хинымæр ахъуыды кодта: «Чидæр дæ ахъазыд, мæнае уый», Хуыцауæн табу. Æмæ йæ цыд фæсындæгдæр кодта: куыд уынджы мидæг ног адæймаг у... Афтæмæй æфсæрмдзастæй, нымдгæнгæ фæраст сæхирдæм.

Цæуы, цæуы æмæ дис кæны, уынджы иу цъиуызмæлæг куыд нæй, ууыл.

Фæлæ уый хыгъд, чи йæ кулдуары зыхъхъырае кæсы уыдонырæм, чи та — рудзынгæй.

— Мæ хæдзар, ай та цы хабар у? — ахъуыды кодта хинымæр æмæ та фæстæмæ йæ цыдыл бафтыдта. Цæуы, цæуы æмæ

сәхима куыд хәстәгдәр кәны, афтә йәм дзәбәх зынын байдыдтой, сә дуармә цы ног арәзт фәйнаг бандон уыд, ууыл әртә сылгоймаджы кәй бады. «Чи уой, стәй дуармә цәмән бадынц, кәм уа нә ус?» Худинаг әмә кәнды фыд, кәд рагәй бадынц дуармә, уәд. Фәлә, афтә хуыдытә кәнгәйә, сәхирдәм уынджы куы фәзылд, уәд кәсы әмә әртә сылгоймагәй иу уәззаугай сыстад, зәххәй дур цыдәр фелвәста әмә сын сә кулдуар тынг ныххоста:

— Быныхъәр уә рацыд әви хасты фестут! Иу ракәсәг уә әддәмә куыннә ис, саупиллон суадзат! Әви уәхи әмбәхсут?!. Әмә мын сар уә сәр кәны, кәдмә мә уәхи әмбәхсдзыстут, әз ардыгәй аңәуинаг нал дән!

— Мә бон бакалд, цы хабар у, цы?! — дзыхләуд фәкодта йә мидбынат Зәлда.

— Кыс-кыс...Ацырдәм рацу, мә хур Зәлда! — уыцы рәстәг йә хуустә аңахстой кәйдәр сусәг ныхас.

Зәлда, ныхас әм чердыгәй әрбайхуыст, уыцырдәм фәкаст әмә ауыдта йә кәнгә мад Мереты, сә кәрты дуары зыхъхырай кәсгәйә.

— Рацу ардәм! — тилы йәм йә кхух. — Әз уәдәй нырма дәу куы хәхәххәнын, телефонәй дәр дәм әз дзырдтон... Әфсәрмы ма кәң, ләг нәхима нәй, әрбахиз кәртмә. Ауынаффа кәнын хәуы, куыд хуыздәр уыдзән, ууыл! — Куы йәм бахәстәг Зәлда, уәд ма бафтыдта йә ныхәстыл ус.

— Әмә цы хабар у, цы? — цымыдисхуызәй йәм кәсы

— Тәригъәдджын фәуәнт, сә сәрмә ахәм хуыддәгтә чи хәссы, уыдон... — Фәхъус ис ус.

— Исты фыдбылыз, әви?

— Фыдбылызәй Хуыцау бахизәд, фәлә куыд дзурынц, афтәмәй дә Цора йә быны ранкхуыста әмә сәр әмә бәрзәй самәста. Нә хуысы, сылгоймаг цы дзуры, уымә? Мәнән, дам, ардыгәй цәугәйә нал у. Нә йә уыныс, йә хыттын йе 'ддаг фарс кәй ис, уый? А дыууә боны әрәвәрдзән йә уаргә, әвәццәгән.

— Әнхәлцау у зәггынмә хәвыс?

— Уастән-иу тәнкъәртт куы фәуиккой ахәм дзәггәлцалх, сусәг кхуыртуадзджытә!

— Мәнә мын цы хорз хабар фәхъусын кодтай, Мерет! — йә хәббысы йә акодта Зәлда. — Иу Хуыцау мә сафгә кодта, иннә та — әххуыс.

— Нæ-æ!.. Афтæ та нæ! Цытæ дзурыс? Йæ мадæн ын йæхи марын кæныс? Райсомсарæй æнæхъæн сыхы йæхимае куы 'рыхъу-сын кодта йе 'рдиаг, йæ сарæй. Æз, дам, мæ бирæ тухантæ æмæ фыдабæттæ дыууæ боны кæйдæр чызгæй куы айрох кодтон, уæд, дам, нын уый ныр ацы худинаджы хъуыддаг куыд хъуамæ ныббардзæн! Систæд, дам, мæ хæдзарæй мæ фырт æмæ цæугæуæнт, кæй аккаг у, уыимæ, кæдæм сæ фæнды, уырдаем.

— Магуыраг... Фæлæ хъæбул зынаргъ у, æрфæлмæн та йæм уыздæн. Мæнæн та мæ къах нал æрæфсæрдзæн абонæй фæстæмæ ацы зылдыл, мæ адзал уый къухæй куы уа, уæддæр! Уæ дзæбæхтæ мæм хъуысæнт уе'ппæтæн дæр. Дæуæй та уæлдай бузныг! — Йæ хъæбысы ныттыгъта Мереты Зæлда æмæ дуарырдæм цалдæр къахдзæфы акодта, стæй фæлæууыд:— О, фæлæ, дæ фарн бирæ, — хъусæй алæууыд иуцасдæр,— фæлæ мæнæн та амæн цы кæнгæ у ныр? — æркаст йæхимае æмæ ставд цæссыг нызгъæлдта.

— Мæ фæрстæ дын фехæлой! Хуыцау куынае ныббарид, дæ магусайæ цæлуарзагæң, кæд царды хæлдимæ бирæ цыдæртæ баст ваййы, уæд! Фæлæ йæ тæригъæды цæуынвæнд ма скæнай! Уый сызгъæрин æварæн у. Йæ амонд конд у, цæринаг гуыр дæй Хуыцау фæкæнæд, æндæр. Хуыцауы æвастæй ацы зæххыл ницы цæуы æппындæр, æмæ дæу чи схъомыл кодта, уыдонæн уый дæр сæ уæлдай нæ уыздæн, ды дахæдæг нырма сывæллон дæ, фæлæ. Ма йæм сис дæ къух, уыцы тæригъæд дахимае ма райс!

— Бузныг, Мерет! Курын хатыр, мæ маст, мæ рыстæй дæ кæй фæхайджын кодтон, уымæй. Хæрзбон, — фæраст Зæлда, кæдæм, уый йæхæдæг дæр нæ зоны, фæлæ.

* * *

...Фæсвæд уынгты хъуыдытæгæнгæ тындзы размæ Зæлда, йе 'намонд сæр кæмæ бакбул кæна, чи йын бамбардзæн йæ тыхст, йæ рыст, ууыл сагъæс кæнгæйæ. Кæй хъæуы тыхст рæстæг адæймаг, хи туг, хи стæг куынае уа, уæд. Æмæ кæм сты уымæн та уыдон, цъысымы йæ чи баппæрста, æмæ кæд уыд уæдæй нырма афтæ дæр чи нæ зæгъы, алæма, цы фæци, зæгъгæ, куыдзы былæй куы аппарай, уымæй уæлдай! Нæ, уыдонæй йын пайда нал и, кæд ма йæ хойы бафæлвара, æндæр. Нæй йын фыды уæзæг, уæлдайдæр ацы хуызæнæй. Æмæ та йæ хъустыл ауадысты йæ тызмæг фыды ныхæстæ: «Чи кæй къæйрабынмæ æркува, уый йæ къона хорзæй дæр, æвзарæй дæр. Фæстæмæ иу къахдзæф

дәр нә!» Уәдә уәд кәдәм, хомә? Әмә кәйдәр ләшпуйы цәсты дәр йәхи чи 'фтауы, нырма нә хәстәджы адәй куы ницыма зоны, уәд! — цәссыг та цәссыджы фәдыл нызгәлдта Зәлда.

Гье, фәлә йын хуыздәр ганән дәр цы уыд, әмә уәддәр сфәнд кодта йә хойы фенын. Уәддәр та мады занәг, йә хьаст, йә маст ын уәддәр фәдзурдзән, йә бон ын баххуыс кәнын куы ницәмәй уа, уәддәр, кәд мын чысыл фенцондәр уайд, зәггә. Әмә атырныдта, Уәлладжыры коммә цы автобус цыд, уый байяфынмә.

— Кәцы дә уый ацафон? — дуар сәм куы бахоста, уәд әм райхъуыст йә хойы хәләс.

— Әз дән, ма тәрс — Зәлда.

— Мә хәдзар фехәлд, әмә ацафон кәм уыдтә, сургә дә ракодтой уәхицәй? — ныхәстә кәнгәйә йын байгом кодта дуар, әмә йә куы ауыдта, уәд әм иуцәсдәр джихәй кәсгә базад. — М'арт бауазал, цы дыл әрцыд, цы хуызән дә уый? Дәхи хуызәнәй дәм куы ницыуал ис, цы хабар у? — кәсы йәм әдзынәг.

— Кәм ис сияхс? — нылләг хәләсәсәй йә афарста Зәлда.

— Ам нәй, әхсәвы сменәйы ис, әрбахиз ма миәмә! — йә разәй бахызт йәхәдәг.

— Гьемә фарн уә бынаты уәдә! — әдзәстхизәй бахызт уәд Зәлда. — Ды уәддәр куы разынис амондджындәр, әз цы фәдән, уый фәдән, фәлә! — Хәрзәфснайд, райдзаст бәстыхайыл йә цәст ахәсгәйә зәггәта Зәлда, әмә дыууә хойән бацайдагъ ныхас. Кәрәй-кәронмә йын фәкодта йә хьаст, йә маст, йә зардәйы тыппыртә йын суаггәта Зәлда.

— Кәуинаг сә сәртә фәуәнт дә бафхәрджытән! — йәхимә йә әрбалвәста хо. — Дә разы сын сә уарггәй дәхи равдалон кән, әндәр ма әппындәр тыхсгә ма кән, зәронд мын куына бадә, мыйяг! Нырма де 'мгәртгәй иу дәр цыд куы нәма у, уәд цәуыл дә былтә әруаггәтай! Мәнә чысыл дәхимә әрцәуай, әндәр та фәстәмә дә гаччы сбаддзынә, мә хур, дә чызгон хуыз та райсдзынә, кәс ма-иу! Әмә ма кәд уәд иу дә аккаг искуы разынид. Гәнән нал и, зәггә, уәд нын әрзәткәхәны нәлгоймәгтә та кәдәм ирвәздзысты, махоны әдзухәй фәрсгә куы кәнынц, хо йын нал ис дә бинойнагән, зәггә. Әрмәст дын нырма куыд ницыма бамбара дә цардыхәлды хабәртгәй, афтә. Әнәуи дәр нә хәстәгдзинадәй тынг разы не сты сә мыггаг, хәддзу уазәг кәдджын кәд вәййы.

— Бузныг, ма хо, да цастуарзон ныхастай. Хорзай баззайут! — Ахсав бонма йа сар ныварзәнма дәр нал аруагъта Зәлда, диваны кароныл фыййау куыдзы бадт фәкодта, стай, бон куыддәр арбарухс, афтә хәрзбон загъта йа хойән.

— Омә уал махмә дәр афәстиат уыдаис! — дзырдта ма йа фәдыл хо, фәла йәм фәстәма дәр нал фәкаст.

— Ама уәд ма ахуыр та! — цаугә-цауын ма йәм адзырда тармаст.

* * *

Бирә хыцъыдәттә фәнуазын кодта Цорә Зәлдайән, цалымә йа йа цәст уыдта райдианты горәты, уәдма. Йа къахвәдтә йын дисынай барста, иу минут дәр әй әнәмастәй нә уагъта. Иннә ахәм, йе 'фсины табу, ләгъзтәтәй, йа уд әрдуйә нарәгдәр сси. Фәла, иуахәмы институтәй куыд рацәйцыд Зәлда, афтә хәрхәмбәлд фәсты йе 'мхәрәфырт Зәйнәтимә.

— Ма бындурыл, уый та цы хабар у?! — әдзынәг кәстә йәм баззад иуцасдәр әмхәрәфырт, стай йа йа хъабысы акодта. — Мәнә мыл цы 'рцыд, куыд баруадтә уый, царм әмә дә стджытә йеддәма куы ницыуал ис! Цы фәсты дә конд әмә дә уынд? Цы дыл әрцыди?!

— Дзәгъәл гәды цы фәкәны, әнәбакәнәг, әнәхицау?! — кәуындзәг йа хъуыр ахгәдта Зәлдайән әмә цәссыг цәссыджы фәстә нызгәлдта, стай йын тагъд-тагъд цыбырәй йа хабәрттә адзырда.

— Бирә ныхәстә нал гъеныр, фәла тәккә райсом деканма бацу әмә дәхи фәсаууон ахуыры хайадма райвын кән. Мәхимә, кәд әшпын никайуал хъауыс, уәддәр! — фидарәй йын загъта Зәйнәт. — Кәмәй нәм әфсәрмы кәныс, ләгджын хәдзар куына стәм, мыййаг! Ахуыргәнджытә нәм нә фаг кәны, әмә дә куы фәнда, уәд уал куысты дәр алаудзына, цалымә дә бон уа, уәдма.

— Фын уынын әви цытә хъусын! — йа зәрдә тынгдәр әрбауынгәг Зәлдайән. — Ацәг ма хъауын искәй мәхионтәй?

— Уый та цы хоныс, гормон, дә ныййарәг цъиу уыны, халон уыны — се 'ппәты дәр уый куы фәдзәхсы, Зәлдайы бәрәг хабар мын-иу базон, зәгъгә. Фәла дә фыдзыкъуыр фыдима цы йа бон у, магуыр, йа сау цәссыгәй йәхи ахсынай дарддәр.

Йа зәрдәма кәцәйдәр рухсы цъыртт бакалд Зәлдайән, иу мәнузәгъәг дзы кәй фәци, стай ма куысты дәр кәй фәлаууыд, уымәй әмә чысыл йа зәрдә йе 'муд әрцыд.

Зайнатима хэдзары дәр иумә кәй уыд, куысты дәр, уый йын цыдәр ныфс бауагъта йе уәнджы әмә йәхиуыл фәхәцыд. Фәлә та кусгә куы нал кодта, куы 'руәззау, уәд та фәстәмә йәхимә хъусынмә фәци, фылдәр рәстәг та йын фәци йәхиуыл сагъәс кәнынән: куыд уыдзән, цы уыдзән йә къәхтә әмә йә къухтә баст куы 'рцәуой сабиимә, уәд?.. Йә дарын йәхимә куы кәсы, Зайнаты бон дәр ын кәдмә уыдзән ләггад кәнын, йәхицән әнахъом сабитә хәссинаг куы ис?.. Фәлә-иу куыддәр йә гуырды змәлд банкъардта, афтә-иу дзы әппәт дәр айрох: «Фенамонд дән, фәлә әвәстаг нә уыдзынән уәддәр, номхәссәг мын уыдзән. Рыг не 'рбаддзән мә къәхвәдты, тыгъды зәй сә нә ныхсдзән. Әнә 'нхәлцау нә уыдзынән Хуыцауы фәндәй!» — суләфид-иу әхсызгонән.

Әмә, әппынастаг, әрбахәстәг Зәлдайән йе 'ргъом әрәвәрыны әмгъуыд, нымад бонтә ма йәм уыди әрмәст, афтә иуахәмы йә фарсмә әрбадт Зайнат әмә йәм дзуры:

— Зәлда, мә хур, куыд дә фәнды, районы рынчындоны дә әрәвәрон, әви дә мә ходыгъд Милуаны әвджид бакәнон? Дәхәдәг әй хъусыс, цавәр хъуыстгонд гинеколог у, уый. Әмә дәм, дә ләмәгъмә гәсгә, куыд хион, афтә кәд уый хуыздәр фәкәсид.

— Уыдәттәй мән ма фәрс, Зайнат, әз дә ныфсәй мә къәхтыл цәуынхъом куы дән ныры онг. Куыд хуыздәр уыдзән, уый дын мән амонын хъәуы. Дә бар дән әз Хуыцауәй фәстәмә, — йәхи йәм бакъул кодта Зәлда.

— Гъемә уәдә ныхас ам фәндоныл нә цәуы, фәлә хуыздәр куыд уыдзән, ууыл. Әмә тәккә а изәр Милуантәм фәцәуәм...

Цы ма загътаид Зәлда Зайнаты фәндоны ныхмә әмә фәсахсәвәр Милуанты кулдуар бахостой.

— Гъемә уе 'хсәв хорз! — йәхәдәг разәй бахызт Зайнат. Әнафоны уазджытәм не 'нхәлмә кастыстут?

— Афонәй, әнафонәй уазәг — Хуыцауы уазәг. Әгас нәм цәут!

— Цы фәдә, цы? — фәстәмә фәзылд йе 'мбалмә Зайнат.

— Мәнә бәргә дән.. — Цыдәр саст хәләсәй йын дзуапп радта Зәлда.

Әртыккаг бон Зәлдамә йә ног фысымтәм фәзындысты дыууә хойы — Зайнаты мад әмә йәхи мад. Фәлә Зәлда

уæд уыдоныл нал уыд, Раст ын цыма уыдоны фæзындмæ æмгъуыд уыд, уыйау нæтынмæ фæйагайдта. Иунаг фарст скæнын ма сæ бафтыд йæ къухы:

— Æмæ Зæйнæт кæм ис, цæй æрæгмæ мæм зыны?.. Мæлгæ куы кæнын!..

— Ма тæрс, ма, мæ хур, æгæссад у! Ницы дын уыздæн! Сылстæгæн уыцы хъызæмæрттæ æвзарын Хуыцауæй лæвард у. Ардæм æй хъæуы Зæйнæты дæр ныртæккæ, кæйдæр æрбацыдмæ ма æнхъæлмæ каст.

— Куы ма йæ федтаин.. бирæ дзæбæх мын загъта. Бузныг ма йын уæддæр зæгъон, мæлын æмæ! — дзыхыдзагæй ныхъхъæр кодта æвгъæддон.

— Афтатæ ма дзур, æдзæллаг, дæ ныййарæджы ма тæрсын кæн! — сбустæ йыл кодта мадыхо. — Æмæ дæ уæд дæ ныййарæджы фенын нæ фæнды, нæ? Дæ хабар дын куы фехъуыста, уæд нæм, мæгуыр, æмæхсæвæджы куы схæццæ, фæхæццæ мæ йæм кæн, зæгъгæ.

— Нагъ! Ничиуал мæ сæ хъæуы ныр, æнæ уыдон фенгæйæ дæр сисдзынаен мæ уд, Æрцæрæнт-иу гъеныр æнæ мæн! Кæм дæ ды та, Милуан, сæфгæ куы кæнын! — ныхъхъæр та кодта дзыхыдзагæй.

— Нæ мæлæм, нæ, цытæ дзурыс? — тагъд-тагъд æм бауад Милуан. — Уæдæ куыд æнхъæлдтай, иннæтæн та сæ сæ къухы æлгътæй фелвасынц? Æнæ зынай ницы ис, мæ хур! Хъæр кæнынл ма хардз кæн дæ хъæру, гормон, мæлæты тыхы хицау куына дæ, мыййаг! Бафæраз-ма иучысыл, бирæ тухæн кæнын дæ кæд нæ бахъæуид, — сгæрстытæ йæ кæны Милуан. — Ды та уæртæ иннæ уатмæ ацу, дæ сæр ам ныртæккæ ницæмæн хъæуы, — дзуры мадыхомæ.

— Æмæ цы мæнг зæгъыс? Бæргæ, исты æххуыс ын куы уайд мæ бадт ам!.. — фестад йæ бынатæй сылгоймаг.

Æмæ цыма Зæлдайæн уый фæддæдуармæ æмгъуыд уыд, уыйау дохтыры æххуысæй уайтæккæдæр лæмарынмæ фæци.

— Тагъд ма кæн, мæ хур, мæнмæ хъус. Куыд кæсын, афтæмæй галиумæ цæуы сывæллон æмæ йын тæссаг у, хивæнд митæ кæнгæйæ.

— Ой, кай ма хъæудзæн уый дæр, мæлгæ куы кæнын æз!.. — утæхсæн кæны хъæр кæнгæйæ.

— Цы фестут?! — уыцы рæстæг уаты фæдисонхуызæй фæмидæг Зæйнæт, Зæлдайы хъæр айхъусгæйæ.

— Мæлын, Зæйнæт, кæм дæ?! — Йæ ныхас ын куы айхъуыс-

та, уәд әм йә сәр разылдта Зәлда әмә ма уынғәг хәләсәй йә ныхасмә бафтыдта. — Кәй ма дә федтон!

— Цәй о, мәлы! Дәу хуызән дзы куына уа, уәд-иу фәстәмә раздәх! — хъазгәмхасанты йыл сбустә кодта әмхәрәфырт. — Ма тәрс, куызд къуылыхәй нә мәлы!

— Хъәр нал, фәлә архай! — дзуры йәм Милуан. — Әрмәст, куыд дын дзурон, афтә кән.

— Куынауал бамбарин әппындәр бәргә, фәлә уыцы амонд кәй ис?! — ноджы хъәрдәрәй та айзәлыд йә хъәр, нәтгәйә.

— Сабырдәр!.. Иу хатт ма... ноджыдәр! Кәмә дзурын?

— Цыдәр кәны, Милуан! Ныффәлур! — тарстхуызәй йәм дзуры Зәйнәт.

— Мысатыр ын йә фындзы бынмә бадар! — куы йәм фәкаст, уәд сдзырдта Зәйнәтмә Милуан, йәхәдәг ләгдыхәй февнәлдта сывәллоны фөрвәзын кәнынмә.

Уый фәстә, уыцы туханты фәстә афтә зәрдиагәй ныффынәй, әмә дыккаг райсомы аст сахатмә йә къах дәр нал атылдта.

— Куыд дә, исты хъыгдарәг дә ис? — райхәл и, уый куы бамбәрста Милуан, уәд әм дзуры.

— Ницы. Фәлә уын Зәйнәтимә уә хәрзтә цәмәй фидзынән, уый та нә зонын... Ницәмәй, әвәццәгән, бузныг зәгъынай дардәр.

— Бәргә, бузныг зәгъыны аккаг куы разындаиккам, фәлә...

— Фәлә цы?.. Исты әрцыд?.. Цы хабар у?.. Кәм и?.. Исты кодта? — агъуысты къуымты йә цәстәнгасәй әрзылд Зәлда, хуыссәны рабадгәйә.

— Ницы рауад нә фыдәбәттәй, мә хур... Хуыцауы цәст дын әй нә бауарзта! — әнкъардхуызәй загъта Милуан.

— Цы загътай?! Уә ме'намонд скәнәг!.. — дыууә къухәй йә сәры хилмә фәләбурдта Зәлда. — Мәнә та цы хъусын! — йә къәхтә хуыссәнәй әриста әмә сусәг куыдәй нырдиаг кодта йәхиуыл. — Цы дын кодтон цымә, не Сфәлдисәг, цәмән мын хъазыс мә удай, цәуылна йә айсыс фәлтау?.. Кәм сты мә уәләдарәс, цәугә кәнын әз! — дзуры Милуанмә.

— Гъеныр цытә дзурыс, сывәллон дә? Куыд цәуыс, нырма дын стән ис?

— Әмә ма кәй хъәуы мә цард? Уый уыд мә фәстаг ныфсы әрду, әмә та уымәй дәр фыдәнхәл куы фәдән! Фыдбоны къах авәрдтон, фәлә уәддәр әвәд нә уыдзынән куы загътон! — ныххоста йә уәрджытә.

— Ёрсабыр ма кән дәхи, дә хорзәхәй, Зәлда, әви афтә әнхәлыс, әмә махәй нә риссы дә зын? Кәд дә уырны, уәд дә бауырнәд, дә разы әз мәхи әшпyndәр азымджын ницәмәй хонын, мәнәй аразгә цыдәриддәр уыд, уымәй дын ницы бахәләг кодтон, Хуыцау ме 'вдисән. Цы 'рцыд, уый де 'нәхъаруйы аххосәй.

— Омә мын әй уынын та цәуыннә фәкодтат, гормәттә, кәм и?

— Дә мад әмә йә йә хо семә ахастой әфснайынмә, уәдз әмә, дам, нәхионты раз әвәрд уа.

— Йә мады йын се 'мгәрәтты әввахс ауайын куы нал уәзынц, куы йә фәддәдуар кодтой, уымәй фәстәмә, уәд сә йә ныгуылд хуры тын бафснайыны сәр кәм бахъуыди цымә, ма тәригәд әй уа ма фенамондгәнәджы! — ставд цәссыг та нызгәлдта Зәлда.

* * *

Зәрәйы хәәдгом дзәбәхгәнәг рәстәг у, зәггә, иу әмә дыууә хатты нә фехъуыста Зәлда, фәлә йә цәмәндәр йәхиуыл нә банкъардта. Нал ссыд йә царды дәрггы йе уәнджы әнтъыснәг, ницәмәйуал рухс кодта йә зәрәйы сау әндәрг, кәд та әвзонджы фәрцы йә хуыз йә мидәг әрцыд, әмә йыл хъусдарджытә фәстәмә гуылвәндтә кәнын райдыдтой, уәддәр. Әввахс сә йәхимә никәй уаггә. Цорәйы ад ын бавдыстой әппәт нәлгоймәгтә дәр сә мәлгәвзәгтә әмә гамхудтимә.

Гә, фәлә уый хыггәд йәхи бафәдзәхста Зонды бардуагыл, йә царды нысан скодта әгасәйдәр ахуырады бәрзәндтәм схизын. Әмә йын әнтысгә дәр кодта. Сси педагогон наукагты кандидат, хаста сгуйхт ахуыргәнәджы кадджын ном, әмә әнцой ардта, йә зәрәйы хъармәй хайджын кәй кодта, уыцы суинаг фәлтәрты райдзаст цәстәнгасы.

Фәлә, куыд фәзәггынц — алцәмән дәр ис райдиан әмә кәрон, афонтә сә кәнон кәнынц. Зәлдайыл дәр йә уәз уәзын райдыдта рәстәг. Хорзәй, әвзәрәй кәрәдзи фәдыл азгъордтой йе 'взонджы бонтә, әмә аивта йә хуыз. Дыууә, әртә хатты ничиуал ракәсдзән ныр йә фәдыл, ссыд йе 'рдзон ахуырст. Ёрмәст йә удыхәд аивын нә баци сә бон, куыд сәрыстыр әмә кадылмард уыд, афтә хәдәггәдау, хәдәфсармәй баззад. Уый нымайы йә ис, йә бон, йә царды әппәтәй стырдәр хәзнайыл...

* * *

— Ой, ағар афәстиат дән, аеаццаған! — Зәлдайы хыуыдыты хал фескыуыд, Винерәйы ныхас айхыусғайә. — Куыд у? — Йә кыухы дыууә лимоны, афтәмәй сабыргай реанимацияы дуарәй бахызт әмә фәрсы Динайы.

— Тыхсы, магуыр, уынарғыы... рафт-бафт кәны.

— Нә бафынәй?

— Кәцәй? Укол скәнын дәр әй нә бафәндыд... Стәй ма нәм цы ис, цәмәй?..

— Уәдә уәд нә раны стәм, — сагъәсхуызәй аджих чызг.

— Мә капечытә ницы фаг сысты әмә куына балхәдтон әз дәр хоста, — рынчыны ныхыл авардта йә кыух, әдзынәг әм кәсы, афтәмәй.

— Ма тыхс, ницыуал мын у, мә хур, — худәнбыләй йәм дзуры рынчын.

— Куыд ницыуал? Уәдә уәд цәуыл утәхсән кәныс? — асәрфта йын йә цәсгомы хиды 'ртәхтә бинты гәппәләй, әмә йын аба кодта йә ныхән: — Бәсты рәсугъд! Мә цәстытыл уайы, арыгонәй цы хуызән уыдаис, уый. — йе 'нгуылдзтәй йын дзәбәхтә кәны йә кәбәлдзыг сәрыхил.

— Әрыг-гонәй дәр ниц-цы әмә гъеныр дәр, сау-джын-ны загъд-дау, мә хур. Цард сур-рынтәй фәхъ-хъазыдтән әрмәст.

— Дә хуызыл нә зыны уый, фәлә әнәуи та цы диссаг у цард рагәй әрәгмә дәр! — Динайырдам аздәхтә Винерә йе 'ргом. — Иутә цардәй хыуләй фәхъазынц, иннәтә та сәм — хъахмәдзыхәй фәкәсынц. Әнә хосәй цәмән әрбацыдтән әнхәәлыс? — йә сәр банкыуыста Винерә. — Лимонты тыххәй ресторанмә бауадтән әмә, фәстәмә куы рацыдтән, уәд, йә фарсмә цы аптекә ис, уыйырдам куыд фездәхтән, афтә мә хыустыл сывәллоны цәәхәхст ауад. Цы хабар уа, зәгъгә, трамвайы әрләууәны цы адәмы кьорд ләууыд, уыдонырдам фәкастән, әмә дын, иу әртә-цыппар азы кәуыл цәудзән, ахәм чысыл чызг иу фыдхуыз, тәнтъихәг сылгоймаджи фәдджийыл ныххәцыд әмә йә иуфарсырдәм ивазы: «Мән дәл кәуы, мама, байс ын әй!»

— Фәләуу-ма, мә кьона, куыд ын әй байсон, фәхәцдзән мыл! — әргуыбыр әм кодта мад әмә сывәллоны цәссыгтә сәрфы кыухмәрзәнәй.

— Нә фәхәцдзән, байс ын әй! — тынгәй-тынгдәр цәәхәхст кәны чызг, йәхимә әрыхыусын кодта, сә алфамбылай чи ләуыд, уыдоны.

Сылгоймаг ныфсармы, магуыр, æмæ йæхи цæстысыгтæ дæр фемахстысты, афтæмай сабыртæ каны чызджы. Æз сæм хæстæгдæр бацыдтæн, цы хабар уа, зæгъгæ. Æмæ дын уæдмæ ма хъустыл кæйдæр изгард ныхас куы ауайд:

— Æмæ, дам, ныр уыдонмæ мæстæй ма амæл! Нæ йæм кæсут! Уыдонæн сæ куййтæн дæр хъуамæ ахæм цард уа, махæй та сæ бирæтæ, цы ад кæнынц, уый дæр нæ зонæм! Иу ма дзы мæнæ ацы сабийы къухы бакæн, де 'гæр фæкалай! — иуварсмæ кæмæдæр кæстгæйæ, зæгъд самадта иу карджын сылгоймаг.

Кæмæ дзура, зæгъгæ, фæкастæн æз дæр уыцырдæм, æмæ дын иу сылгоймаг, модæты журналæй исты хуызæн уæлæйы дарæсæй, — салафан дзæкъулаæй иутай исы, ресторанаæй кæй рахаста, ахæм фæсарæйнаг фых сосискæтæ, æмæ сæ иугай, йæ фарсмæ цы бæхы бæрзæндæн хæрзхаст куыдз лæууыд, уый дзыхмæ æппары, куыройы нукмæ уадзæгау, афтæмай йæ мæстæлгъæд ныхас райхъуыст:

— Сабийæн йæ мад йæ фарсмæ!

— Ай-гъай ис йæ мад йæ фарсмæ, уæ хъал бон ныккалат!

— Бонджынтæй та у, æвæццæгæн, — райхъуыст иннæтæй кæйдæр ныхас.

— Уæдæ, ма хур! Фæсарæнтæй кæм нал æрыхснырста, иу бæстæ йын ахæм нал баззад! — дзуапп ын радта æндæр чидæр.

— Уæ дзыхтæ сæхгæнут! — Йæ хызыны ма цы фæстаг хай уыд, уый та авæрдта куыдзæн, афтæмай изгардхуызæй бадзырдта адæмы къордмæ сылгоймаг, стæй фæраст, æмæ сæм уынджы фæзилæны цы фæсарæйнаг машина æнхъæлмæ каст, уым бабадтысты æд куыдз йе 'мбал сылгоймагимæ. Фæлæ уæддæр сывæллон не 'нцайы, дзыхыдзагæй кæуы, йæ къæхтæ зæххыл хойы, афтæмай.

Ма уд ма хъуырма схæццæ сывæллоны кæуынмæ æмæ сæм бацыдтæн:

— Гъеныр дау хуызæн дзæбæх чызг кæугæ фæканы? — ма армы тъæпæнаæй рæвдаугæ æрсæрфтытæ кодтон чызджы сæр æмæ йын йæ мадмæ ма цæстытæй ацамыдтон ресторанырдæм:

— Цомут ма, уæртæ уырдаæм бакæсæм.

— Нæ, нæ! Бузныг! — дзуры мæм мад.

Цæй, зæгъын, сойбылтæ уæ нæ фæкæндзынæн, фæлæ тæригъæд у сывæллон! — ахæцыдтæн сабийы къухыл, æмæ уæд мад дæр хатыртæ кургæ, араст нæ фæдыл. Йæ фыд, дам, куыстыл нæ хæст кодта, æмæ кæд искуы исты куыстыл фæхæст уаин, зæгъгæ, йæхи кæдæмдæр айста, — æфсармдзастæй ма

мә иу хатт ракуырда хатыр, әмә сә уым бадгә ныууагътон.

— Әмә уәддәр чи уыд, дә хорзәхәй, уыцы хәәбәрзәрдә сылгоймаг? — цымыдисхуызәй йә афарста Дина.

— Әмә йын чи цы зоны! Нә бодзтәй йә кәйдәр бинойнаг хуыдтой. Йә базонын дәр мә нә бафәндыд, Дина, раст дын куы загъон, уәд! — йә къух ауыгъта Винерә.

— Гъемә куыдзәмгадәй фәцәрәд уәдә, чидәриддәр у! Паддзахады фәллайттыл кәфхъуындартау сә арм әрәвәрдтой, чи сәм әххәссыд, уыдон әмә бонджынтәй агәшп ластой! Рынчындоны та, рынчыны дзыхмә цы бадәттай, уый нал хойраг ис, нал хос! Йә бон у, нәу, уәддәр ын алцәмә дәр йәхима әнхәәлмә кәс, цәмәй ма йә къахыл сәууа, уый тыххәй. Цытә ма нын бавзарын кәндзысты, цымә, нә Цәдисы хуызән домбай паддзахады йә фәстәгтыл чи 'рләууын кодта әмә йын магуыры хызын йе 'фцәджы чи бафтыдта, уыдон, сә фәндтә сә хъуыры фәбадой! — йә къахыдарәс ивынмә фәци Дина.

— Әз ауайон, кәд ме 'мбәлтты рынчынтәй искәмәты исты хостә разынид, ахсәв ныл дзәбәхәй цәмәй әрбабон уа, уый фаг, әндәр цы ми кәндзыстәм ахсәвбонмә?

— Дә хорзәхәй! Райсом, загъ, исты амал кәндзынән, дзәбәхәй ныл әрбабон уәд, әндәр! — йә фәстә ма адзырдта Винерә.

— Уә мад, уә фыды хатырәй, мәнә дзәбәх сылгоймаг, адон цалынмә нәма бацыдысты, — йә цәстәнгас ахаста бәстыхайы уәвджытыл, — уәдмә ма мә бауадз мидәмә, әз ын, Иры цы не 'рцыд, уыцы митә бакәнон ме 'нәхәдзар чызгән! — Йә загъд йемә бахаста, бабызау дыууәрдәм узгә цыд кәнгәйә, ацәргә сәвджынтә сылгоймаг — йә дәргәй, йә уәрхәй чи кәцы у, уый зын раиртасән уыд.

— Уанцон нәу! Әмә йәм уагәр цәуыл смәсты дә? — йә ныхәстыл ын бахудызмәл, дуары раз чи бадт, уыцы урсхалатджын ацәргә ус.

— Цәуыл цы хоныс? Марадз загъ, кәд ныр цыппәрәм бон хәдзар агуры, цыдәр әнәбакәнәг рынчын сылгоймаджы тыххәй!

— Винерәйә ма загъ? — фәрсәджы каст әм бакодта уый.

— Уыныс? Сымах дәр ма йә зонут, дзәгъәл чызджы хуызән, кәд уыд, уәдәй нырмә хәдзар кәй нә агуры, уый! —

нодгы фæтызмагдæрхуыз йæ цæстæнгас сылгоймагæн.

— Тыхсгæ ма кæн уæдæ, абон æй уæхима хъæуы, йæ рынчыныл йæ зæрдæ фæдардта ныр, æмæ. Иумæйаг палатамæ йын æй раивтой. Æрбад уал искуы, бирæ æнхъæлмакæсын уæ нал хъæуы! — æркаст йæ сахатмæ урсхалатджын.

— Ма дзы байрайæд, æнæхæдзар кæй тыххæй сси, уымæй! — йæ мукъу иннæрдæм акъуырдатæ ус, æмæ адæмырдæм йе 'ргом аздæхта.

— Æрбад уал мæнæ ам! — фестад ын йæ бынатæй иу æрыгон чызг.

— Цæмæн афтæ дзурыс, гормон, дæ чызг ыл йæ уд йæ уæлдай куы скодта, уæд ын æй цæмæн æлгъитыс? Адзалы дзæмбытæй мæлæг уды скъах, уый чысыл хъуыддаг хоныс, цард ын бантыса. Хуыцауы дзæгъæлы йæм мæсты кæныс дæ чызгмæ.

— Йæ хæдзарыл мауал сæмбалæд, уый йын мæ дзæбæхдæр арфæ!

— Тобæ, тобæ! Зонгæ дæр кæй нæ кæныс, уымæн гъеныр дæ цæст уый куыд уарзы? Стæй æнæбакæнæг чи вæййы, уымæ уыйбæрц бæрæггæнджытæ фæцæуы? Афæрс ма, дæ алыварс чи бады, уыдоны, кæддæра, искуы-иуæй фæстамæ, се 'ппæт дæр уымæ нæ цæуынц!

— Гъемæ йæ уæдæ бæсты бикъ, комы дæгъæл Хуыцау фестын кæнæд! — уæззаугай æруагъта йæхи ус бандоныл.

— Гъеныр уе 'ппæтæн дæр бацæуыны бар ис, табуафси! — чысыл фæстæдæр райхъуыст урсхалатджыны ныхас, æмæ сын дуар байгом кодта.

— Бузныг! — райхъуыст адæмы 'хсæнæй кæйдæр ныхас æмæ æмхуызонæй дæр базмæлыдысты æд хызынтæ.

— Мах та йæм афтид къухæй цæуæм! — дзуры сæ иу иннæтæм, Зæлдамæ цы къорд цыд йе 'мкусджытæй, уыдонæй.

— Æмæ йын нырма цас хæрæнтæ уыдзæн, мæгуыр, æхцайæ йæм хъæуы фæкæсын хосты тыххæй, æндæр.

— Æмæ уымæй дæр цы мæнг зæгъыс! Фыдгулы дæр ма бахъæуæд ныртæккæ хостæ 'лхæныны сæр! Туджы аргъ сын ис раст!

— Уæдæ, мæ хæдзар! Фæлæ нын хъæугæ дæр афтæ кæны, нæ цард нæ зæрдæмæ нæ цыд уæддæр. Æмæ ма хостæ дæр гъа — сæ сæр макæй бахъæуæд! Фæлæ кæд къласмæ бацæуын адæймаджы зæрдæ фæкомы, сывæллæтты æххормаг цæстæнгас уынгайæ. Фыццаг-иу нæ загъды сæр семæ ууыл уыд сабитæн, къафеттыты цъæрттæ æмæ дыргъы хæрæнтæ уæгъдæппæрст ма

кәнут тыргътә 'мә кәрты къуымты, зәгъгә, фәлә сә ныр фылдар хатт мәрзыны сәр дәр нә фәхъәуы әфснайджыты, — цалымә сә рынчын цы палатәйы хуыссыд, уырдам хәццә кодтой, уәдмә сә зәрдаты хъаст, маст кәрәдзийән кодтой ахуыргәнджытә.

— Ныр әй кәм агуырдауа, кәцырдыгәй уыздән мәнән та мә рынчынгәс — сә фәстә хъуырхъуыргәнгә цыд барджын-хуызәй, йәхимә сә чи әрыхъусын кодта, уыцы загъдмондаг сылгоймаг.

— Мәнә ис фарәстәм палатә! — уәдмә дзыхъләуд фәкодта, къорды разәй чи цыд, уыцы сылгоймаг, әмә йә амонән әнгуылдзәй сабыргай дуар бахоста, стәй йә байгом кодта:

— Бацауән уәм ис?

— Табуафси! — рынчыны цураәй фәстад Винерә әмә сә размә ракъахдзәф кодта.

— Ә, быны чызг макуы фәуай, мәнә кәм ис, мәнә, кәд мын әнә хәдзар, әнә къона нә дә, уәд! — гом дуарәй йә куы ауыдта, сә фәстә чи цыд уыцы сылгоймаг, уәд загъд кәнынмә фәци.

— Фәләуу-ма, мама, цавәр хъәр у, ам рынчынтә ис, уый нә зоны? — рауад әм әмә йә әрбахъәбыс кодта чызг.

— Адде у иуварс ды зәгъын! Ма сә байрайай дә рынчынтәй, кәд нә цәй дохтыр хъуыди! — йәхицәй йә иуварс кәны әмә мидәмә бырсы арс-бырстгәнгә. — Әнә фәнгә мын әй нәй мәнән хәстәгмә, ды әнәхәдзар кәй тыххәй фәдә, уый!

— Табуафси, фәндзынә йә, әрмәст ныртәккә нә! Бауадзәм уал әй, чи йәм әрбацыд, уыдоны бар. Куыд сә әмбарын, афтәмәй йә 'мкусджытә сты.

— Мә рынтә йә гуыбыны, кәд йә рынчын дә куысты радмә цы 'рхаста!

— Басабыр у, мама, гъеныр цытә дзурыс? Куы йә фәнай, уәд дә ныхәстыл фәсмон фәкәндзынә. Зәды къалиу раст. Йә иу фәнд дәр бирәты аргъ у, — ләгъзтәхуызәй йәм дзуры Винерә.

— Алә иуварс, стәй мын әй сдиссаг кән! — аиуварс кодта Винерәйы әмә рынчыны уәлхъусмә бафсәрста.

— Мә хәдзар фәхәлд!.. — куы йә ауыдта, уәд йә мидбынат сагъдауәй аздад сылгоймаг, стәй фәцудыдта. Цәмәй тарстән..

— Цы кодтай, мама?!.. — базгъордта йæм Винерæ æмæ йæ ацахста.

— Дина, кæм дæ?! Тагъд дон!..

— Мæнæ ма йæ сынтаегыл æрхуыссын кæнæм! — февнæлдтой йæм рынчынфарсджытæ цалдæрæй, æмæ йæ сынтаегмæ бахастой.

— Æфсæйнаг зæрдæ куы у... ахæм уæз хæсс!.. — райхъуыст сæ кæйдæр хъазæн ныхас.

— Цы кодтай, мама, ракæс ма?! — йæ фындзмæ йын дары мысатыр. — Ахуыпп-ма кæн дон!.

— Адде йæ кæн иуварс æмæ дæхæдæг дæр ахъуытты у ма цурай! — Йæ къухæй йыл иуварс ахæцыд ус, куы ‘рчъицыдта, уæд.

— Мæ хæдзар, цы дыл æрцыд? — джихæй йæм кæсы Винерæ.

— Æзынма хæдзар цауыннауал агуры!.. Дыдзæсгом! Фæлдыст фæут уæ кæрæдзийæн гъеныр!

— Фæлæуу-ма, дæ зонд фæцыд, æви цытæ дзурыс?

— Мæ зонд мæнæн уæд фæцыд, дæу ма дæллагхъуыр куы анорстон гæдыйы лæппыны хуызæн. Сæттинаг у мæнæ ацы сæр! — дыууæ къухæй йыл ралæууыд хойыныл. — Æви хъусгæ мый-йаг никæд фæкодта, дæ бынæй чи нæ скæуа, уымæй хъæбул нæй, зæгъгæ! Цæмæн ыл æрцыд ахæм сайд!

— Цытæ дзурыс, мама, ницы дын æмбарын æппындæр! — зæрдæуынгæгæй йæм дзуры Винерæ, йæ хуыз фæцыд, афтæмæй, йæ алыварс чи ис, уыдонмæ ракæс-бакæс кæнгæйæ.

— Цас ма ‘мбарыс, уыйас дæ зонгуытыл фæбыр, æдзæсгом, стæй мын дæхицæй майрæмыкарк сараз! Дæлæмæ ‘рхауа ме Сфæлдисæг, мæнæн, æххæст сылгоймаг уон, уый йæ цæст кæмæн нæ бауарзта! — кæуындзæг йæ хъуыр ахгæдта усæн æмæ йæ хæкъуырцц райхъуыст.

— Æрсабыр ма у, цытæ кæныс гъеныр? — бакъхæдзæф та йæм кодта чызг.

— Мауал мæм цу хæстæг! — ауыгъта та йыл йæ къух. — Кæд æй афтæ бафæндыд не Сфæлдисæджы, уæд ын фидар хæц гъеныр йæ фæдджийыл дæ ныййарæгæн, æнаккаг! Фæлæ мын ныр уый нæ зæрондмæ та чи бадзурдзæн, бындурзылдæй баззайон!.. — йæ хуыз та фæцыд усæн æмæ уæлгоммæ ахауд хуыссæны.

— Уæуу, мæнæ мыл демæ мæгуыры бон! — баппæрста та йæм йæхи Винерæ æмæ йыл дон пырх кæны.

— Цыта дзуры, цы?!.. — йа сарыл базай хярдма схацыд Залда, ама йе 'мкусджытам радыгай фярседжы каст каны.

— Бауырнад да, Залда, мах дяр ын ницы амбарам, — карадзима ракас-бакас канынц, афтэмай йын дзуап радта са иу. Фала та сын уадма са хусдард йахирдам аздахта Залдайы ныхас:

— Ау, ма фын ацагма рацыд, нана, са кяхыл ауайой да ныхаста? — Рынчыны зардыл арбалаууыд, цыта йын дзырдта йа фыны йа нана: «Да ирвэзынганэг — да сусэг аваран». Ама ма кам и уад манай амондджындар а зэххыл! На йам хуыстат? Хац, дам, ныр да ныййареджы фадджийы! Ау, ацаг уа ма хябул Винера? — йа цастангас ахаста йе 'мкусджытыл. — О, Хуыцау, кам да, ма уд да нывонд арбауа! Да хябул, дам, у Винера! Ма цардцаранбонтэ тарай кай тыххай фервыстон, ма сау цассыгай махи кауыл фехсадтон, ама адзух рэзга чызджытам касынай кай тыххай не 'фастан, цыма дзы кай хуызан уыдаид ма хябул, зэгь... — йа зэгьинаг каронма сдзурын нал сфарэзта, афтэмай йа сяр базма архауд рынчинан.

— Дина, кам да? Факас-ма мамамэ, зардайы укол ын акан! — Фадзырдта медицинон хомэ Винера, йахадэг рынчинма базгьордта:

— Залда!.. Залда!.. Ракас-ма! — дзуры йам зардауынгагай. — Уый аз даң, да хябул!.. — Ама ставд цастысыгта арызгьордтой йа фалладхуыз фэлурс уадултыл, афтэмай йын йа фындзы бынма дары мысатыр. — Цыта хусын ацы бон, Хуыцау, саррама ма бирэ куы нал хяуы! — Куынаг хыцфыдагта на фанызтай, магуыр да бон! — аба кодта рынчыны ныхан. — Фала да курын уаддар, ма ма фалидз таргай!.. Нал бауыздан ныр йа бон царын да хябулан аена дау! — схакуырцц кодта чызг.

— Ма йын тэрс, ма хур, ма, ницы йын уызан! — дзуры йам са иу Залдайы амкусджытай, йа цассыгта сарфгайа. — Йе 'ххалагетта ма йын уымал хацфилай асарфтыта кан! — фестад йахадэг дяр ама йын йе тэртта фегом кодта Залдайан.

— На! Исты йа куы бахыгдара хидайдзагай, фалтау йа цастгом... — Узал доны артахта йыл пырх каны Винера, ама дзы уад дэргвэтин хяэрзт райхуыст:

— Оф-оф-оф!.. — стай сам цастыздагай ракаст.

— Афта, гье! — аба йын кодта йа ныхан Винера, ама йын йа доны артахта сарфынма фаци.

— Куы нæ фæтæрсын кодтай, Зæлда, æрсабыр ма кæн дæхи! Цард цард у, дæ рын бахæрон, æмæ дзы алцæмæн дæр уæвæн ис. Фæлаæ растдзинад хъæдтæ 'мæ дурты бын дæр кæй нæ комы æмбæхсын, уый нæ зыдтай? — сыстад æмæ йæ уæлхъусмæ бацыд йе 'мкусджыты хистæр ныхæстæгæнгæ. — Мах та-иу æдзух нæ кæрæдзи рафæрс-бафæрс кодтам, Зæлда, æппæтæй æххæст сылгоймаг уæвгæйæ, йæ цард цæуыннæ аразы, йæ бадты сæр цæуыл у, дзурджытæ йыл куы ваййы, уæд, зæгъгæ.

— Уæдæ, уæдæ! Цæмæй зыдтам хъæбулы рыстæй зæрдæдзæф кæй уыд! — сæ ныхасы бацыд иннæ дæр.

— Цы йын загъдæуа уастæн ме Сфæлдисæгæн, сызгъæрин тæбагъты йын фæкуывдæуæд æндæр! — арф ныууæфыд æмæ йæ цæстытæ доны разылдта Зæлда. — Кæм и, кæм, цы фæци? — ацамыдта, усы кæм æрхуыссын кодтой, уыцы сынтæджырæм.

— Ницы йын у, дæ зæрдæ йæм ма 'хсайæд, — дзуапп ын сæ радта чидæр.

— Æрбацæуæд ма мæм хæстæгдæр, кæд йæ бон цæуын у, уæд.

— Нæ хъæуы, Зæлда, бонтæ мыстытæ нæ бахордтой, слæууай уал дæ къæхты! — дзурынц æм радыгай йе 'мбæлттæ.

— Раст дын зæгъынц, сдзæбæх уал у, стæй æвзæрдзыстут раст æмæ зылын! — барджынхуызæй загъта Винерæ дæр.

— Кæсут æм?! Чи кæмæй у, уымæй у! Мах та ма дзы цы давæм ныр, йæ чысыл ын стыр чи скодта, йæ комы комдзæгтæй йæ чи фæхаста æмæ йæ йæ былтыл радав-бадав чи фæкодта ацал-ауал азы!.. — рабадт сынтæджы æмæ йæхи рæвдытæ кæнынмæ фæци Винерæйы хæстæ мад.

— Кæдæм?.. Никадæм цæуыс, æрхуысс уал! Ныртæккæ машина æрбацæудзæн æмæ дæ уый бахæццæ кæндзæн нахимæ! — йæ уæлхъусмæ бацыд Винерæ.

— Нæ! Бузныг! Ницыуал нæ хъæуы мах дæуæй!.. Абонай фæстæмæ дæ нæ гал — æгæвдæс, нæ хъуг — æххормаг! — Ауыгъта йыл ус йæ къух.

— Уанцон нæу! — нал æм фæлæууыд æнæсдзургæ уæд Зæлда. — Ау æмæ не'хсæн ныхасаг дæр ницыуал ис?

— Кæима, демæ?! Æмæ мын демæ та цы ныхасаг ис?! Мæ ныхас мæнæн æндæртимæ уыдзæн, мæ фыццаг мын æй чи скодта! — æртхъирæнгæнагау тызмæгхуызæй загъта ус.

— Нæ йæм хъусут?! Мæ зæрдæйы астæуккаг цæджындз мæ риуæй мæнæн сыскъуыдта, хъазæнхъул æмæ цардыцæджындз сæхицæн мæ хъæбулæй скодтой, йæ дзырдаг та æндæр

кайдæртимæ уыздæн? — кæуындзæг та йæ хъуыры абадт Зæлдайæн æмæ æмбойны фæхъус.

— Æрсабыр ма у, исты кæндзына!.. — базгъордта та йæм Винераæ. — Мауал æнкъуысын кæн дæ зæрдæ ацы лæмæгъай, кæй кæимæ фæнды, уыимæ дзурæд!

— Раст дын зæгъы! — дзурынц та йæм йе 'мбæлттæ дæр.

— Омæ нын уæдæ куыд ницыуал ныхасаг ис, бузныг зæгъын-хъом ын уæддæр нал дæн, кæд мæ бон æндæр ницыуал у, уæддæр? — уынгæг хъæлæсæй та загъта Зæлда. — Мæн ма цы хъæуы ныр, æгайтма уæгас разынд мæ хъæбул, æндæр, уæ фарн бираæ, фæлæ! — йæ цæстæнгас ахаста йе 'мбæлттыл. — Мæ уд йæ нывонд æрбауа не Сфæлдисæгæн, мæнæн ингæны дуар гом кæнын чи нæ бауагъта сау зæрдæйæ! Цæрæнт, табуафси, куыд цардысты, афтæ. Мæ уд дæр ма сын царды ныв фестæд! Фæлæ уын уый та мæ тызмæг фыды гакк! — йæ цæстытæ та донæй айдзаг сты Зæлдайæн.

— Ныууадз -ма, Зæлда, цы уыди, уыдон кой мауал кæн! — дзуры та йæм йе 'мбæлттæй иу. — Адæймагæн йæ ныфс раздæр кæй амæлы, уый нæ зоныс, Хуыцауы цæст къæцæлæй цæмæн къахыс? Дæуæн ма дæ тыхыл хъуамæ ныр тых бафта, ахæм хорздзинад кæуыл æрцыд, худгæ хуры хуызæн ахæм хъæбул кæмæн фæзынд! Уе 'ппæты фаг дæр уыздæн, тыхсгæ ма кæнут, мах цы чызджы уынам, уый! Æрсабыр ут, уæ хорзæхæй, дыу-уайæ дæр, курæм уæ!

— Омæ ма уæдæ искуы ахæм диссаг фендæуыд, мæ цард-цæрæнбонтæ тарæй мæнæн арвитын кодта, йæ дзырддаг та æндæр кайдæртимæ уыздæн! Фæскуыст-иу алчи йæ хæдзармæ, йæ бинонтæм куы тагъд кодта, уæд-иу æз та фæндагæй фæсвæдтæм мæхи ластон, мæ цæссыгтæ мын мачи уына, зæгъгæ. Æмæ мæм-иу искуыцæй, гом рудзынгæй цырагърухс куы фæзынд, уæд-иу æрлæууыдтæн æмæ-иу сæм иуцасдæр æдзынæг фæкастæн. Мæ цæстытыл-иу ауад, фынджы уæлхъус бинонтæ æмбырдæй куыд бадынц æмæ сын хæдзары æфсин куыд лæггад кæны райдзастхуызæй, — арф та ныууæфыд Зæлда.

— Гъемæ-иу уыцы ныхæстæ дæхионтæн кæн, сæ быныл баззайай мах тæригъæдæй, мæн ницæмæн хъæуынц! — бадзагъул та йæм кодта Винерайы схæссæг.

— Уæдæ мæ Милуан дæр хатыр уымæн куырдагта йæ удистæйæ, рухсаг æрбауа, æвæццæгæн. Æз ын афтæ тыхст рынчын æнхъæл уæвгæ дæр нæ уыдтæн, æнæуи йæм ныууадтæн рынчынфæрсæг,

йæ хабар ын куы фехъуыстон, уæд, Фæлаæ йæ, магуыр, удхаркæнгæ баййæфтон. Йæ цуры куыддæр æрбадтæн, афтæ ма мæм цæстыдзагæй скаст æмæ тыхтæ-амæлттæй сфæрæзта дзурын:

— Дæ тæр-ригъæд-дæй мæ хай ма уæ-æд, Зæл-да, ниц-цы ах-хос-джын дæн æз дæ раз-з.. — æмæ йæ цæстытæ цары ацафта. Нæхионтæ та сты аххосджын уæдæ и? Мæнгæн нæ фæзагъынц, мæсыг хи дурæй хæлы, — арф та ныууæфыд Зæлда.

— Рухсаг уæд чидæриддæр уыди! Мæрдтæ йæ сæхимæ нæ уагътой, æвæццæгæн, дæу разы къæмдзæстыг уæвгæйæ! — бафиппайдта Зæлдайы æмбæлттæй чидæр.

— Мæнæй сын хатыр уæд хионæй дæр æмæ æддагонæй дæр, æгайтма мæ хъæбул удмидаг разынд! — йæ уымæл цæстытæ асарфта Зæлда.

— Æцæгæй загъыс? — цинхуызæй йын йæ рустæн бата кæнынмæ фæци Винерæ.

— Уæдæ, мæ хур, уæдæ? — йæ риумæ йæ нылхъывта йе 'дых къухтæй йæ ныййарæг.

— Туг тугæй не 'хсадæуы, мæ рахиз цæст, Хуыцауы æвастæй ницы цæуы а зæххыл!

— Гъема дæлаæмæ æрхауæд, хъулон митаæ чи кæны, хъулон хъарæггæнаг усау, уыцы Хуыцау! — йæ ныхас ма сæм баппæрста цæугæ-цæуыны хъомылгæнæг мад æмæ дуарæй ахызт.

— Цæмæн афтæ загъыс, гормон, — йæ фæдыл ма адзырдта Зæлда, стæй Винерæмæ дзуры:

— Ацу, бахæццæ йæ кæн, дæ фæхъхъау фæуон!

— Гъе уый дын нæ зæрдæмæ цæуы, гъе! Бирæ нын фæцæр, Зæлда! — æхсызгонæн сулæфыдысты æмхуызонæй дæр йе 'мкусджытæ.

СЫЗГЪÆРИН КÆХЦ**МÆ ХОТЫХ — УАРЗТ**

*Дæ цæстытæ мæм кастысты рæвдаугæ,
Фæлæ дæ хъæлæс «ферох кæ» дзырдта.
Ыскастæн дæм, цыма дæ кодтон фаугæ,
Мæ риуы та фæллад зæрдæ куыдта.*

*Дæуæн та уæд цæмæй рысти дæ зæрдæ?
Ныттар дæ цæсгом, фехæлди дæ цин.
Уыдтæ мæнæн рæсугъд зарæг мæ царды,
Уыди мæнæн нæ сыгъдæг уарзт мæ дин.*

*Дæ сурæт æз мæ ивгъуыдæн нæ дæттын,
Мæ Ныфс æгас у, уадз æмæ хъæрзон.
Фæнды мæ тынг æндон рæхыс ныссæттын,
Нæ фестдзæн цард дæ ныхæстæй зындон.*

*Рыстыл дæн ахуыр, ма мын кæ тæригъæд.
Мæ хотых — УАРЗТ — сыгъдæг æмæ цæрдуд.
Тыхджын дымгæ æвзонг бæлас ныууигъæд,
Нæ атæхдзæн бæрзонд арвмæ йæ уд.*

29.11.00

* * *

*Джультæ бафынæй рæстæгмæ,
Уыдис ын даргъ фынау мæлæт.
Хъысмæт æгъатыр уыд, æрæгмæ
Уыдысты цæстытæ æхгæд.*

Æвзонг Ромео уый нæ зыдта,
 Нæма уыд уæд Джульетæ хъал,
 Йæ разы сабийау ныккуыдта,
 Йæхицæн равзæрста адзал...

Нæ дуджы нал и Капулетти,
 Мæ хъысмæт афтæ тæссаг нæу,
 Фæлæ мæ цард æнæвгъау раттин,
 Цæмæй æз бахъахъхъæнон дæу.

Ды макуы, макуы ацу цардæй,
 Фæлтау дæ разæй ауадз мæн.
 Куы фенон дæу мæ разы мардæй,
 Уæд ногæй къахдзысты ингæн.

Мæлæтæн нæ, — Æнкъардæн, Мастæн
 Кæндзынæн дæу æдзух æвгъау.
 Æз дын дæ зæрдæмæ ныккастæн...
 Ды дæр хъуыды кæныс мæнау.

2001

АМОНДЫ ФÆРДЫГ

Кæд дæ фæнды, уæд ратт дæ уарзт æндæрæн,
 Æндæримæ уæд амондджын дæ цард.
 Фæнды дæ, равзар ног амонд хуыздæрæн,
 Æрмæст дæ курын, макуы у æнкъард.

Дæ цæстыты куы никуы уа цæссыгтæ,
 Сæ мидæг æз куы никуы уынон рыст,
 Уæд фаг уыдзысты амондæн йæ рыгтæ
 Мæнæн æдзух, дæ зæрдæ ма уæд тыхст.

Мæ хъысмæт кæд дæ цардимæ ысбастон,

Æз ацы бон мæ рухс бæллиц ныссастон,
 Дæуæн уый фестæд Амонды фæрдыг.

2001

ФЫЦЦАГ УАРЗТ

Фæхицæн дæ мæ цæссыгтæй, мæ цардæй,
Æрæджиу æрымысыдтæ мæн,
Дæхи амонд æрбалыг кодтай кардæй,
Дæумæ гæсгæ та аххосджын æз дæн.

Уыди æхцон дæ судзгæ уарзт дæ удæн,
Уыдтæ дзы ды сæрыстыр æмæ хъал.
Æз иннæтау нæ базыдтон фæцудын,
Æмæ ысхауд æндæр чызгæн йæ хал.

Цыппар азы дæм арæзтон мæ хид...
Ныр хоныс мæн дæ цин æмæ дæ амонд,
Нæ уыздæн уый, фæндид ма дæ, фæндид!

1998

* * *

Æз мысын дæу, дæ хъарм фæлмæн ныхæстæ,
Фынæйæ дæр мæ сирвæзы дæ ном,
Сызгъæрин тынтæй зæрдæйыл нывæзт дæ,
Дæуæн йæ рухс дуар у æдзухдæр гом.

Уыд саст мæ базыр, нал уыдтæн тæхынæн,
Фæлæ та ног бæрзондæй у мæ каст.
Ныддур и зæрдæ, нал уыдтæн хъæрзынæн,
Æваст мæм арвæй хуры тын нымдзаст.

Тæрсын уæддæр, куы атайон йæ хъармæй,
Куы нал тæрсон æз фидæны хъызтæй,
Уæд ме стыр амонд атæхдзæн мæ арвæй,
Æрхаудзынæн та тугкалгæ цæфæй.

1999

НЫФСЫ УИДАГ

Дыууæ æнгуз бæласы рагæй
Уынын нæ хæдзары раз æз.
Хæрзад, хъæбæр æнгузтæ дзагæй
Вæййынц чысыл дурты æнгæс.

Æнæвгъау къалиутæ куы састой
 Тыхджын их, дымгæ æмæ хъызт,
 Уæддæр нæ кастысты уæнгсастæй,
 Нæ зынд сæ цъæх цæстыты рыст.

Кæсын сæ рухс уарзтмæ æрвылаз,
 Фæразын уыдонау зынтæн,
 Цыма Азау æмæ Таймураз
 Дæттынц Ныфсы уидаг мæнæн.

2001

РАТТ МЫН БАР

Ахсæв стъалы атæхдзæн мæ цурты,
 Тар æхсæв ныррухс уыдзæн æваст.
 Лидзын æз дæ размæ, хойынц дуртæ

Ратты тых, ыстæхдзынæн дæ цурмæ,
 Тайдзысты мæ базыртæ дæ хъармæй,
 Иу хатт ма дæ цæстыты цъæх фурдмæ
 Бар ныккæсын ратт мæнæн уæларвæй.
 Ратт мын бар æвдадзы хос дын фестын,
 Бар дæ царды арвæрдын уæвын,
 Иу хатт бауадз мæн быхсын дæ мастæн,
 Ратт мын бар, æнхъæлмæ дæм кæсын.
 Амонд æмæ рыст сызгърин кæхцы
 Арвы цъæхæй хаудысты мæныл,
 Райгуырдатæн дыккаг хатт æз дæ фæрцы,
 Ехх, кæм ма ис амонджын зæххыл!

1998

* * *

Мæ рæзты ацыдтæ, ыстæй
 Дæхи æнæуынæг ыскодтай,
 Салам дæр нал радтай, мæнæй
 Дæрдты цы алыгъдтæ, цы кодтай?
 Дæ бар дæхи, фæлæ æз дæр
 Дæ цурты паддзахау куы цæуон,
 Уæд-иу мæ ма рахон æвзæр,

Рæхджы дыл, чи зоны, æмбæлон.

*Ныр у бынтон æмбæхст дæуæй,
Дæ карк, дæ дзиба мæ цы хоныс,
Зæгъ-ма, цы дæ хъæуы мæнæй?
Хуымæтæг — зæрдæ, аив — дзырдтæ,
Фæлмæн — дæ цъæх цæстыты каст.
Зæххон æви уæларвон гуыр дæ?
Уæллæй, кæлæнгæнæг дæ раст.
Æндæр цæй æнцонæй ыссардтай
Æндæрты хъауджыдæр фæндаг
Мæ зæрдæмæ, æмæ мыл радгай
Ныккалыс дон, æндзарыс арт.*

1999

* * *

*Дæ гыццыл мыст ды мæн хуыдтай,
Фæлмæнæй мæм æдзух дзырдтай.
Æгъгæд, рæсугъд зарæг ныуадз,
Мæ уарзт нæ уыд дæуæн æвдадз.*

Нæ уыд дæ зæрдæ фатæй цæф, —

*Дæуыл нæ кæны ирд бон сау,
Нæ зоныс уарзын ды мæнау.*

*Лæг уæвгæ искæйы куы уарзин,
Уæд мысты зæххы бын дæр ахсин,
Æхсæв дæр ын йæ фæд уынин,
Мæ риуы стыр къæппæг хæссин.*

1998

* * *

*Загътон, нал дæ фендзынæн,
Загътон, ихау тайдзынæн,
Фæлæ ракаст хур, —
Акъæртт уайтагъд дур.*

Загътон, нал мæм худдзынæ,
 Артау нал ыссудздзынæ,
 Фæлæ сыгъд цæхæр,
 Мæн нæ хъуыд æндæр.

Уазал кæрдæг змæлыди,
 Дæу цауын нæ фæндыди,
 Зæххыл рухс зыны, —
 Уым лæууыдтæ ды!

Фæлæ рыст нæ банцади,
 Цин мæ фаг нæ ракалди,
 Баизæр та бон,
 Ехх, цы ма кæнон!

1998

* * *

Уалдзæджы цъæх сыфтæртæ
 Бамбæрзтой нæ рыст,
 Цъитийы æвзонг дæттæ
 Ферох кодтой хъызт,
 Мартыйы цæссыгдæтты
 Дидин калы май, —

Цард нæ дæтты хай.
 Фæлæ айнæг сау цыртау
 Арвы бын лæудзæн,
 Фæлæ зæхх йæ хъæбултау
 Сæфт удтыл кæудзæн.
 Барвæндæй кæм иу кæнынц
 Цард æмæ мæлæт,
 Хъарæгау кæм ракалынц
 Сагъæс æмæ мæт,
 Уым æнусты зæлдзæни
 Сæфт удтæн сæ хъæр,
 Уым æнусты калдзæни
 Пиллон арт цæхæр.

1999

АРВ ÆМÆ ЗÆХХ

АРВ:

Цæссыгхуыз суадæттæ — дæ цæстытæ,
 Кæлы цъæх денджызты дæ туг,
 Дæ цæнгтæ — дидинтæ, цъæх бæлæстæ,
 Фæлæ дыл бафтыди фыддуг.
 Бæрзонд, рæсугъд кæрдæг — дæ цъæх дзыкку,
 Æмбæрзы уазалтæй дæу мит,
 Æнкъард дæ арæх, курын, мауал ку,
 Уынын дæу худгæ мæн фæндид.

ЗÆХХ:

Мæ хæлар, зонын æй, кæй мыл тыхсыс,
 Фæлæ мæ мастæн айсæн нæй,

Æнцон нæу фервæзын зынтæй.
 Тыхсын нæ хъæбултыл, сæ фидæныл,
 Нынкъуысы сау артæй мæ риу,
 Æхсынц æфсæн дуртæ сæ авдæныл,
 Фæнды цъæх бирæгъау нынниу.

Дæ зæрдæйæ сын цард ныррухс кæныс,
 Йæ тынтæй хъæбултæ — ныфсхаст.
 Фæлæ уæддæр æдзух сæ фæндагыл
 Фæкæлынц, басудзынц мæ риу,
 Кæны пырхæнтæ туг цъæх кæрдæгыл,
 Фæнды æхсæвæй-бонæй ниу.

21.02.99

* * *

Фæцæуин æз араббаг бæстæм балцы,
 Йæ ног уæлдæф мын циндзинад хæссид,
 Кæсид мæм диссаг ног бæстæйы алцы,
 Йæ сусæгтæ мæ базонын фæндид.

Куы фестин маргъ, уæд Грецимæ фæтæхин,
Æз ферох кæнин стонг æмæ фæллад,
Рæсугъд у Греци, æз фæсмон нæ кæнин,
Уым, чи зоны, хуыздæр уайд мæ цард.

Фæлæ уæддæр æрыздæхин, мæ зæххыл
Кæнин æдзухдæр Грецийы æнкъард.
Нæ, нæу мæ бон, куы нæ фæлгæсон хæхтыл,
Куы уа мæнæй чысыл Ирыстон дард.

26.12.00

* * *

Нæ уыдтæн разы æз хъысмæтæй,
Уыдтæн мæ Амондмæ тæргай,
Дзырдтон-иу: «Чи мæлы мæ мæтæй,
Кæй хъæуы а зæххыл чызгай?»

Мæн цардæй хъаст кæнын нæ хъуыди,
Нæ дæн æз куырм кæнæ къуылых,
Кæйдæр мæ амонд дæр нæ уыди,
Нæ дæн мæгуыргурау æдых.

Æз фенын дард арвыл зæрин хур,
Æз фенын талынг арвыл мæй,
Нæ зилы хæдзæрттыл къæбæргур,
Нæ мæлын уазалы сыдæй.

17.01.01

ЭТЮДТӘ

НӘ ЗӘРОНД ФЫСЫМ

Нцон нә уйд фысым ссарын горәты. Аертәйә, мә мад, әз әмә нә зонгә усимә фатер агурынәй бафәлладыстәм. Аппынфәстаг денджызмә хәстәг уынгтәй иуы нә размә фәцис арыгон сылгоймаг әмә нын уый, агъуыст кәм суәгъд, ахәм хәдзар бацамыдта.

Цъәхахуырст нарәг дуар бахостам дызәрдыггәнгә, кәд та уымәй дәр искаман зәрдә бавәрдтой әмә сәм дзәгъәлы әрбацыдыстәм, зәгъгә.

Уалынмә дуары зылын әхгәнән базмәлыд, әмә нәм ацәргә ус ракаст. Йә фыццаг бакастәй афтә зынд, цыма нын нә ныхасмә кәронмә дәр нә байхъусдзән, афтәмәй йә дуар фәстамаә рахгәндзән; бирә фысым агурджытә ис әмә сә стыхстысты, фәлә ус йә уат никәман ма радта, әмә дзы мах әрцардыстәм.

Цас бәллиццаг уйд: нарәг къуым. Дыууә сынтәджи 'хсән әрмәст къахәрләууыны фаг бацауән. Рәбынәй гыццыл цыппәрдигъон рудзынгтәй рух мидәмә фаг нә цыд әмә, дуар әрбахгән, уәд-иу агъуыст бынтон ныккәндхуыз фәци. Аәрмәст къәсәргәрон кәрты цы сатәг уйд, бәласы бындзәфхадыл арәзт стъолгонд әмә хәды лыггагәй бандонима, уый зәрдәмә цыд.

Уый дәр хорз, фәлә мән фәндыд тагъддәр акәсын денджызма. Нал хъәцыдтән йә фенынма. Уынджы гыццыл куы ныууадыстәм, уәд нәм разынд. Йә былгарәттә адәмәй уыдысты се 'дзаг; сәхи надтой, дардтой хурма. Дәлдәр, наулаууәны, лаууыдысты наутә әмә алыхуызон катертә. Катертырдыгәй фылдәр адәм уыд; хызтысты сә хуылфма денджызы атезгъо кәнынма, әмә сә дзолгъо-могъо хъуысыд.

Денджыз сабыр нә уыд, Змәлыд, цыма йәхи тох самайынма цәттә кодта, уыйау-иу тызмәг уыләнтә әрбахаста, фәлә тас никәй уагътой. Адәм әнцәд надтой сәхи. Уыләнтә-иу куы әрбацәйцыдысты, уәд сәм сәхи дардтой, әмә-иу сә хәссәгау куы акодтой, уәд-иу денджызы цъиутән сә цъиах-цъиах ссыд.

* * *

Не 'рбацыдма нә фысым цыдәртә куыста кәрты. Йе 'рфгуыты бынәй нәм иу каст скодта.

— Әрбацыдыстут? — афарста нә.

Уый уыд бәрзонд, хәрзхуызтә ацәргә адәймаг. Әдзухдәр-иу әнәвдәлон уыд. Куы цәхәрадоны, зәхмә цы дыргътә арызгъәлд, уыдон лыгтә кодта әмә сә фәйнәджы гәбәзтыл хурма әвәрдта, куы дидинәгдоны цы стыр дидинджытә зад, уыдонимә архайдта, кәнә халсартәм зылд. Хәринаг кодта йә чызджы дыууә фыртән әмә, денджызма йә фәлләд уадынма чи 'рбацыд, уыцы хионтән.

Дыккаг бон денджызы быләй куы 'рбацыдыстәм, уәд нә фысымы әрбайәфтам доминотәй хъазгә, фатеры ма йәм чи цард, уыдонимә. Афтә зәрдиагәй хъазыдысты, әмә мах әрбацыд дәр нә бафиппайдтой. Нә фысым фәсус хәләсәй худт. Йә тар әнгәс дәр аивта. Афтә хәәлдзәгәй йә фыццаг хатт фәтон әмә мәм диссаг фәкаст.

Уый фәстә дәр-иу әй, изарыгәтты, арәх уыдтам доминотәй хъазгә. Уәдмә-иу йә бонь куыстытә фесты, әмә-иу әнәмәт бадт кодта. Йә хорз зәрдәйи уагыл-иу куы уыди, уәд-иу йә хәәлдзәг ныхәстә хъуыстысты, кәннәд-иу ныхъ-хъус и әмә-иу әнәдзургәйә, йе 'рфгуыты бынәй кәсгәйә, әнцәд хъазыд, цыма-иу йә зәрдыл исты уәззау фыдтә әрләу-уыдысты әмә дзы уыцы рәстәг дәр нә рох кодтой, уыйау.

Иу бон денджыз йә хуыз аивта. Дон узал уыд әмә, адәмәй йәхи ничи надта. Әрмәст тезгъо кодтой былтыл. Кастысты, әнәкәрон чи зынд, уыцы тыгъдадма. Денджыз әдзәмәй лаууыд.

Йæ сæрты рог дымгæ хъазыд, лыстæг зырзыргæнаг уылаентæ хаста йæхимидæг.

Изарæй нæм нæ зæронд фысым бауад. Æхсæвæр æварæм стьолол, уый куы федта, уæд хатыр курагау йæ цæнгтæ сцагъта, бахъыгдæрдтон уæ, зæгъгæ, æмæ сыстад, фæлæ йæ мах ской дæр не суагътам, æмæ ус фæстæмæ йæ бынаты æрбадт.

Хъарм бон æхсызгон цы уддзæф ваййы, уый адæймаджы ихæн кодта агъуысты дæр.

— Ацы сæрды хуызæн узал нæм ацафонты никуыма уыд. Стæй нæм иннæ азты адæм дæр къаддæр ваййы, ныр та нæм бон иу дæс хатты æрбадзурынц фатер агурджытæ, — загъта ус. Æмæ дарддæр ахæццæ кодта йæ ныхас.— Абон нæм иу сылгоймаг æрбацыд йæ гыццыл лæппуимæ. Дысон, дам, вагзалы фæбадтыстæм. Хуыцауæй уæ бауырнæд, йæ тæригъæдмæ раст мæ цæстысыгтæ æркалдысты. Уæлдай сынтæг мæм ис, зæгъгæ, уæд æй ницæй тыххæй ауагътаин, афтæ йын фæтæригъæд кодтон...

Дымгæ кæнын райдыдта æмæ, йæ футтытæм кæстæйæ, не 'ппæт дæр батыхстыстæм, цыма æнæ исты фыдбылыз саразгæ нæ фæуыдзæн, афтæ зынд. Æмбæрзæн дуртыл-иу афæлвæрдта, фæндыд æй сæ бынты цары фæмидæг уæвын, азмæнтын сæ, фæлæ дуртæ æнгом æвæрд уыдысты, æмæ-иу дымгæ мæстæймæлгæ дарддæр азгъордта бæлæсты сыфтæрты 'хсæн.

Нæ фысым мæм иу рæстæг æрбакæст:

— Дæ мад, йæ бакаст куыд у, афтæ карджын нæу. Мæнæн дæр, куыд базæронд дæн, афтæ бæргæ нæма æмбæлы, фæлæ бирæ фыдæбон фæдтон æмæ... Тыхджын хæстытæ æрцыд нæ чысыл горæты дæр. Мæ лæг коммунист уыд... Дыууæ азы фæхæцыд, стæй 1943 азы немыцы къухтæм бахаудта. Бирæ йæ фæтухæнæй мардтой, стæй йæ фехстой... Мæ чызг æмæ мæ лæппу æнахъом уыдысты уæд... — Ус йæ цæстытæ асæрфта, йæ сæр ныттылдта, стæй, махæн нымд кæнгæйæ, йæ ныхас аивта:

— Мæнæ сæ кæд кæрты æрхъуыды кодтат, дыууæ лæппуйы, уыдон мæ чызджы цот сты. Куыддæр скъолайæ суæгъд ваййынц, афтæ ам æрбалæууынц...

Диссаг мæм нал каст нæ зæронд фысымы тар æнгæс. Мæ мад æмæ не 'мбал ус дæр аджих сты...

ХЪАСБОЛАТ

Карджын бурхил ләг. Цардәй мәләтмә фәхәстәгдәр, зәгъгә, кәмәй фәзәгъынц, ахәм. Кәддәр-иу хъазты цы къах-къухтә әрсагъта, уыдон ныр къодахы лыггәгтау иу ран куы алаууынц, уәд сәм цыма фезмәлын зын фәкәсы; ләудзәнис афтә уыцы иу ран сахатырдәг дәр, әнәхъән сахат дәр.

Фәләууы цыппар фәндаджы астәу, әмә йыл куы чи амбәлы, куы чи. Иунәг куы вәййы, уәд та уыцы дыууә лыггаджы фезмәлынц, кәд искаңыздыгәй исчи әрбаңәуы, зәгъгә, уый әнхъәләй.

Куыстмә мыййаг нал тагъд кәны Хъасболат. Раджы раңыд пенсийы. Әмә, әвәдза, йә пенси исән бон у, зәгъгә, уәд уыцы бон дәр әдде баззайы ләугәйә. Постхәссәг әрбаңәуинаг у, әмә...

Сывәллон йә мады әрбаңыдмә куынауал хъәңа, уәдә мын цыдәртә әрбахәсдзән әмә кәд афонмә әрбаңәуы, зәгъгә, уыйау фәләууы Хъасболат дәр дуармә, кәнә та цыппар фәндаджы астәу. Уыцы бон ын вәййы цыдәр адджын, әмә йә кәд фәзоны, постхәссәгән нырма раджы у, уый, уәддәр рагацау раңәуы. Уынджы фаллаг фарсмә бахизы. Уырдыгәй йәм тагъддәр фәзындзән, уынджы фәхәрдгәнәны рәвдз-рәвдз куы сңәйуайа, уәд; йә дзәг хызын ын цыма уәз дәр нә фәкәны, афтә рогән әй фәхәссы.

Хәдзарәй дыууә къахдзәфы әддәдәр раңәуы зивәггәнгә. О, зивәггәнгә. Уымән әмә ма йә йә къәхтә тыххәй хәссынц. Базәронд. Кусынмә цауын әй нал хъәуы, зәгътон. Зәхх ку-синаг дәр ын нәй әмә уәдә цы ми кәна? Бәргә хорз у әфснайд уаты бадын әмә чиныджы кәнә газеты кәсын. Фәлә Хъасболаты уыцы хъуыддагәй амонд нә фәңи әмә йәм мидагәй фәләууын нә цауы.

Кәрты дәр кәимә амбәлдзынә райсомәй? Чи кусынмә айвгъуыдта, чи базармә, чи та әндәр хъуыддәгтә аразынмә. Арфәйаг хъуыддәгтә чи кәны, уый дәр әнәвдәлон әмә хәрәм митә чи кәны, уый дәр. Алчи дәр тагъд кәны. Әрмәст Хъасболат никәдәм тагъд кәны. Стыр уәладзыг хәдзары ма чи баззайы, уый — зәрәдтә әмә иуцалдәр сывәллоны. Устыты кәм февдәлы хәдзарәй уынгмә, бирә зиләнтә сын ис мидагәй. Кәд сә дуканимә ауайын фәхъәуы, уәд уал раздәр уырдам ауайынц; бинонтән исты әхсәвәр сңәттә кәнын әмбәлы изәрмә. Уый фәстә бавналынц әфснайынмә. Стәй, кәд хәдзары сывәллон ис, уәд уый ракәнынц айрхәфсынмә.

Æмæ уыдонæй дæр цæй ныхасæмбал ис Хъасболатæн? Кæд уайгæ-уайын сдзурынц кæрæдзимæ, уаргæ бон куы ваййы, уæд: «Ацы уарын кæд банцайдзæнис, æппындæр ын кæрон нал ис». Хур бон та: «Цы æнтæф у», зæгъгæ, ахæм ныхæстæ.

Зæронд лæджы зарæмæ тынгдæр изæр цæуы. Изæрай фæваййы кусгæ бон, изæрай æрæмбырд ваййынц бинонтæ. Алы хæдзармæ дæр бакæс, уæд бинонты ныхасæй, сæ хъæлæбайæ, худтæй цыма сæ хуыз скалынц, æдзæрæгхуыз нал ваййынц.

Лæгтæ, кæд телевизормæ нæ фæкæсынц, уæд кæртмæ райвылынц. Чи бæлæсты бын даргъ хъæдын стъолол шахмæттæй фæхъазы, чи та йæ гаражы дуар бакæны æмæ уым цыдæртæ фæархайы. Æмæ уæд Хъасболат дæр æрцæры. Бинонтæ куы æрæмбырд ваййынц, уæд сæ фыд куыд сулæфы, уæдæ та æгайт-ма дзæбæхæй æгас хæдзар ссардтой, зæгъгæ, уыйау Хъасболат дæр кæрты бандоныл æрбады æмæ, йæ иу къах размæ ауадзгæйæ, хæлафы дзыппæй тамако сисы. Йæ уырзты астæу ын йæ кæрон аууæрды, зынг ыл сдары æмæ йæ сдымы.

Æнæдзургæйæ, боны катыйæ кæй фервæзт, уымæй разы уавгæйæ, тамако фæдымы æмæ æнцад адæммæ фæкæсы...

О, фæлæ æппæты разæй зæронд лæгæн йæ къæхты кой скодтон. Ахæм хъæст нæ уыдаид йæ хъæуы мидæг, Хъасболат хуынд кæдæм нæ уыдаид, йæ къахфындзтыл дзы кæм не скафыдаид!..

1997 аз

ТУРСУНКÆ

Хæдтæхæг куы стахтис, æмæ мигътæ дард кæмдæр куы базадысты бынæй, уæд чи стюардессæмæ дзырдта истæй тыххæй, чи та йæ 'мбæлттимæ ныхас кодта.

Мах дæр, æз æмæ ме 'ртæ æмбал чызджы, нæ ныхæстæн кæрон нал кодтам. Стæй иууылдæр фенцадысты. Махæй дæр алчи йæ хъуыдыты ацыдис. Рæстæггай ма-иу мæ хъустыл ауадис, кæдæм тахтыстæм, уыцы горæты ном — Ашхабад.

Дзæвгар рæстæг рацыд, афтæмæй та ме 'мбæлттæй чидæр сдзырдта:

— Дæлæ иу стыр горæт!

Хæдтæхæгæй рахызтыстæм, æризæр афтæмæй. Ам митæн йæ кой дæр нæ уыд, кæцæй рацыдыстæм, уым та миты рæгътæ хъæпæнæй лæууыдысты.

Хъарм дымгæ ныл узæлыд. Бæлæстæ сыфтæр рафтыдтой.

Æнæзонгæ ныхас хъуысы алырдыгæй. Цымæ ма кæддæр хъуыстон ацы ныхас æмæ йыл ахуыр уыдтæн, афтæ мæм каст. Æмæ йæ æцæгæйдæр хъуыстон. Сываллоны зардæ ницы рох кæны. Мæ сабидуг кæм арвыстон, уымы адамы ныхасимæ æнгæс у адоны ныхас дæр.

Фысым нæ агурын нæ хъуыд. Нæ чызджытæй иуы — Огультачы — уазджытæ уыдыстæм. Иумæ ахуыр кодтам. Æмæ ныр араст нæ разæй, йæ цин ыл зынд алцæмæй дæр; йæ мæнгæфсон худтæй, йæ тындзгæ цыдæй, йæ пæлæз раласта æмæ йæ рогæн куыд хаста, уымæй.

Нæ бацыдмæ Огультачы бинонтæ иууылдæр хæдзары уыдысты. Мад æмæ фыды раз бадтысты, иу аст азы кæуыл цыд, ахæм чызг æмæ уымæй кæстæр дыууæ лæппуы. Сæ хистæр хойыл амбырд сты, стæй махмæ, æнæзонгæ чызджытæм, кæсыныл фесты.

Мах лæууыдыстæм дуаргæрон карæдзи фарсмæ. Лæг æмæ ус цыдæр сдзырдтой не 'мбалмæ, æмæ нын уый худгæйæ нæ цæнгтыл фæхæцыд.

— Цы слæууыдыстут дуаргæрон? Мæ мад æмæ мæ ма фыд фæстæмæ куы фæцæйтардтой, де 'мбалтты къæсаргæрон цы ныууагътай, зæгъгæ.

Бинонтæ бахъæлдзæг сты.

Огультачы фыд, Каракумы къанауы кусæг, нæ хæдразмæ æрбацыд куыстæй. Хурсыгъд дымгæхост цæсгом ын. Йæ мад, къæсхуыртæ сылгоймаг, æнцад хъуыста, фыд нæ куыд фæрстытæ кодта нæ ахуырай, нæ фæндагæй, уымæ. Йæ цæстытæ цин æмæ рæвдауæг æнгæс лæвæрдтой.

Гыццыл ма абадтыстæм, стæй рацыдыстæм æндæр агъуыстмæ. Огультачы мад нын уырдам хæринаг æрбахаста. Стæй та дуар æрбайгом, æмæ æрбацыд йæ гыццыл хо Турсункæ, цайдан йæ къухы, афтæмæй. Æмбаргæ худт бакодта йæ хистæр хомæ, уый дзы йæ цинайдзæг цæстытæ нæ иста. Цай нын æркодта æмæ къæсаргæрон гауызыл æрбадт. Йæ уæрджытæ йæ хъæбысы æрбакодта æмæ нæм афтæмæй кæсы.

Арæх мæ бафтауы дисы хъæуккаг сывæллæтты цард — къыхыл цæуынхъом куыддæр фæвæййынц, афтæ бинонты цума свæййынц. Бинонтæ истæуыл куы фæтыхсынц, уæд уыдоны цæстенгас дæр нынкъард ваййы. Ахæм уыд Турсункæ дæр.

Огультач мын цыма мæ хъуыдытæ бамбæрста, уыйау сдзырдта:
— Æз ахуырмæ куы ацыдтæн, уæдæй нырмæ, хæдзары цы

куыст и, уый ацы чызджы æккой ис; пырындз сыгъдаг кæнын, суджы æргъом æрбахæссын, хæдзар бафснайың, хæринаг кæнын, нæ гыццыл æфсымæртæм цæстдарын. Стæй Огультач Турсункæйæн цыдæр загъта сахирдыгонау, æвæццæгæн æй махимæ бадын кодта, фæлæ уый йæ сæр дыууæрдæм батылдта.

Мæн фæндыд, тагъддæр куы сбон уайд, уый æмæ, нæ алыварс цы хуызæн у, уымæ акæсын. Куы схуыссыдыстæм, уæддæр ма бирæ рæстæг кастæн, мæйы рухсмæ царыл цы нывæфтыдтæ зындис, уыдонмæ.

Райсомæй хурбон уыд.

Кæртмæ рацыдтæн. Мæ рог къаба мын райсомы дымгæ куы иуырдагæм фæцæйхæссы, куы иннæрдæм. Ахызтæн дыргъдонмæ. Æнæзонгæ, ахуыр кæуыл нæ уыдтæн, ахæм диссаджы тæф уадис былтыл. Уый гранаты къаннæг бæлас рафтыдта дидинæг. Иу цахæрадонæй иннæйы астæу быруты бæсты уыд æрмæстдæр ауæдзтæ арæзт, æмæ хорз зындысты сыхаг хæдзæрттæ. Алчи йæ райсомы куыстытæ кодта. Хъæуæй гыццыл дарддæр зындысты ныллæг рæгъты хуызæн обæуттæ. Уыдон Каракумы æнæкæрон быдыртæ уыдысты. Сæ сæрмæ-иу дымгæ змис система-иу æй фæцæйхаста.

Æртыккаг бон балцы араст стæм Фирюзама, Туркменистаны рæсугъддæр рæттæй иумæ. Автобусы дзæвгар фæцыдыстæм. Бирæ цæуын нæ нал хъуыд, афтæ нæ арæнхъахъхъæнджытæ æрурæдтой. Хæрзхæстæг уыд уырдагæм арæн. Алчи дæр йæ паспорт равдыста.

Бон нама стæвд хурæй, æмæ Фирюзайы æмбисонды рæсугъд ардз ноджы фидаудджындæр кодтой, цахæрадатты чи зарыд, уыцы цъиутæ.

Арæн... Цæуы Копет-Дагы хæхтыл. Сæ фаллаг фарс дæр цары адæм, фæллоу кæнынц. Уым дæр уарзынц, зонынц цин æмæ хъыг кæнын...

Копет-Дагмæ хæстæг хæдзæртты раз хъазынц сывæллæттæ. Къафеттæ сын радтам. Арæнмæ сæ хæстæг ничи цæуы, æвæццæгæн æмæ сахуыр сты, уырдагæм цæуæн нæй, ууыл.

Иубон та ацыдыстæм Каракумæ. Немæ фæцæуæг Турсункæ дæр. Цыд мæ фарсмæ. Мыййаг дын кæрæдзи ныхас куына æмбæрстам, фæлæ мын Турсункæ уæддæр цымыдисхуызæй цыдæртæ дзырдта.

Цыма исты агуырдагæм, уыйау цыдыстæм иу змисы рагъæй иннамæ. Бæрзонддæр рæгътыл ныл-иу дымгæ йæхи асæрфта, фелвæста-иу змисæй æмæ-иу æй нæ цæстытыл бакалдта.

Турсункæ дæр не 'мдзу кодта, фæсте нæ задис. Уæләмæ хизгæйæ йæм-иу мæ къух ныддарттон, фæлә та-иу æй уый нæ бакуымдта. Йæ лыстаг къæхтæ-иу змисы аныгъуылдысты, фæлә-иу сæ рæвдз фелвæста æмæ та-иу нæ раййæфта.

Фæндыд нæ акæсын, нæ сæрмаæ цы бæрзонд змисы рагъ уыд, уырдыгæй.

Фæстагтæй чидæр фæкалд. Змис фезмæлыд æмæ нæ скъæфат донау дæләмæ йемæ ахаста. Бæстæ худт сси. Худт Турсункæ дæр. Йе 'мбаргæ, карджын адæймаджы æнгæс цыдæр фæцис æмæ худт зæрдæбынæй, сывæллон куыд фæхуды, афтæ, нæхимæ цæугæйæ дæр мæ цæстытыл уад, рæсутгъдæй цы фæдтам, уымæй уæлдай гыццыл дæрзæгкъух чызг Турсункæ. Мæ цæстытыл уад, уыцы бон куыд худтис, афтæмæй.

1964 аз

ИРОН ÆМБИСÆНДЖИÆ

Лæг æмæ ус æмдæндаг ысты.

Лæг æмæ ус — фæрæты хъæдæй барст.

Лæг æмæ ус кæрæдзи куы 'мбарой, уæд сæ цард æнцон у.

Сылгоймæгтæй иутæ лæгуарзаг ысты, иннæтæ — занæгуарзаг.

Ус хæдзарæн йæ чысыл хур у, йæ зæды хай.

Ус — æнæдымгæ фæлмæн хур, бинонты зæды хай.

Æнæфсин хæдзары бæркад нæй.

Æнæфсин хæдзары кæрчытæ ардзæсты
бæгъдулæг кæнынц.

Æфсинты армæй сой тæдзы.

Марина ЦВЕТАЕВА

ÆНÆНЫГУЫЛГÆ ХУР

* * *

*Æмдзæвгæтæ — ыстъалыйы ысхыистæ,
Æмдзæвгæтæ — сырхмæтæджы тæмæн...
Сæ артыл ахсæв бафтыдтон мæ дистæ —
Хуыздæр æхсæвæр чердæм хъæуы мæн!*

*Тыннывæндгæ ыстъалы судзы тары.
Æрвон сырхмæтæг акъæртт кодта дур...
Поэтыл ахсæв царциатæ уары,
Поэтыл ахсæв нал ныгуылы хур.*

* * *

*Ды — фыссæн, æз — урс сыфы быдыр,
Дзаг мæ кæн æвидигæ бæркæдтæй!
Ныр уыдзысты арф æмбæхст, æмыр, —
Райсом тау ысуадздзысты æрдзæтæй.*

*Æз — хъæу дæн, бæзнаг саумæр, æдзæм,
Ды... Ды та — мæ хур æмæ мæ уарын.
Рафæлгæс уæлдунейæ! Æз дæм
Арвы бынæй афтид æрмттæ дарын.*

МАМЫКЪАТЫ Хъазыбеджы
бархи тæлмац.

РАГУАЛДЗÆГ

Йæ тарф фынæйæ
 фехъалæввонг æрдз.
 Йæ улæфтыл ын райгæйæ
 æндзæвы цæст...

Фæцæуы зымæг,
 сау марой кæны,
 цæугæ-цæуын
 йæ урс цæссыг ызгъалы...
 Йæ хуыздзыд кæрцы
 авддæлдзæхмæ хизы...

ÆРДИАДЖЫ КЪУЛ

Ацы къулмæ цæуынц
 кæугæ, ниугæ, кувгæйæ.
 Æз æрцыдтæн кæцæй кæдæм
 æмæ кувынæн дæр нæ дæн.
 Цæссыг рустыл æруад æваст,
 æмæ фегом зæрдæйы дуар:
 О, Чырысти, кæнын лæгъзтæ,
 бахъахъхæмæ гыццыл Ир,
 бинонтæ, мад...

Иерусалим, 1999

УАЛЦЗÆДЖЫ ФИЦИУÆГ

ТАХУДЫ

Тæхуды, разы чи у цардæй,
Кæй фæтавы зынг хуры тæвд,
Кæуыл нæ разилынд мæнгардæй,
Фыд уавæртæй чи нæ у сæфт.

Æхсæрдзæнау кæй худын хъуысы,
Рæвдыдæй чи уыди æфсæст,

Кæцы нæу хъал дзырдтæй æфсæст.

Мæ ныфс куынæуал хæссын дарддæр
Цæрынмæ а зæххыл. Ныссаст.
Тæхуды, чи фæцарди къаддæр,
Йæ цард — дзыллæйы сæрыл хаст.

Хуыцау, куыд æзæрдæ дæ, ракæс!!
Цы аргъ ис хъызæмарæн?! Ау?
Мæ уд — дæ бар, æмæ йæ ахæсс!
Мæхиуыл рагæй дарын сау.

Мæ тых лыстæг хъуыддæгты ацыд,
Нæ басыгътæн цырагъау фаг.
Мæ туг хæццæ рæстæггæй бахсыт.
Бæллиццæн бахуыскъ и йæ таг.

Æбар, æцæгæлон, æвадат,
Кæуинаг, раппайраджы бон
Мæнæн мæ Хуыцауы хай радта, —

Хъæрзгæ зæрдæимæ ма хилын,
Уæддæр мæ нæу мæ бæллиц рох:
Тæхудиаг, кæй бон у фидын
Йæ хæстæ. Чи сфæрæзта тох.

2001 аз

МАЛУСАГ

Уалдзæджы фидиуæг
Райхæлдта дидинæг,
Къутæры бынæй кæсы: —
Хуры тын агуры,
Уддзæф ыл ауды,
Цины хъæр Теркæй хæссы.

Æрдзы фæлмæн армæй,
Зæххы æндæвд хъармæй
Аив, рæсугъдæй зыны.
Уайсадæг буц чындзау,

Зæрдæйæ суры зыны.

Иунæджы удхарæн
Батади дурхалæн
Ихын цæссыгæй хъуызы;
Зымæг нæ басasti: —
Хæхтæй мит рарасты, —
Горæтыл, хъæутыл хъызы.

Барджынæй, фидарæй,

Бацыди тохы. Быхсы.
Зайы æнæрцæфæй,
Райы йæ уæлдæфæй,
Ирыл рæдауæй тыхсы.

2001 аз

НЫЙАРÆГ МАД

Ныйарæг мад, кæд нал дæ ды мæ фарсмæ, —
Зæрдиагæн кæддæриддæр æгас дæ.
Дæ фæлмæн арм, дæ рæвдыд дзырд, дæ хъару
Фæмысын æз. Дæ фæлгонц мын зынаргъ у.

Узæлы мыл дæ худгæ сурæт къамæй,
Мæ алы къахдзæф демæ баст у рагæй.
Ныххатыр кæн, кæй нæ кастæн дæ коммæ, —

Дæ лæггад дын æз фидынхъом нæ бадæн.
Цырагъ судзы мæ зæрдæйы дæ кадæн.
Цæрыс, мæ мад, мæ хъуыдыты, мæ уды,
Нæ уадзыс мæн зын фæндæгтыл фæцудын.

2001 аз

ИРОН ÆМБИСÆНДЖÆ

Хорз сылгоймаг — хæдзары зæд.
Хорз сылгоймаг авд мыггагæй хæс дары.
Хорз ус — лæгæн й' амонд.
Нæлгоймагæн кад цы сылгоймаг кæна, уый —
йæхицæн.
Сылгоймаджы алы хъуыддаг хъуамæ нæлгоймаг
ма зона.
Сылгоймаджы амонд — æфсарм æмæ хæрзæгъдау.

САТИРИКОН РАДЗЫРДТÆ

ФÆРСЫГЪД АРАХЪХЪ

атыр ацы райсом инна хæттытæй хъауджыдæр раздæр сыстад. Уайтагъд йæхи дасыныл балæууыд. Æмæ мæнæ Батырмаæ кæсæнæй ракаст булкъдаст, пухцæсгом, иу æхсай азы кæуыл цыдаид, ахæм лæг. «Æвæдза, нырма мын ницы у», — йæхимæ йæ цæст æрныкъуылдта лæг æмæ та кæсæны раз цалдæр зылды æркодта.

Йæ зæрдæ цæмæндæр фæкъæпп ласта. Йæ халас сæрыхъуынтыл йæ къухтæ арауадз-бауадз кодта æмæ йæм афтæ фæкаст, цыма хъусты фæрстыл æгæр даргъ æруадысты хъуынтæ бынмæ.

Лæгæн уайтагъд болат хæсгард йæ къухы фæвзæрд. Хъусты фæрсты йæ цалдæр уагъды акодта, æмæ халас сæрыхъуынты сæ гаччы 'рбадтысты, стæй хæсгард ауагъта, йæ бæзджын æрфгуытæй цы иугай хъуынтæ радаргъ сты, уыдоныл дæр. Ууыл йæ куыст хорзыл банымадта.

Дзæвгар рæстæг дзæгъæлы нæ бафæстиат йæхи аивтæ кæныныл Батыр: йæ ног чиныгыл ын телеуынаен цæттæ кæны равдыст! Батыр йæхимæ куы базылд, уæд бавдæлд йæ инна хъуыддагтæм. Уазалгæнæнæй райста къуыдырфых дзидза, джитъритæ, пьамидортæ æмæ цæхджын къабуска. Уыдон иу хызыны сæвæрдта, иннаы та гæххæттыты

тыхтæй дыууæ водкæйы авджы æмæ иу авт шампайнаг. Нæ ферох кодта цæхх æмæ к'ухсæрфæнтæ дæр. Абон парчы теле-равдысты архайдзысты, йæ чиныджы тыххæй йын чи дзурдзæн, цалдæр ахæм адæймаджы. Уый та лæггад у. Батыр сæ æнæ йæ цæхх æмæ к'æбæрæй æнæ саходгæ куыд х'уамæ ауадзæ?..

Райсомæй парчы бирæ змæлæг нæма уыд. Уддзæф бæлæсты сыфтæртæй хъазыд, æмæ-иу сæ сыр-сыр райх'уысти. Батыр нысангонд бынатмæ куы бахæццæ, уæд даргъ бандоныл бадгæ баййæфта йе 'мкусджытæ — Лидæ, Зина æмæ Зауыры. Уыдон дæр х'уамæ Батыры ног чиныджы тыххæй сæ х'уыдытæ зæгъой. Фæлæ иннæтæ нæма зындысты.

Рæстæг цæуы. Дæс сахаты ссис, иуæндæс... Нæдæр телеуынæнæй исчи зыны, нæдæр иннæтæй. Тыхсы Батыр. Афтæ йæм кæсы, æмæ ам иу ран куы бада, уæд фылдæр бафæстиат уыдзысты. Йæ хызынтæ йе 'мбæлтты раз авæрдта æмæ паркмæ æрбацауæнмæ йæхи аппæрста.

Лидæ хызынтыл йæ цæст ахаста. Зыдта йæ, Батыр афтидæй кæй не 'рбацыдаид, уый. Иу дзы фегом кодта. Цалдæр цымыдис цæсты йын йæ хуылф асгæрстой. Лидæ йæ фæндон бахаста:

— Ныр нæ бон рæстмæ дзурын куына бауа, уæд та? Адæймаг куыддæр ныссуйтæ ваййы. Уымæн та йæ хуыздæр хос у мæнæ уый, — арахъхы авт йæ амонæн æнгуылдзæй бахоста Лидæ. — Сылгоймаг дæр дзы иу æртæйы бæрц куы аназа, уæд ын мур дæр ницы уыдзæн.

Йæ фæндон фæцыд Зина æмæ Зауыры зæрдæмæ дæр. Сæ алфæмблай сæ цæст ахастой. Хæстæг ничи уыд, æрмæст Батыр фаллоз лæууыд æмæ йæ уазджытæм æнхæлмæ каст.

— Цæй, Стыр Хуыцауы фæндиаг уæнт х'уыддæгтæ! — загъта Зауыр.

Агуывзæтæ куы равдæлон сты, хæринагтæй дæр фæйна комдзадзы куы акодтой, уæд Зина дæр йæ фæндон бахаста:

— Фынг иу к'æхыл нæ лæууы. Лæгтыдзуары ном нæ ссарын х'æуы!

Дыккаг сидты агуывзæтæ дæр та равдæлон сты.

— Дыууæ æлгъыст у. Хорз х'уыддæджы фæдыл æртыгæйттæ нуазын æмбæлы, — Батыр куыд тыхстæй рауай-бауай кæны, уымæ кæсгæйæ загъта Зауыр дæр æмæ та авгмæ бавнæлдта.

Авг дæр, мыййаг, æнæбын нæ уыд. Æртыккаг сидты фæстæ равдæлон, æмæ цады был афтидæй йæ т'æпп фæцыд. Дзæбæх бахæлдзæг сты. Ныр дзургæ нæ, фæлæ Хъарсы фидæрттæ басæттынмæ дæр цæттæ сты.

Чи зоны, инна авгмае дәр әнебавналгае нә фәуыдаиккой, фәлә сәм фалиауәй әрбайхъуыст Батыры хъәр:

— Цы фестут?! Телеуынан әрбахәццә сты, иннатә дәр ам сты! Рацаут сымах дәр!

Фыццагдәр йәхимае 'рцыдис Лидә:

— Фәләуут-ма, ныр йә хызыны иу авг йеддәмае куы нә фена әмае нә, мыййаг, уазджыты раз куы фәрса. Әз цыдәр әрхъуыды кодтон, — афтә дзурга бацыд цады былма. Афтид авг цады донәй айдзаг кодта әмае йә йә зилга сәрәй фидар ныхъывта. Авг фәстәмае хызыны йә бынат ссардта.

Телеуынаены куджытә сахатмае сә куыстытә акодтой әмае фәцауәг сты. Нал әрләууыдысты фынгмае дәр, фәлә инна уазджытән исты уәздан зәгъын хъуыд, әмае Батыр йе 'мкуджытәм бахатыд:

— Марадзут-ма, чызджытә, искуы сатәджи фынг авәрут, фәйна комдзаджы скәнаем.

— Худинаг кәнаем! — бакатай кодта Лидә. — Цәй, фынг авәрәем әмае нахи айсәм. Кәд сә Батыр нә уагъта, уәддәр нал нылләууыдысты, дохтырмае цәуын нә хъәуы, зәгъга. Фәлә Зауыр уым баззад әмае кәстәриуәг кәныны хәстә йәхима райста.

«Цәй, фыццаг уал арахъхъ әмае шампайнаджы әвгтә баназой, стәй уәд бәрәг уызән... — хъуыды кодта йәхинымәр Зауыр. Уазджытә — әртә ләджи, дардыл сидгытыл не схәцыдысты. Арахъхъ әмае шампайнаджы әвгтә куы банызтой, уәд нал нылләууыдысты, кәд ма сын Батыр бирә фәдзырдта, уәддәр. Зауыр әхсызгонәй суләфид, Батыр йә сәрак хызын, авг донима кәм уыд, уый әнгом бахгәдта әмае куыстмае араст. Зауыр та хәдзармае ацыд.

Лидә әмае Зина фәндагыл цыдәртә райстой, фынг авәрдтой кабинеты әмае, куыддәр әрбадтысты, афтә Батыр дәр әрбахыт.

— Чызджытә, раст нә бакодтат, уазджытимә ма иунагәй ныууагътат! Хорз уыд, әмае ма Зауыр уәддәр баззад. Фәлә, цәй, ницы кәны, әз уын уәддәр уә хай рахастон, — загъта ләг әмае сын авг сә разы әрәвардта.

Чызджытә кәрәдзимә бакастысты, ныппырыкк кәнынмае сә бирә нал бахъуыд, фәлә сәхи ныуурәдтой.

— Нә, Батыр... Әз... әз хостә нуазын әмае мын афтәмай цәй карз нозт нуазән ис. Уәдә Лидә дәр әнә мән нә ба-

наздæн. Цæй, савæрæм æй æмæ дзы фæстæдæр анадзыстæм, — фæрæвдз Зина. Батыр дæр ницуал загъта.

Рацыд цалдæр боны. Батыры кусæн уаты дуарæй æрбахызт йæ рагон зонгæ нозтуарзаг Тедо. Йæ нозтвæллад сырх цæстытæ ахаста къуымты.

— Ма сæр тъæппытæ хауы. Æппын уæм иу ахуыпгæнинаг ницы уа? — Тедо лæггъзтæхуызæй чызджытæм бакаст. Дыууæ чызджы цæстæнгасæй кæрæдзи бамбæрстой.

— Тедо, æрæджы нæм хуын æрбахастой æмæ ма дзы иу авт аздад, раст æй цыма зонгæ кодтам, ды æрбацæудзынæ, уый, — загъта Лида æмæ йын йæ цуры авт авæрдта.

Тедойы цæстытæ цинай ссыгъдысты. Ризгæ къухæй авгмæ фæлæбурдта æмæ йæ агуывзæмæ хæлхæлгæнгæ рауагъта.

— Хуыцау, ма нæ фесаф! — загъта Тедо æмæ цалдæр хъуыртæн агуывзæ фæдæлæ кодта. — Уæллæй, заххардыстæн, уырыссаг арахъхъ махмайы хуызæн никуы кæнынц! Донау куыд æнцон нуазæн у! Йæ фæрсудзæнтæй аразгæ у хабар, йæ фæрсудзæнтæй! — загъта Тедо æмæ разыйæ йæ былтæ асæрфта.

ГÆДО ÆМÆ ХАДО

Ацы дыууæ лæджы рагон æрдхæрдтæ сты, фæлæ сæ цы иу кæны, уый ничи зоны. Бынтон алыхуызон зондыл хæст сты Хадо æмæ Гæдо. Зæгъæм, Хадо у тынг кæрдзындæттон æмæ адæмуарзон лæг, фæлæ уый ма зæгъæй Гæдойæ. Йæхицæй чындыдæр нæй. Йæ хæдзарæй уазæджы номыл никуыма ничи рахызт, æмæ йæ уымæ гæсгæ ничи уарзы.

Иухатт та дын дыууæ хæлары базарæй æрцæуынц. Тынг сæххормаг сты. Сæ фæндаг раздæр Гæдойы хæдзарыл уыд, фæлæ Хадо хорз зыдта, йæ чынды æрдхорд та мидæмæ рацу кæй нæ зæгъдзæн, уый. Æмæ, æцæгдæр, куыддæр Гæдоты размæ æрбахæццæ сты, афтæ уый фæлæууыд, йæ къухтæ фæйнæрдæм аппæрста æмæ аххосджынхуызæй бакодта:

Уæллæй, Хадо, хорз фæхонинаг уазæг бæргæ дæ, фæлæ нозтæй дзаг стæм æмæ...

«Амæн иухатт йæхи аккаг ми куынæ бакæнон, уæд мæ фыдæн фыртæн нæ райгуырдтæн», — ахъуыды кодта Хадо æмæ йыл цыма исты хорз æрцыд, уыйау цин кæны:

— Уæй, Хуыцау дын ма уа, Гæдо. Æмæ мæнæн мæ нозтытæ

сæфгæ куы кæнынц. Рацу æмæ дæ уыйас дæр куы хъæуид!

Гæдо иучысыл æнæдзургæйæ алаууыд. Хинымæр ахъуыды кодта: — «Ацæуон, цы сафын. Ацы æдылыкъоппайæн йæ фæллой хæрын хъæуы!»

— Хæдо, ды ме 'рдхорд дæ æмæ æз дæ хатырæй авд æфцæджы сæрты дæр ахиздзынæн!

Араст сты Хæдо æмæ Гæдо, уæдæ цы уыдаид. Раст æхсæвæр афон Хæдоты кæртыдуармæ балаууыдысты. Хæдойы дынджыр куыдз, Гæдойы фенгæйæ, хæдзар йæ сæрыл систа, лæбуры йæм уынгмæ.

— Гæдо, ам уал иучысыл фæлæуу, æз куыдзы абæттон, — загъта Хæдо æмæ кулдуар йæ фæдыл рахгæдта.

Рацыд иу дзæвгар рæстæг, æмæ Хæдо никуыцæй зыны. Гæдо тыхсын райдыдта, йæ уд сыдæй схауы. Йæ даргъ къубал сивазы, бакæсы бæрзонд быруйы сæрты, фæлæ хæдзар дæр уыцы æнгом æхгæдæй лæууы. Цалдæр хатты бахæцыд кæртыдуарыл дæр, фæлæ та йыл куыдз куы схъырны, уæд æй удаистæй фæстæмæ ахгæны. Æппынфæстаг Гæдойæн йæ бон куы нал уыд, уæд хъæр кæнын байдыдта Хæдомæ. Иуафон хæдзары дуар байгом æмæ дзы Хæдо кæрдзын æууилгæ рахызт.

— Кæцы дæ уый? Цы мард дæ хæдзарыл æрцыдис, кæрдзын хæрын мæ нал уадзыс?! — тызмæгæй рахъæр кодта Хæдо.

— Хæдо, уый æз дæн, де 'рдхорд, Гæдо. Ферох дæ, ныр сахат дæумæ 'нхъæлмæ кæсын, — тæригъæддаг хъалæсæй сдзырдта Гæдо.

— Ницы кæны, йæ гуыбыны тыххæй фарастверсты чи рауад, уый фæстæмæ дæр хорз асæпп кæндзæн, — загъта Хæдо æмæ та дуар йæ фæдыл бахгæдта.

Гæдо, йæ гуыбыны къултæ хойгæ, рараст фæстæмæ æмæ æмбисæхсæв сæ хæдзары дуарыл бахæцыд...

КÆРОНМÆ ЙÆ АНАЗ

Позтуарзаг адæм бирæ ис, фæлæ дзы Сабейы хуызæн мачи зæгъæд. Нуазгæ та афтæ кæны, æмæ сыкъайы æртах дæр мауал хъуамæ фæуадза, кæннод æм афтæ фæкæсы, цыма йæ уд уыцы æртахы баззайы.

Иухатт та Сабæ уазæгуаты æрбацыд йе 'рдхорд Ладимæ. Ладийы бинойнаг сын сæ разы цыдæртæ авæрдта æмæ æддæмæ

ахызт. Лади куыннæ зыдта йе 'рдхорды хабар æмæ дзы ахъа-зынвæнд скодта. Куыддæр фыццаг сидты фæстæ Сабæ сыкъа ариста, афтæ Лади ныддиссаг ис:

— Уæй, Сабæ, уый та дæм цы миниуæг ис, кæдæм ма дзы фæуадзыс? Кæронмæ йæ аназ.

Сабæ фефсармы æмæ, кæд сыкъайы æртах дæр нал уыд, уæддæр та йæ ногæй йæ дзыхыл сдардта, фæлæ та йæ фынгыл нæма æрæвæрдта, афтæ та Лади фæцæрдæг:

— Уæллæй, Сабæ, абон мæ зæрдæмæ нæ цæуыс, рынчын исты дæ, мыййаг? Уый дын кæронмæ цас аназын хъæуы?

Цы бон та уыди Сабейыл. Афтид сыкъа та йæ дзыхыл сдардта æмæ дзы цыма йæ хъуыры исты ацыд, уыйау ныккæрзыдта, фæлæ та куыддæр сыкъа фынгыл æрæвæрынмæ хъавыд, афтæ Лади фæгæпп ласта æмæ цæхгæр алыг кодта:

— Сабæ, ахæм аргъ мын кæныс, уый нæ зыдтон. Ды мæ хæдзары Стыр Хуыцауы тыххæй кæронмæ иу куы нæ баназай, уæд... Марг дын фестæд, гъа, уæддæр — кæронмæ!

— Дæ Хуыцауы хатырæй, Лади, цы ма мын дзы нуазын кæныс? Кæд ма афтид сыкъа аныхъуырон, æндæр, — мæгуырхуызæй йæм бакаст Сабæ.

— О, йæд у... Анызтай йæ? Æз та ма, зæгъын... Хæлар дын уæд, хæлар. Цæстæй рæвдз нал дæн æмæ...

ИРОН ÆМБИСÆНДЖÆ

Сылгоймагæн йе 'хсарæй йе 'фсарм хуыздæр у.

Сылгоймаг йе 'фсармæй æхсарджын у.

Сылгоймаг йе 'фсармæй фидауы.

Сылгоймагæй æфсармы хъæуы.

Алцыдæр сылгоймагыл баст у.

Бæркад сылгоймаджы къухæй цæуы.

Хæдзары бæркад æфсиныл баст у.

ÆРЦÆГЪД-МА, ФÆНДЫР...

ÆВДИСÆН

*Дæ бакомкоммæ цавддурау лæууы,
Ам айнæгыл, цыма, йæ мойы къам и, —
Ныджджих æм и. Æдзæссыгæй кæуы.*

*Ды нал базыдтай сауæрфыг чызгайы, —
Дæ цыхцырджытæм даргъ дзыкку быдта,
Æрхуыдта дæм йæ цины бон йæ къайы,
«Æвдисæн у нæ амондæн» — куырдата.*

*Ныр а уалдзæг йæ амондæй фæцух и,
Фыццагау иумæ нал цæуынц дæумæ:
Бæрзонд хохмæ сын фаг уыдис æрдухид,
Æрттивгæ сыгты надтой хи сæумæ...*

*Дæ разы мæнæ цавддурау лæууы.
Ам айнæгыл цыма йæ мойы къам и, —
Дæ зæланг зардмæ богъ-богъæй кæуы.*

ÆРЦÆГЪД-МА, ФÆНДЫР...

*Фæлæуу-ма, фæндыр, афтæ хъæлдзæг ма цæгъд,
Куы мыл ыскодтат хуримæ æвварс.
Хур иунæг бон нæ баулæфыд а сæрд, —
Иæхи мæм ласта алы бон æввахс.*

Мæхицæн дæр мæ райгуыраен мæй — сусæн,
Мæ цæгат хуыдтон а сæрды онг хур, —
Æрхуыдта мæм æмбисонды тæвд буцæн,
Ыскъуыдтæ кодта хурæфсæстæй дур.

Ды дæр мыл, фæндыр, рацыдтæ гадзрахат:
Мæ зыны сахат сцырен дæ бынтон,
Æрцæгъд-ма мын, æрцæгъд-ма мын парахат
Æнкъард зарæг, — æркодта мыл тыхстбон.

Мах иумæ уарзтам хонгæ цагъдмæ кафын, —
Нæ цардау аив «ханты цагъд» мын кæн.
Æрбалæуу, фæндыр, ма мæ бауадз сафын,
Æнæ дæу цард æрхæндæг у, ингæн.

Æз хуримæ дæр фидауынмæ хъавын:
Æрхондзынæн ын фæрсагмæ йæ тын,
Æрцæгъд-ма, фæндыр, иунæгæй та кафын...
Æнæ базыртæй мæргътимæ тæхын...

* * *

Нал сæ вæййы бахынцын мæ бон, —
Зонд фæцухæн цастæ хъæуы, цастæ?!
О, Хуыцау, куы сæрра уон бынтон:

Айдæнæй мæм иу рæсугъд чызг худы,
Абон та цыдæр æрыгон дæн.

Нал зыны мæ роцъойæн йæ цыргъ!

Балхъывтон мæ сæвджын астæу нарæг, —
Хъуамæ æз фæкафон ныр мæ фаг!
Баифтыгътон, баифтыгътон зарæг, —
Чи мæ хъуамæ рахондзæнис хъуаг?!

Кафын ныр дæуимæ æз мæ сæнтты,
Нал хæцы нæ цæрдæг зылдыл цæст!
Чи уа хъуамæ, ныр цæлхдур мæ фæндты?!

*Арц-тох, уæдæ! Ма та кæс æндæрмæ!
 Ма дæ сайæд симгæйæ дæ къах!
 Хурты хур æвдисæн уæд нæ сæрмæ, —
 Иумæ кафтæн райгуырдыстæм мах!*

*Никуы дын зæгъдзынæн раст сæ бæрц!
 Ног кæнын æз кафын æмæ уарзтæй!
 Ног уалдзæджы раног вæййы æрдз!
 1998 азы, сусæны мæй*

* * *

*Алыгъд фыдуаг зымæг, сулæфыд зæхх,
 Уæртæ æрбатахтис куадзæны бæх.
 Райгас Чырысти, йæ хорзæх нæ уæд!
 Уадзæд æппынæдзух хорзæй йæ фæд!*

*Ралæууыд цъæх уалдзæг, адаргъ и бон,
 Мархойы бастæн æрцыди кæрон.
 Райгас Чырысти, йæ хорзæх нæ уæд!
 Уадзæд æппынæдзух хорзæй йæ фæд!*

*Тутыры сынк та нæриутыл ныббастам,
 Хъулон æйчытæн сæ ныхтæ ныссастам.
 Райгас Чырысти, йæ хорзæх нæ уæд!
 Уадзæд æппынæдзух хорзæй йæ фæд!*

КУЫДЗЫЛ БАМБÆРЗТА ЙÆ КÆРЦ

*Саби ризы, Зæрдæ тоны.
 Мад йæ фырты низ нæ зоны: —
 Ниуы уынджы гыццыл куыдз, —
 Сæрæй къæхтæм у хуылыдз.*

*Талынг. Уазал. Уый цæй тъæпп у?
 Тыргъæй агæпп кодта лæппу,
 Куыдзыл бамбæрзта йæ кæрц,
 Нал ис ныр йæ цинæн бæрц.*

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ДЗУЦЦАНЫИ Хадзы-Мурад

ПОЭТЕССÆЙЫ ÆРВХУЫЗ ДУНЕ

Х

остыхъоты Зина Ирыстоны хуссармæ куы 'рцыд, дыккаг мой куы скодта æмæ журнал «Фидиуæджы» куы куыста, уæд ын лæмбынæг кастæн йе 'мдзæвгæтæ, мæ зæрдæмæ йын цыдысты, иннæ æрыгон поэтты хуызæн цæмæй нæ уыд æмæ йæхи хуызæн цæмæй уыд, уыцы æууæлтæ æмæ миниуджытæй. Уæд, æхсайæм азты æмбис, фыстон: «Поэтессæйы сфæлдыстады сæйраг у уарзты темæ. Уарзты æнкъарæн баст цæуы адæймаджы моралон удыхъæдимæ, царды алыхуызон фæзилæнтимæ, зæронд фауинаг æмæ ног фæзминаг æгъдæуттимæ, азы алы афонты æрдзы ивæнтимæ. Æмдзæвгæтæн цардхъом хъæру дæттынц цæстуынгæ фæлгонцтæ, реалистон-цардуагон детальтæ æмæ драматикон лиризм. Уыцы миниуæгæй куы фæцух ваййынц (уæлдайдæр æхсæнадон темæтыл фыст æмдзæвгæтæ), уæд рауайынц иумайагафыстон. Йæ тематикæ уæрæх кæнгæйæ, поэтессæ хъуа-мæ йæхиуыл йæ зæрдæ ма ива, ома йæ поэзи цæмæй поэзи у, уый дзы рох ма уа. Уымæй дарддæр ма хъуамæ фылдæр йæ хъус дара æмдзæвгæйы техникæмæ, æмдзæвгæйы формалон культурæмæ». Уырыссаг æмæ дунеон поэзийы

минавэрттæ йыл куыд бандæвтой, ууыл дзургæйæ, бацамыдгон: «Уæлдай æхцон ын фæцис Есенины поэтикон фæлтæрддзинад». Мæ иумæйаг хатдзæг та уыд ахæм: «Нæ дуджы цæрæг ирон сылгоймаджы вазыгджын загъинагтæ бирæ æнхæлцау сты курдидджын поэтессæйæ».

Уæд, æртын фондз азы размæ, цы ныффыстон, уый мæм раст кæсы абон дæр — æмткæй, бындуронæй, — æмæ хауы, поэтессæйы канд уæды æмдзæвгæтæм нæ, фæлæ ма уæдæй фæстæмæ кæй ныффыста, уыдонмæ дæр. Хауы сæм, фæлæ абон бирæ цæмæйдæрты у фæбæлвырддæр æмæ фæдырысдæр кæнинаг, фæуæрæхдæр æмæ фæарфдæр кæнинаг.

Нæ дуджы цæрæг ирон сылгоймаг... Поэтессæ ирон сылгоймагты загъинагтæй дзæвгар цыдæртæ загъта, дзæвгар цæмæйдæрты у сæ хуызæн. Фæлæ уæддæр у «æз», уæддæр «мах» нæу. Уæддæр у индивид, уæддæр тип нæу. Йе сфæлдыстадæн ис типикон нæ, — фæлæ индивидуалон уаг.

Фæлæ Зина йæхæдæг йæхи хуыдта типикон ирон сылгоймаг, фыста: «Æз уæм æрцыдтæн аивгъуыйгæ 'нустæй, Мæ уд дзыназта, мин азты куыдта, Æз рагон Иры хъарæггæнæг ус дæн, Æмæ æрцыдтæн зарынмæ ныр та», кæд афтæ фыста, уæддæр типикон нæу, индивидуалон у. Афтæ кæй загъы, загъгæ, ивгъуыд æнусты кæугæ, дзыназгæ кодта, ныр та — заргæ, райгæ, ома хъыг (маст, хъарæг) æмæ цин (хъæлдзæг, зарæг) кæрæдзийы ныхмæ кæй æвæрдта, уый уыд советон системæйы идеологон домæн — ирон сылгоймаг раздæр кæугæ кодта, ныр та хъуамæ заргæ кæна, раздæр æвзæр уыд, ныр та — хорз, раздæр — талынг, хъарæджы дуг, ныр та — рухс, зарæджы дуг. Уыцы ныхмæвæрд мæнг у, æмæ мæнг кæй уыд, уый Зина йæхæдæг бæлвырд кодта йæхи зарæгæй — йæ цард æмæ йæ поэзийы æцæг рæстдзинад кæм æвдыста, уыцы зарæгæй, ома уыцы æмдзæвгæтæй. Зинайæн йæхи зарæг — кæд дзы ис цин дæр, хъæлдзæг дæр, уæддæр — у хъарæг, схонæн ын ис зарæг-хъарæг.

Кæд Зина нæлгоймагтæй дзырдта: «Ничи сæ зоны, йæ зардæ цæмæй конд у усæн, Ацы гуырымыхъ, æвæлмон цæргæстæй» («Сылгоймаджы мидмонолог»), уæддæр ирон сылгоймаджы зардæ æмæ Зинайы зардæ не сты иу зардæ, иухуызон конд. Уыдон бирæ цæмæйдæрты хицæн кæнынц кæрæдзийæ, бирæ цæмæйдæрты дзы иу иннæйы халдих æмæ сурæт нæу, иу дзы иннæйы æвдисæг нæу. Гæнæн ис, ирон сылгоймагтæй йын сæ фылдæр йæ зарæг сæхи зарæг ма схоной, сæхи зарæгау æй ма

райсой, кæд ын йæ ахадындзинад нымайой, стыр аргъ ын кæной, уæддæр. Уымæн, ай-гъай, афтæ æмбарæн нæй, æмæ Зинайы рæстдзинад ницы бар дары нæ дуджы цæраг ирон сылгоймаджы рæстдзинадмæ. Адæмы иумайаг, типикон хъысмæт кæнгæ у хицæн, индивидуалон хъысмæттæй, æмæ дзы алы хъысмæты дæр бар-æнабары зыны иумайаг хъысмæт. Уымæ гæсгæ гæнæн нæ уыд, æмæ Зина йæхи хъысмæттæй, йæхи рæстдзинадæй ма равдыстаид нæ дуджы цæраг ирон сылгоймаджы хъысмæт æмæ рæстдзинад. Æвæццæгæн, поэзийы алкамæн дæр йæхи зарæг у иууыл хуыздæр иумайаг зарæг.

Зинайы зарæг у йæ поэतिकон дуне — йæхи цард, йæхи хъысмæт, йæхи зардæ æмæ йæхи психикамæ гæсгæ кæй сфæлдыста, уыцы дуне. Цы хуызæн у, цы дзы ис, цы дзы уынаæм? Æндæр дзырдтæй, цы хуызæн у йæ адæймагон кæнæ сылгоймагон æмæ поэतिकон «æз»?

Уым ис арв æмæ зæхх. Иу дзы иннæйы хуызæн нæу. Иу дзы у иннæйы ныхмæ. Зæххыл «нырма рæстдзинад туджы аргъ у», «нырма цæрынц лæгсырд æмæ харам» («Мæ зардæ»). Поэтессайæн зæхх æнæтугæй æргæвды йæ бæллиц, лæгæрды йыл милуан къахæй, æмæ куы фæтырны цæргæсау арвмæ стæхынмæ, æвæгътæн хъæбыстæ кæнынмæ, уæд æй зæхх йæхимæ нылвасы «йæ дам-думтæй, йæ фæныкгуыз æгъдæуттæй», фæлæ поэтессайы уырны: иубон стæхдзæн арвмæ æмæ уæд зæххы «фæныкгуыз æгъдæуттыл» уæлейæ бынмæ ныххуудзæн («Фæзæгъын: ехх, цæргæсау арвмæ стæх»). «Зæххы фыдæх»-ын цъæл кæны йæ зардæ, фæлæ йæ зардæ бардузын йæ бон нæу, уый хъуамæ уадза цæргæс-лæппынтæ (æвæццæгæн, æмдзæвгæтæ) æмæ уыдон арвыл зилой æмæ тымыгътимæ хæцой («Чи зоны, æнцондæр у цæрын»). Къæвдайы æртах бæрзондæй рахсы йæхи æмæ кæд зæххон цардæн сæрнывонд у, сæрхæст, уæддæр айнаджы сæрыл куы сæмбалы, уæд райхъуысы йæ удисæн цъæхахст æмæ, рыст зардæйау, фæхауы кæрдихтæ («Къæвдайы æртах»). Зæххæй арвмæ фæцæф цæргæс, сусæгæй йæ фæдыл рагæй чи зылд, уыцы цуаноны нæмыгæй, рахауд æмæ къæдзæхыл фæцæудзæн йæ дзæхст: «Мæнæн уæддæр æнусон бынат арв у, Мæ бынмæ зæхх та — цуанæтты хæтæн» («Цæргæсы мæлæт»). Зæхх, дам, зæдбадæн нæу, зæдбадæн у зардæ, фæлæ йыл кæнынц «къуырма фосы лæгæрст», æмæ поэтессæ «лæппын цъиуай» йæ ных сарæзта арвмæ: «Зылди мæ сæр, мæ бынмæ та мæм зæххыл Æнхъæлмаæ касти хæфсба-

дæн цъыфдзаст» («Мæнгæй нæ уасыд райсомсарæй уасæг»).

Арв у «зæххы фыдæхæй» ирвæзынгæнæг, арвæй цæуы зæхмæ рухс, амонд æмæ фарн. Царды мæстытæ бавзарæг æвзонг чызгыл «арвæй æркæлдзæн мин хуры тыны», йæхицæн сæ сбидзæн кæлмæрзæн («Иухаттау зар»). Сæуæхсид ныррухс кодта бæстæ, «Чырысти цыма арвæй зæхмæ 'рхызти» («Æхсæвы ронæй рабырыд сæуæхсид»). Поэтессæйæн «æвын æхсæвтæ» сты удхæрæнтæ, бонрухс ын хæссы «царды хæрзтæ» («Æхсæв мæ бæллиц бонрухс вæййы 'рмæстдæр»). «Зæххы фыдæх» æмæ талынг æхсæв — адон ын сты синонимтау, адон ын хæрынц йæ уд, зæхх ын цыма фестæди Сахарæ, талынг æм лæбуры сау бирагътау(цъæх нæ, фæлæ сау, æхсæв сау кæй у, уый тыххæй). Поэтессæ иунагæй растад талынджы ныхмæ, куыйтæй, дам, мам иу уæддæр куы разгъорид æмбалæн, куы йыл сраид, иумæ, дам, æй фæсурæм æмæ «иумæ аба кæнæм хурæн» («Æхсæвы хъуырдухæн»). Поэтессæ хъæддаг дунейæ ралыгъд хъæдмæ, уым хуры тынтæ æхсарæджы лæппынтау бæлæстыл кæнынц хъылдымтæ, мæргъты зардæй йыл æнхъæвзы «арвы рухс», æмтъеры зæххæй йæ схицæн кодта арв — хуымæтæджы йын нæу цъиуты зарæг чырыстон аргъуыды «аллилуйæ» («Хъæды»). «Фыдæхы бæлас арвы бын æрзади», зæхх у зындон, хицау дзы — дæлимон. Поэтессæ куры Чырыстийæ, цæмæй нæм фæзына: «Гуымыдза зæхх йæ равзардæй фæстæмæ Дæу хуызæн лæгтæн аргъ кæнын кæд зыдта!» («Фыдæхы бæлас»). Зæххæн йæ лæппынтæ сты æнæбазыр, бæллынц арвмæ, сæхи æнхъæлынц цæргæстæ, стæхынц, фæлæ та фæкæс æмæ цъасы фæцæуы сæ дзæхст. Уыдонæн цæргæс у æнæуынон, сæ удтæ — хæлæг æмæ хæлмаг, уымæн æмæ не сты æмæ никуы суыдзысты цæргæстæ, «нæ бамбардзысты арвы цъæхæн й'ад» («Цæргæстæ»).

Арв (йæ цæргæстæ, æврагътæ, къæвдайы æртæхтæ, хуры тынтæ æмæ Чырыстиимæ) æмæ зæхх (йæ айнаджытæ, бирагътæ, талынгтæ, æнæбазыр лæппынтæ, хæфсбадæн цъыфдзæстытæ æмæ дæлимонтимæ) поэтессæйæн сты, а царды цы хорз æмæ цы фыд ис, уыдоны романтикон аллегоритæ, символтæ, фæлгонцтæ. Уымæ гæстæ йæм с'æхсæн цы цæхгæр, хъæбар, карз ныхмæвард, контраст ис, уый иуцасдæр у абстрактон, схематикон. Афтæ загъæн нæй Зинæйы иннæ — бира æмæ алыхуызон — контрасттæй. Уыдон сты, иуæй, фæлмæндæр, нымæхстдæр, мынæгдæр, иннæмæй та — конкретондæр, реалондæр æмæ ма реалистондæр. Уымæ гæстæ бирæварсыгдæр, вазыгджындæр, мидисджындæр.

Поэтесса арæх кæны Чырыстийы кой, чырыстон уарзты кой. Фæдзæхсы йæ зæрдæйæн, цæмай адæмы уарза, адæймаджы уарза: «Куы уай æфхæрд, уæддæр-иу базон уарзын», «Кæйдæр мастыл дæхи мастау дзыназ» («Маæ зæрдæ»). Куры йæ мадæй: «Дзыцца, ныттух дæ дæллагхъуыр маæ зæрдæ, Цæмай маæ удмæ цавæрдæр сæлхæртæ Сæ сау базыртыл маæ хæссой фыдæх» («Дзыцца, ды дæр куыд сæдых дæ бынтондæр»). «Ды маæ дæ къæсæй рарвыстай рæстагæй, Дæ фæдзæхст мын уыд адæймаджы уарзын» («Ды маæ тыхс, гыцци, иу мур дæр маæн тыххæй»). Дзуры Чырыстимæ, иумæ, дам, уынаффæ бакæнæм: «Фыдæх ныммарæм н'аргъуан — зæххы риуыл» («Уынаффæ»).

Ахæм уарзт — чырыстон уарзт — Зинамæ у фæндонау, бæллиццау: адæм, дам, ахæм уарзтæй куы уарзиккой! Фæлæ ахæм нæу Зинайæн йæхи уарзт, уартæ йæ фыццаг уарзтæй суанг йæ фæстаг уарзтмæ. Йæхи уарзт у æрра уарзт: «Æз ацы дунемæ æрра уарзтæн æвзæрд дæн» («Сау цæстыты кадæг»). Йæ зæрдæ — æрра, хивæнд, сонт, æгæнон, знæт, абухаг, фыд-зонд, æгоммæгæс, æнæсæттон (адон иууылдæр сты поэтессайæн йæхи эпитеттæ): «Æвæццæгæн, тъымы-тъыматы, дугты Нæ уыд æррадæр, хивæнддæр дæуай», куы, дам, дын фæдзурын: «Сабыр у, æрхъус у, Уæд де уæнгтæ бæстытыхау ныууигъыс, Дæ бæттæнтæ гæталджытæй тахынц» («Хивæнд»). Зинайæн йæхи уарзт у бæстытыхы хуызæн, æрдзытыхы хуызæн, сырдатæ, мæргътæ æмæ царæгойты хуызæн (æрвнæрд, саха-къæвда, уадтымыгъ, арт, стай, цæргæс, цъиусур, бæх, саг æмæ æндæр ахæмты хуызæн). Йæхи уарзт æгъатыр у, æнæбарон, æнауæрдон. Йæхи уарзт у расыг æмæ расыггæнаг — мифологон ронджы хуызæн.

Уарзт æм гъа ныр фæзына кæнæ йæм фæзынд, уæд: «Арвы гæрахтæ хуымæтæджы не сты — Чидæр маæ къæсæрмаæ дардæй тындзы, Уый у маæ удæн йæ цин дæр, йæ рыст дæр, Уый маæ æрра уарзты ронгæй хынцы. Сæрра кæд Уацилла дæр маæ цинай, Калы цъæх цæхæртæ, фестæди арт. Арв маæ нæ сайы, нæ мыл цæуы хинай, Чидæр мын тымыгъы 'рбахæссы цард» («Арвы нæрын»); «Фæлæ фæзындтæ 'маæ дæ цæстыты æрвдзæфæй Маæ удыл сирвæзти æвзонгдзинады арт», ома йæм раздæхт йæ кæддæры уарзт («Æнхъæлдтон, н'ауайдзынæ никæдуал маæ тæфтыл»); «Цы 'мбисонд æрбамбæлд, цæмæ ныггуыпп ластой Маæ кæддæры арты мынæг цæхæр муртæ» («О, цал азы нал уыд арвхуыз фæлыст бонтæ!»); «Фæлæ дын иубон арвнæрдау

цыдәр Гыбар-гыбурай ку 'ацауид ма уангты, Фәцыд ма уды 'нахуыр диссаг хъәр, Уый уыд бәллиц, Куы 'рцайцыдтә нә уынгты. Дә цастытә куы 'рбакалдтой цахәр Ма уадултыл, ма бәгъәмвад урс къахтыл, Ма хъустыл ауад рагуалдзәджы хъәр, Ысцырын зәрда, риувайнаг рәмыгъта» («Фембәлд»); «Цәй, ныр куыд ныхъхъус уа, куыд ныхъхъус уа ма зәрда, Кәд ды йә хуылфы дә әхсәрдзәны сәх-сәх», кәнә: «Цыма нуаздзынән уыцы цастытә, Ронгау нуаздзынән расыггәнә» («Сау цастыты кадәг»).

Поэтессә йәхәдәг (йә зәрда, йә уарзт) цы сырдтә, маргътә әмә царәгойты хуызән у, уыдоны хуызән сты йә уарзәттә дәр. Әмә канд уыдоны хуызән нә, фәлә ма Хуры фырт, Уастырджи, Уырымәджи әнәном ләппу әмә ма суанг Чырыстыйы хуызән дәр: «Ма сусәг Хуры фырт кәдәмдәр усгур цыд» («Сусәг»); «Әмбисонд сагәнәсыл уәд ма цәст куы 'рхәцыд» («Фыццаг хъазты»); «Ды цыма Уастырджийы урс бәхыл әртахта, Әнәнхәл урс дзуарау куы февзәрдтә ма разма» («Урс уалдзәг»); «Ды иухатт Ләгтыдзуар кәй уыдтә, Дә кувәндон бәлас — ма уд» («Әниу ды уыдәттән цы зыдтай»); «Нә уынг уәд фестад таурәгъты бәстә, Ды та — Уырымәджи әнәном ләппу» («Фембәлд»); «Цъәх дзәбидыр — ма уарзоны әнгәс» («Әз ам цәрын бәрзонд мигъты хъәбысы»); «Афтә цәрдзынән мыггагма дә уарзтәвджид, Ме 'рвхуыз кәркуасән, ма рагсагъәс — Уастырджи» («Сылгоймаджы мидмонолог»); «Уәдә уәд йә сау цастытә Мән цы ныхъуырынң цәргәстау?» («Моладзан»); «Ма зәххон Чырысти, ныррухс кодтай ма куывдон, Фыццаг куы ауыдтон дә цардәгәс ныв, уәд» («Куыд әрәгма?»).

Кәд поэтессә Хуыцауәй куры, цәмай-иу ын зәгъа: «Фыдәхы бар дын нәй», кәд йәхәдәг йәхицәй дзуры: «Нәй мур фыдәхы уаг ма уды», кәд әмткәй сылгоймагәй дзуры: «Никуйы уыд хиуарзон ус» («Евә»), уәддәр гәнән нәй, әмә романтикон әрра уарзт ма уа эгоистон, хиуарзон, мастисән, ма йәм уа фыдәх, схонән ын ис уарзт-фыдәх.

Поэтессә йә цәст кәуыл әрәвәра, йә зәрдәмә чи фәцәуа, кәй бауарза, уый хъуамә әнәманг йәхи бауа, йәхи йә бакәна, йә бар ыл цәуа, йә мондәгтә дзы уадза. Кәйдәр фынгыл йә зәрдәйы цины аххос сән нәу: «Чидәр йә цастыты 'рбахаста хуртә, Уыдон ма уды ыскастысты 'васт. Нал баззад әхсәвы талынгәй мур дәр, Рудзгуытыл зәлы сәуәхсиды хъазт», әмә

къайныхай куры фысымтай, афта ма искуы куы 'рбамбырд уой иумæ, уæд ын йæ бандоныл бадын макай бауадзой: «Уыцы цæстангас æндæр чызджы тава... Исчи маæ амонд уæ фынджы цур дава, Уыйфæлтау бандон æдзæмай лæууæд». Уыцы лæппу хъуамæ иунаг йæхи уа,— æндæр никай! («Фынгыл»). Йæ зæрдæйы цины аххос ын у уарзты сæн (ронг ын куыд у, афта). Эчиадзины сомихаг æвзонг моладзаны куы федта, уæд æм уайтагъд сцыбæл: «Ехх, ныр ме 'нгуылдзтай куыд хъазин Уыцы сау боцъотай æз», æмæ: «Сатæгсау пæлæзы стыхтай Уыцы уарзтмондаг зæрдæ. О, уæддæр ныртæккæ ссыгъдтæ Æмæ зон, мæн дæ, мæн дæ!» Æмæ йæм сомихаг æвзонг моладзан æхсæвы «ралыгъд сыгъдæг удты 'хсæнай»: «Ныр маæ комулæфт сырх сæнау Нуазы, расыг дзы кæны... Æмæ ризгæ къух маæ уæхскыл Уадзы адæргæй йæхи» («Моладзан»). Кæнæ сау денджызы был абхазаг лæппуы куы федта, куы йæ бауарзта, уæд æм кæмдæр къуымæй кæсынц абхазаг чызджы дыууæ знæт цæсты, фырмастай йæ хæрынц, æмæ йын поэтессæ йæ ныхмæ æвæры уæлахыздзауы мастисæн-æртхъирæн: «Æз, ирон чызг, маæ сæрма дæр не 'рхæссин,— Байсай ацы лæппуы мæнай. Æз фæхæсдзынæн хохбæстæм а зæр дæр,— Циу æппæтæй зынаргъдæр дæуæн: Æз хæсдзынæн, кай бауарзтон, уый зæрдæ, Стæй-иу уый фæстæ сфæлвар, дæу уа...» («Абхазаг куплетæ»). Кæнæ йыл æндæр лæппуы сау цæстытæ арт куы сæндзæрстой æмæ дзы кæдæмдæр куы фæлыгъдысты, æхцон æмæ йын дудгæ хъизæмар куы ныууагътой, уæд сæ канд мысгæ нæ кæны, фæлæ цыфæнды ныхдурты сæрты дæр ахиздзæн, фæцæудзæн сæм æмæ: «Уыдзысты а изæр дæ дыууæ цæсты мæн!» Стæй сæм канд цæугæ нæ кæны,— фестдзæн амазонкæ, сау цæстыты хицауæн йæ фæдыл бафтдзæн, фат ыл суадздзæн æмæ куы 'рхауа, уæд: «О, куыд фыцдзæн дæ зæрдæ мæстай!! Æз дæ разы æрзоныг кæндзынæн, Арвы хурдзыд зæлдаг гæбæзтай Сабыр, хъавгæ дæ цæфтæ бæтдзынæн. Цæстыхаутыл ысхæцдзынæ 'васт... Ма кæ, ма-иу сæ 'рыхгæ фæстæмæ!— Уыцы сау дыууæ цæсты фæкаст Уæд фыццаг хатт уындзынæн хæстæгмæ» («Сау цæстыты кадæг»). Цы бакæнинаг уыд, уый нæ бакодта, фæлæ йыл гуырысхогæнæн най: цæмай йæ зæрдæйы фæндон сæххæст уа, уый сæраппонд цæттæ у алцæмæ дæр, ницæуыл бацауæрддзæн, суанг ма марыныл дæр.

Поэтессæ кæддæр кай уарзта, уыдонæй йын иуæй-иутæ (сæ'ппæт нæ!) сваййынц æнæуынон, æмæ сæ йæ маст исы дæрзæг

амæ гуырымыхъай. Уардиты зæрдæты кæй ном бавæрдта, уымæн, дам, йæ гадзрахат се 'хсæн калмы хуызы ныххылд амæ сын сæ къусчътæй рацъырдат йæ ном («Гадзрахат»). Уарзтæн, дам, йæхæдæг йæ цæстытыл чи 'рхæцыд, уый йæм фæстæмæ куы раздæхт, уæд: «Цы ма дæ 'рхаста, цæй, цы куыдз, цы хæрæг?!» («Мæн нал хъæуыңц дæ хорз дæр амæ 'взæр дæр»). Цард ын кæй азарæй схъæстæ, чи дзы ацыд æндæрмæ, амæ ныр сусæгæй кæй фæнды, куы та суайд йæ бинойнаг, уымæн йæ зæрдыл æрлæууын кодта: «Цыма куыдз феуæгъд йæ бастæй, Уыйау систай мемæ æйтт. Уыйбæрц та кæцæй æрхастай Ды дзырды фыддæртæ уæд?» («Уæд цы гæды ауад не 'хсæн?»). Романтикон æрра уарзт сыхсхьиуы-æрысххьиуы иу æгæрæй иннæмæ: бæрзондæй ныллагмæ, дзырды хуыздæртæй «дзырды фыддæртæм», фидауц-рæсугъдæй фыдуынд-фыдхуызмæ, Хуры фыртæй (Чырыстийæ, Уастырджийæ, Уырызмæджы æнæном лæппуйæ) калммæ, куыдзмæ, хæрæгмæ.

Кæддæр чи уыд, уыцы уарзт — йæ хъæбулæнгæс уарзт, ома йæ хъæбул кæмæй равзæрд, уыцы уарзт — нæ комы рох кæнын, æмбийын, æлхъивы йын æнахсæст дзæмбийæ йæ зæрдæ: «Куы йæ цæссыгтæ фестын каны уайтагъд, Куы й 'алывæрстæм цъиу-сурау лæбуры, Уæд феуæгъд и ма риуæй амæ атахт — Нæ баззаид, æвæццæгæн, дур дурыл», амæ йæм æрцауы æвирхъау фæндон: «Мæ хъæбулæнгæс буц уарзтыл фæкауон, Ныххурх æй кæнон сау масты фæндиаг», ома йæ хъæбулы ныххурх кæна, амæ кæд йæхæдæг йæхиуыл бахуды: «Мæ боныл, зæгъын, малæты Медея» («Масты уысмы»), кæд æй юморырдæм аздахы, уæддæр ахæм фæндон цы зæрдæйы сæвзæрд, уый æдæссаг нау. Уыцы зæрдæ, иуæй, аразæг у, иннæмæй та — халæг. Чи зоны, аразæг — къаддæр, халæг та — фылдæр, хиуарзон, фыдæх амæ дзы мастисæн тыхджын кæй сты, уый тыххæй.

Йæ зæрдæ ахæм кæй у, уый йын дис æфтыдта йæхиуыл дæр. Йæ зæрдæ амæ æмткæй адæймаджы зæрдæ — цы 'рмæгæй, дам, æй счындæуыди? «Хуыцау амæ хæйрæг нæ иумæ скодтой» («Дис»). Йæ зæрдæйæ загъта: «Мæ уд дæр зилы хæйрæджыты 'рфæнты... Фыдæхæн ма фыдæхæй дзуапп фæфæнды» («Мæ уд дæр»). Кæнæ: «О уарзт, куыд равзæрдтæ, куыд фæзындтæ нæ зæххыл, Хуыцауы хорзæхæй æви хæйрæджы 'лгыстæй?» Куы æрвгæлæн у, куы — дзæнæт. Куы хъамалвæстау, куы — сабийы фæлмæн худтау. Арв амæ зæххы æхсæн æм цы контраст ис, уымæ гæстæ, поэтессæ зæгъы, чи зоны,

дам, нахи аххос у: уарзт нэм аерцауы уаларвтэй амæ йæ мах нахæдæг фестын кенæм сау сыр, цæмай нæ удты хызæмар æвзара амæ нæ сæрзилæджын зæххыл быныскъуыд бай-йафа («Уарзт»). Цыфæнды дæр амæ куыдфæнды дæр ма уа, уæддæр дзы иу хъуыддагыл дызæрдыг нæ кенæм: поэтессайы зæрдæйы уыциу рæстæг ис Хуыцау дæр (Чырысти, зæд, бардуаг) амæ хайраг дæр (дæлимон, иблис, зин). Зинайы уарзтæн схонæн ис зæд-зины уарзт. (Цахæм аллитераци дзы рауад зысы-тæй! Хуымæтæджы уа?)

Уыцы уарзт цы хъыг дары, цы йæ æлвасы, цы йæ батты («хъæбар мæцъы бæндæнтæй»), уыдонæн цауы сæ ныхмæ— амæ йæ ницы уромы: нæдæр æгъдау, нæдæр дин, нæдæр æхсæнадон амæ национ этика. Цы йæ фæнды, уый хъуамæ кæна, амæ йын уыцы бар амæ уыцы фадат куы дæттой, уæд сæ райгонд уызæн, науад сæ фаудзæн, æфхæрдзæн, алы фидиссаг нæмттæ сыл æвардзæн. Уый фæнды, цæмай уа сæрибар амæ йын арæнтæ, гæрæнтæ мацы амæ мачи æвара. Ахæм сæрибар æцæгæй сæрибар нæу, фæлæ у уæгъдибар, уæгъдидон: цу амæ тæх, дæхи кæдæм фæнды, уырæм, цæр амæ архай, æрмæст дæхи куыд фæнды, афтæ. Поэтессæ æмбæрста, ахæм сæрибарын хъыцъыдæттæ бадарын кæндзæн: «Мæ цæстыл уайы, ацы хъæрмуст дуне Цы бакæндзæн дæуæн, мæ зæрдæ, уый», бæргæ, дам, дæ мæ зондыл ныббаттын «лæппын стайау æз» («Хивæнд»). Йæ тæлтæг митæй-иу куы фæрыст, уæд-иу ай йæ риуы ныббаста «куыдзау рæхыстæй» («Уæд бамбардзынæн»). Фæлæ йын, иуай, коммæ нæ каст, йæхионтæ кодта, иннæмай та— зæгъæм, ныббаста йæ, уæд йæ 'рдзæй скицæн уыдаид, йæхи хуызæн адæймаг амæ поэтессæ нал уыдаид. Уый та йын малæтæй хъауджыдæр нæу.

Зинæ дзырдта, æхсæнадон амæ национ менталитетмæ гæсгæ цы 'мбæлы, цы фæччы, уый нæ, фæлæ цы 'нкъардта, цы 'взæрста, цин амæ йын маст, æхцон амæ йын хызæмар цы хаста, уый, дзырдта йæ æргомай, æнæсайдæй.

Зинæ табу кодта уарзтæн, сæрибарæн, рæстдзинадæн. Фæлæ табу нæ вайы æнæ тобæ. Зинæ табу кодта, фæлæ тобæ нæ кодта. Адæмæн тобæйаг цы у, аккагыл цы нæ нымайынц, уый Зинайæн арæх у аккаг амæ табуыаг.

Поэтессæ йæ 'рдзытых амæ йæ уæгъдибарæн се знæгтæ хуыдта фыдæх, хæлæг, дам-думтæ, фыдгойтæ, «фæныкгуыз æгъдæуттæ». Фылдæр хатт сæ ницæмæ дардта — фылдæр

анкъаранай царди (зондай нә!) амә йын йе 'нкъарән куыд дзырдта, куыд амыдта, афтә кодта. Фәлә-иу сә хаттай-хатт йәхи хызта. Куыд? Поэтессә йә уарзоны ном хъәрәй нә дзуры, амбәхсы йә: цар уал, дам, «мә зардайы әргәу чырыны 'мбәхстәй», амә фәсәмбисәхсәв адәм фынай куы каной, «зәххы хъылма» хуыр-хуыр куы канә, уәд-иу мәм рацу — «уыдзыстәм уәд әз амә ды әрмәст», амә, дам: «Йә тыбыртә куы бацәгъда хәләг, Амә фыдәх куы амәла нә царды, Хуыцәутты 'нгәс куы ссыгъдәгуд уа ләг, Дә ном хъәрәй уәд ныззардзынән дардыл». Адәм әй не 'мбарстой: «Куыннә 'мбарынц, царгәбонты мәнән Поэзийы сыгъдәг бардуаг ды кәй дә» («Хәләг»), нә йә амбарстой, фәлә йәхәдәг хъуамә амбарстаид: иуәй, хәләг амә фыдәх никуы амәлдзысты, царды тох — хорз амә фыды әхсән тох — никуы банцайдзән, куы банцайа, уәд цард дәр банцайдзән, нал уыдзән, иннамәй та — адәм хуыцәутты хуызән никуы суыдзысты, фәлә, дзырдән, куы суой, уәддәр тобайаг цы уа, уый сын табуяг не суыдзән, фауинаг цы уа, уый сын стауинаг не суыдзән. Хуыцау дәр, Чырысти дәр сты нәфәччиаг, амбәхси-наг, тәригәдджын уарзты ныхмә. Хуыцау адәймагән цы сәрибар радта, уымән ис амә йын кәддәриддәр уыдзән йәхи арәнтә, йәхи гәрәнтә, амә уыдонән сә сәрты чи хиза, уый йын тәхудиаг адәймаг нә уыдзән. Стәй, арәби, иутәр де 'мдзәвгәты дә уарзоны куы равдисай(поэтессә дзы равдыста йе'ппәт уарзәтты дәр), уәд ма йын уымәй хъәрдәрәй, уымәй дардылдәр куыд хъуамә ныззарай йә ном!

Кәд ыл мыййаг адәм — уадз алкәд нә — уымән дам-думтә кодтой, амә йә уарзт уыд фауинаг, нәфәччиаг, тәригәдджын — ныхылдта кәйдәр уарзт амә кәйдәр сәрибармә, хәлдта сә, поэтессәйән амонд цы хаста, уый кәмәндәр хаста аномонд. Кәд афтә уыд, уәд хъуамә адәммә ма мәсты кодтаид, фәлә йәхима, канд адәмы аххос ма кодтаид йә уарзты трагеди, фәлә ма йәхи аххос дәр. Әнә арт, дам, фәздәг нәй. Әнә аххосәй адәм дәр алкәд дам-думтә нә фәкәнһынц. Зинәйән йәхима ис цыппаррәнхъон: «Мә цәстытә дын, дам-думгәнаг устытау, Паргом кодтой ме 'вастәй мә зәрдә: Нә дә уынынц, уәд сә нә вәййы рухсы тау, Акалынц дә иу фендәй цәхәртә». Цәстытә дам-думтимә кәй абарста, уымәй Зинә йәхәдәг амонь: дам-думтә дәр паргом кәнһынц әцәгдзинад (дам-думтәй дәр ис мәнһгә амә дзы ис әцәгтә). Гъе амә дын кәд уыцы әцәгдзинад пайда нәу, де 'рра уарзт

æмæ дæ уæгъдибарæн зиан у, уæд æй хъуамæ «зæххы фыдæх», «зæххы хъылма» хонай?! Цыфæнды трагеди дæр канд рæстæг, адæм, уавæртæй кæнгæ нæу,— адæймагæн йæхицæй къаддæр кæнгæ нæу. Чи зоны, хаттæй-хатт фылдæр, науæд та иууылдæр йæхицæй кæнгæ у.

Поэтессайæн-иу йæ уарзт сгуыпп кодта æмæ арт уагъта лæппуйы æддаг рæсугъдæй,— мидрæсугъдæй мыййаг нæ. Буар (уынд, бакаст, конд) æм тыхджындæр у удай. Буар ын— уарзт амидингæнæг, цырынгæнæг, æмæ йæ къуылымпыгæнæг дæр, йæ мынæггæнæг дæр. Амондджынгæнæг æмæ æнамондгæнæг. Ай, дам, мыл цы 'рцыд, уадындз мын цы фестын кодта мæ зæрдæ, мæ удыл мын чи бафтыдта рухс зарæг: «Се 'ргом раздæхтой мæм зæдтæ Æви сæрра дæн дæ уындæй?!» («Ай цы диссаг у, цы сæрд у!»). Алкæддæр сæрра ваййы лæппуйæн йæ буарæй, фылдæр хатт йæ цæстытæй. Æмæ йæхæдæг дæр лæппуты зæрдæтæ æрра кæны, сæтты йæ буарæй. Буар тæккæ рæсугъддæр æмæ кæлæйнагдæр ваййы æрыгонæй, æвзонгæй. Цæмæй поэтессæ уарза, уый тыххæй: «Æрбахæсс мын чызгон бонтæй мæ уынд» («Æрбацу 'мæ мын ме 'взонг бонтæ 'рбахæсс»). Цæмæй йæ уарзой, уый тыххæй дæр: «Мæ рæзты рацæйтæхут хъал хæххон цæргæстау Æмæ сын аскъæфут мæ фæндæгтыл мæ уд... Уæдæ ма раздæхиккой ме 'взонгзæрдæ азтæ, Уæдæ ма бахудид уæм иухатты рæсугъд, Уæд уæ бæргæ фенин, цы бæрзæндты тæхиккат, Уæд уыл бæргæ суадзин сызгъæрин-бырынкъ фат... О, сау дыууæ цæсты, уæхæдæг мын зæгъиккат,— Нанайы буц чызгай, дæ зæрдæ ма нын радт» («Сау цæстыты кадæг»). Иугæр буар базæронд, уæд уарзт дæр нал ис, кæд ма уды уарзын бафæнды, уæддæр: «Ехх, фæлæ зæронд ыстджытæ! Фæлæ, тæхуды, 'мпылд зæронд буар...» («Уалдзæг у, мæ зæрдæ счызг та»).

Буары рæсугъдмæ гæсгæ æмæ йын уымæй кæнгæ у амонд. Гыццыл чызджытæ, гæдыйы урс лæппынтау, кæнынц хъылдымтæ, зылынц донбылты тыччыздуан, кæрæдзийыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцынц, фæлæ: «Чындздзон чызджы дуг ралаудзæнис иубон, Хъы смæт сæ искæй авæрдзæнис хурварс,— Рæсугъддæры ном ратдзæни сæ иуæн, Æмæ уæд се 'хсæн ацъелф кæндзæн рувас» («Гыццыл чызджытæ»). Цæмæй уызæн рæсугъддæр? Буарæй. Æндæра, чи зоны, иннæ чызджытæ уымæй рæсугъддæр уой — удай. Фæлæ поэтессайæн удай рæсугъд рæсугъд нæу. Кæд ын у, уæддæр ын сæйраг нæу.

Æртæ монцы, дам, ис. Уыдонæй дыууæ — æнæуынон (фыдæх) æмæ уарзт — сты риссæн, удхæрæн, æртыккаг — «куы уа уд удæн хицон», ома чи дæ æмбара æмæ кæй æмбарай, ахæм хæлар — уымæн, дам, дзы æмбал нæй, уый уæлдæр у фыдæхæй дæр æмæ уарзтæй дæр, æгайтма, дам, уыцы маргъ — уарзт — не 'хсæн нæ атахт («Маæ уды хæлармæ»). Афтамæй та дыууæ уды хицон — уый хъуамæ уарзтæй фылдæр æмæ тыхджындæр макацы монцмæ уа. Æнæ уый уарзт уарзт нæу, цард уарзтыл нæ лæууид, уарзтæй нæ рæзид æмæ уарзтæй æвидигæ, æмæлæт нæ уайд. Буары уарзт нæ, — уды уарзт у сæйраг. Базæронд вæййы буар, — уд нæ. Буары уарзт нал ис æмæ уд æнæ уарзт баззад. Æрмæст ма йæ бон у, æмæ мыса йæ кæддæры æвзонг буары уарзт (кæнæ уарзтытæ). Уды рæсугъд æмæ уарзт — уыдон нæ фидийынц, уыдон кæнынц уарзæтты кæрæдзийыл æнувыд, иузæрдыг, аудæг суанг зæрыбонмæ. Буар, цальнмæ нæ базæронд уа, уæдмæ дæр алкæд æнтыст æмæ стугыхты «дзаума» нæу. Ууыл дзуры поэтессæйы хъаст дæр — йæ цыппарæнхъон: «Ехх, камæй нæдæр дæн кондæй, Йе камæй нæдæр мæ уынд!.. Уæд дæ къæхты бын цы скодтай, Уарзты рухс бардуаг, мæ уд?» Буары уарзт амонд не 'рхæсдзæн, уды уарзт дæм куы нæ уа, уæд дын уарзты бардуаг абон уа, сом уа дæ уд йæ къæхты бын скæндзæн.

Поэтессæмæ кæд уд тырны буармæ, уæддæр уд нæ, — буар тырны буармæ, уæддæр ын уарзт сæйраджыдæр у буары уарзт: «Æз бæллын, дæ хъарм хъæбысы ронгæй Баназон, ысрасыг уон æрмæстдæр» («Уыцы дыууæ цонджы»); «Мæнæй дæ асайдта йæ кæл-кæлаг рæуцинтæй, Мæнæй дæ асайдта йæ тæлтæг буары тæвд» («Цæмæн ма?»); «Бæгуыдæр дæм кæлæнгæнæг цæудзынæн, Æрхæсдзынæн дæ сæры хилтыл м'арм, Цыдæртæ дын сусу-бусу кæндзынæн, Ды банкъардзынæ де 'ппæт буары хъарм» («Кæлæнгæнæг»). Ахæм «буарон монцтæ» йæм дзæвгар ис (сомихаг моладзан, абхазаг лæппу æмæ сау цæстыты хицауы тыххæй æмдзæвгæты дæр). Бар-æнæбары дзы æнкъарæм эротика, кæд æй поэтессæ комкоммæ, гомгæрццæй не 'вдисы, уæддæр.

Цы йын у нæлгоймаг æмæ йын цы у сылгоймаг? Нæлгоймагтæй домдта, цæмæй уой хъæбатыр, зæрдæвидар, гуыр-гъахъхъ фæндæгтыл цæуой, се знæгтæ сæ уындæй тæрсой æмæ кæрзой, царды æнæрæстытыл ныфсджынай дзурой æмæ сын сæ ных цæвой, райгуырæн бæстæйы сæрвæлтау сахи нывондæн хæссой. «Уадз æмæ тымыгъ рæмудза дæ фæрстæ, Гъе'мæ цы! — тымыгътæй фидауы цард... Уадимæ бацæуынц тохы цæргæстæ, Хилджытæм никуы хæццæ кæны уад...» («Уадз æмæ...»). По-

этесса йа маст, йа зарданиз кама хэссы, уыцы амгар, ацаг нэлгоймагау, йе 'мбуар не 'рбалаудзан, йа растдзинады сарыла нэ рахацдзан — кьуырма фесты, нынныгъуылы йахи мидаг, ама йыл иронион худт бакодта: «Зынтэ нэ царды бирэ ис нырма, Аендэр мын ды кауылты 'мгар ныззили!» («Амгар»). «Чидэр фауы алкай дэр, ама стауы йахи, аспаэлы йахицай. «Иу лэгдзинады мур а зэххыл ма равдис, Афтамэй хъэр кэн: «Лэг дэн!» («Камандэр»). Чидэр, Ирыстонэн йа сэр йа кой куы свэйы, уэд йахи фэтылиф кэны: «Ныхъхъус вэйыс кьуыртхор гæдыау уэд, Дахæдæг та дæхи йа хъæбул хоныс» («Тыхлæг»). Поэтесса нэлгоймæгтæй домдта, фæлæ сæ цы домдта, уый сæм нэ ардта, нэ уыдта, ама сæ йа «мæгуыры бон базыдта»: «Къуыдыр гуыртыл сары къуыдыртæ ауыгъд. Сары къуыдырæн цастæ у йа бон! Нæ зæххон дуне уымæн у гуымыдза» («Дæ ратгæ лæджы дзуар æнхъæлдтон æз»).

Адæм, дам, нал сты адæмы хуызæн, се 'рдзыхъæд аивта. Евæ — поэтессаимæ амхъуыды ама амдзыхай — дзуры: «О, бафæлладтæн æз, ма цот, уæ мастай, Хæрут кæрæдзи 'ганонæй, налатæй, Мæ бон ныккалд, ацаг адæмы басты Куы ныййардтон сылатæ 'мæ нэлата» («Евæйы хъыг»). Иронау ис иу дзырд: сылана (гермафродит — уыциу растæг нэлгоймаг ама сылгоймаджы миниуджытæ кама ис, ахæм адæймаг). Зина дзы дыууæ хицæн дзырды сарæзта: сылатæ ама нэлата. Сылатæ — сылгоймаджы хуызæн чи у (кæнæ чи сси), ахæм нэлгоймæгтæ (феминизаци), ама нэлата — нэлгоймаджы хуызæн чи у (кæнæ чи сси), ахæм сылгоймæгтæ (маскулинизаци). Нэлгоймаг нæм нэлгоймаджы хуызæн нал у, сылгоймаг та — сылгоймаджы хуызæн.

Сылгоймаг ама нэлгоймаг хъуама амбар, амсар уой царды алы къабазы дэр — афтæ домы феминизм. Зинама гæстæ, канд амбар хъуама ма уой, фæлæ ма сылгоймаг хъуама уæлдæр уа нэлгоймагæй. Уыма гæстæ Зинайы феминизм зына-нæзына у агрессивон. Хуымæтæджы нэ дзуры нэлгоймæгтæн: æз — сылгоймаг — цардаразæг фарн, бæллиц, дидинаджы тау, цъæх уалдзæг, цины зарæг, æфсарм, хæдзары бærкад, царды дугъы уе 'мдзу, бахъуаджы уæ кард, уæ раттæг, уæ фидæн, ама: «Кувут, лæгтæ, иууылдæр мæнæн» («Æз — сылгоймаг — цардаразæг фарн дэн»). Уый сылгоймаджы иумайаг сурæт у, Зинайы индивидуалон сурæт нæу (уæлдæр дзырдтон йа цины зарæг, йа аразæг фарн, йе 'фсарм ама аендæр цыдæртæ цы хуызæн сты, уый тыххæй), фæлæ сылгоймаг нэлгоймæгтæн алцъдæр

кай у амае йын се 'ппат дәр кай хуамае кувой, уймай йа уәлдәр авары нәлгоймагтай. Хуыматәджи нау уый дәр, амае кай бауарзы, чи йае бахъауы, уыцы нәлгоймагты йахи кай баканы, кай сә басәтты, йае буары «кәләнты» амәддаг сә кай фәкәны:» Мән дә, мән дә!» , амае йае кувид бафәнды, афтә баканыңц уыдон дәр.

Поэтессайән йае уарзәттәй иу дәр нә басгуыхт, кәддәр арыгон чызгай йае хицән йае сәнтты кай «равзәрста» амае кай сныв кодта, уыцы ләппу — «дадайы аргәутты ләппу»: «Цыма фәзынд, зәгъгә, тәссагдәр сыр, уәддәр ын Ды ам — ма кәхты раз араварис йае мард»; цыма гуннты афсад куы 'рбазыниккой, уәд сә сухты цагъд ныккәнис; «Цыма мын исчи-къуыдипп мур афхәрән загъта, Гъе уәд ды нәл равзарис раст амае зылын» (?!); зәххон рәсугъдты рәсугъдә, дам, дә алыварс куы 'рзиликкой амае дын сә удтә сә урс къухты куы 'рхәссиккой, «уәддәр нә фәфәливис де 'нгас ды мәнәй»; уыцы ләппу уәдәй абонмае поэтессайән армаст «йае ныфсы февзәры», фәлә йыл әмбәлгә нукуыма фәкодта: «Нә уыдтә, 'вәццәгән, зәххон ләппутәй иу дәр, Нә дын уыд аргәуттәй әрцәуыны фәрәз» («Идеал»). Фәлә йәм кәд не 'рцид, уәддәр уыцы ләппу цы хуамае арәзтаид, уый поэтессә аразын кәны йе 'ппат уарзәттән дәр: кувой йын, табу йын кәной цахәмдәр успаддзахау, йае хи йеддәмае йын әндәр сылгоймагтәм макуы бакәсой, раст уа әви зылын, уәддәр йае сәрыл-иу рагәпп кәной амае йын йае маст исой, ома уой йае уәгъдибар, йае эгоистон амае йае мастисән фәндиәгтә амае монцты цагъарта. Ахәм «статусыл» йае уарзәттәй, әвәццәгән, ничи разы кодта (кәд-иу дзы исчи разы кодта, уәддәр растәгмә), амае афтәмай кәддәр йае хицән кай сныв кодта, уыцы ләппуыл кәм хуамае фембәлдаид!

Цыбырдырдәй, Зинамае гәсгә, нәл ис әцәг нәлгоймагтә (систы сылатә), фәлә ма ис әцәг сылгоймагтә (систы нәлатә), амае ма уыдонмае у Ирыстонән йе скаст. Ир, дам, хәстыты сләмәгъ ләджи тыхәй, — уымән афтә әмбарән нәй, зәгъгә, нәлгоймаг фәсивәд нәм нәл баззад, — нә, баззад нәм, фәлә се 'хсән хәстонтә, әцәг нәлгоймагтә нәл ис: «Ир фыдхәстыты бабын, ныччысылтә, Фәлә тохы бон Иры сәрыл хәсты Амазонкәтә фәстдзыстәм, чызджытә, — Фыдгул, рацу нәм гъеуәд ләгәвзәрстәй!» («Гокъонаты Кабәйән»).

Нәл ис әцәг нәлгоймагтә абон, амае сәм поэтессә ацәуы

ивгъуыд замантæм. Ацæуы Сослан-Дауытмæ: «Цы дын æй æмбæхсон, чындздзонæй мæ фырхъалæй Мæ бирæ усгурты дæуыл барстон» (Сослан-Дауыты успаддзах уарзон Тамарæн дæр бирæ усгуртæ уыд), фæлæ: «Мæ кары лæппутæй Сослантæ нæ уыдзæн». Канд нæлгоймæгтæй нæ, — поэтессæ йæхи хицæн кæны сылгоймæгтæй дæр, сæ хуызæн нæу, иунæг йæхи хуызæн у: «Дæ уды сусæгтæ, дæ уды æрвон арт Гъеныры чызджытæй æз зонын æрмæст». Поэтессайы цæсты Сослан-Дауыт кадджын у, йæ успаддзахæн табу кæй кæны, уый тыххæй: хæстæй здæхгæйæ-иу йæ уарт иуварс æрæвæрдта æмæ-иу йæ уарзонæн быдыры рæсугъддæр дидинджытæ æртыдта. Поэтессайы рыст зæрдæ у Сослан-Дауыты «афтид ингæн» æмæ йæ уарзты бæллицтæ мæрдты цъиутау йæ сæрма тилың сæ базыртæ («Дауыт-Сосланы æндæрг»). Ай-гъай, поэтессайы цæсты кадджын у Сослан-Дауыт — кæйдæр сылгоймаджы буарыл (кæд уымæй рæсугъддæр, адджындæр æмæ æнæфсисдæр буар нæ уыд, уæддæр — буарыл!) ныууæй кодта йæ райгуырæн бæстæ, йæхицæй цагъар скодта, стугырзиаг æмæ Гуырдзыстоны арæнтæ дардыл ныззылдта. Зинамæ гæсгæ, йæ феминизммæ гæсгæ, уарзты дæр, бинонты царды дæр нæлгоймаг хъуамæ уа Сослан-Дауыты хуызæн — хъуамæ æлдариуæг кæна сылгоймаг, паддзах уа сылгоймаг, нæлгоймаг та (цыфæнды домбай, бæгъатыр хæстон-балхон нæ уа, уæддæр) — йæ дæлбар, йæ цагъар, æххæст ын кæна йæ бардырдтæ, æфсада йын йæ буар æмæ йæ уды монцтæ. Нæлгоймаджы нæ уарзта, нæ, — нæлгоймаджы мидæг уарзта йæхи, æмæ йын йæ мидæг, йæхи куыд фæндыд, афтæ куы нæ уыдаид, уæд-иу æй ныууагъта æмæ-иу йе 'нæуынон фестад.

Ацæуы нарты Сосланмæ. Поэтессæ йе 'нна уарзæттæн цы аразын кодта, уый — амæн дæр. Асимæм, дам, иумæ: «Мæ цонг мын балвас аивæй дæ риумæ, Сырдон дæр уадз йæ дам-думтæ кæнæд» (ам дæр — дам-думтæ! Сомихаг æвзонг моладзаны боцъотæ æмæ цæстытау ын сты Сосланы боцъотæ æмæ цæстытæ дæр: «Дæ боцъоты мæ сонт зæрдæ ныууадзон, Дæ сау цæстытæн хуры тын хæссон» («Сослан»).

Ацæуы Уастырджимæ. Уый йын у «лæгау лæгтæй, фыртау фырттæй гæмхетт» Иры инæлар, æцæг нæлгоймаг, лæджыхъæды бардуаг, сиды йæм, рæствæндагыл, дам, нæ акæн («Кæдæм»), æмæ уымæ гæсгæ — устыты уарзаг æмæ устытæн уарзинаг. Поэтессæ йæ изæрыгон уæлæуæз хохбæрзæндтыл йæ дугъоныл сæппуадгæнгæ федта æмæ йæм тылдта йæ кæлмæрзæн,

хъар æм кодта: ахæсс, дам, ма демæ, дæ цъæх нымæты ма æрбатух («Барæг»), (йæ уарзæттæй кæйдæрты хоны Уастырджийы хуызæн — æмдзæвгæтæ «Урс уалдзæг», «Æниу ды уыдæттæн цы зыдтай», «Сылгоймаджы мидмонолог»).

Ацæуы Чырыстимæ: «Кæй фæдыл рафтыдысты цардбонты ма сæнтгæ, Ды дæ, æвæццæгæн, æндæр цы ныррухс бæстæ? Ныррухс, ныццахæр калдта, дуне сси æрвнæрын, Æрвæрдын фестади ма Чырыстимæ фæндаг, Æз къахдзæф къахдзæфыл тæрсгæ-ризгæ æвæрын,— Фæцæуын — иухатты æвдæсæздзыд нæуæндаг» («Арвы дуар»). Чырыстийы уыны, поэтессæ кæддæр нæлгоймагæн кæй сныв кодта, уыцы идеал (иуран йæ уарзонмæ дзуры Чырыстийы номæй — æмдзæвгæ «Куыд æрæгмæ?»).

Ацæуы ивгъуыд замантæм канд æцæг нæлгоймагтæм нæ, фæлæ ма йæхиу æхсæнадон æмæ национ этикæ, менталитет чи хæлдта, зæххы «фæныкгуыз æгъдæуттæ»-иу кæуыл худтысты æмæ сыл-иу фæстагмæ чи ныххудт, ахæмтæм дæр. Нартæм, æвæццæгæн, тæккæ агрессивондæр феминисткæ уыди Сатана, æмæ йæ Зинæ фæрсы: куыд, дам, дæм хъуыстой нартæ, сæ зондамонæг куыд сдæ, стæй: «Цы 'хсыры цад дын дардта Нывыл дæ уынд, дæ конд?» Уый поэтессæйæн у тынг катаяг проблема: йæ буар куыд зæронд кæны, афтæ йæ уарзты хъуыддæгтæ магуыраудæр цæуынц. Кæнæ: «Уырызмæджы нын иу бон Куыд бакодтай дæхи?» («Сусу-бусу Сатанаймæ»). Уый дæр ын у тынг катаяг проблема: худинагæй, æфсармæй, дам-думтæй, адæмы дистæ æмæ джихтæй ма тæрс, сæ сæрты ахиз, æмæ де 'рра уарзты цы фæнды, уый бакæн (сомихаг моладзан, абхазаг лæппу æмæ сау цæстыты хицауы йæхи куыд бакодта, афтæ, кæд сæ, Сатанайау, мой не скодта, уæддæр).

Ма зонгæ мын дзырдта: Зинæ, дам, бавзæрста бинонты цардыхæлдтытæ, бæллыд æцæг цардæмбал ссарынмæ æмæ йæ аргæ дæр скодта. Фæлæ йын йæ бæллиц æмæ йæ монцтæй уæлдæр уыдысты ирон æгъдау, æфсарм, намыс æмæ сæры кад, искай цардыхæлдыл йæхи цард нæ сарæзта.

Ма зонгæ раст нæ дзырдта. Зинæ уыцы лæппуйы басаста, йæ цагъар дзы скодта: «Мæн у, ма къухы ис!» Уыцы лæппу цæттæ уыд алцæмæ дæр, бинонты цардыхæлдмæ дæр, æрмæст, дам, иумæ уæм, иу агъуысты бын царæм. Фæлæ Зинæ ууыл не сразы ис. Уымæн æмæ йæ зыдта, афтæ куы бакæна (куы баиу уой), уæд хъуамæ йæхиуыл — йе 'рра уарзтыл, йæ уæгъдибар æмæ йæ эгоизмыл — йæ къух сиса. Уый та йæ бон нæ уыд æмæ

надәр бауыдаид, әмә уәд уыцы ләппуйы дәр, йе 'нна әшпәрцаг уарзәттау, ныууадзын бахъуыдаид. Уыцы ләппу йын әцәг нәлгоймаг уыд йемә йә цард нә баиу кәнгәйә, әмә йын әцәг нәлгоймагәй дәр гъе уымән баззад йә мәләты бонмә.

Поэтессайы уарзт әрдзытых, сырдатә, мәргътә әмә царәгойты хуызән кәй у, уымә гәсгә йын афәдзы афонтәй иууыл әмбисонддәр фәци уалдзәг. Уалдзәгимә йәм әрцәуы уарзт. Уалдзәг ын у уарзты метафора. Уалдзәг ын у бәхы хуызән: «Йә сираг бәх цъәхснаг мыр-мыр ныккодта Мә рудзынджы бын, къаххойән кәны» («Ысхызт та зәрдә зымәджы ныккәндәй»). Уалдзәгимә әмә уалдзәгау скалы йә хуыз, сызмәлынц әмә сыстынц йе 'ппәт монцтә дәр: «Мә иухатты дари къаба та скәнон Әмә та фести зәрдә сонт, әгәнон. Мә кафт та сайа усгурты цәстытә, Сә худты бынты сисой та кәстытә». Афтә чи 'нхъәлы, урс дидинәг миты басыд, уымә әртхъирәнау кәны: «Фәләуу, фәләуу! Әрбаләууа та уалдзәг» («Әрбаләууа та уалдзәг»).

Уалдзәг әм әрцәуы, кәйдәр чызджы усгуры фенгәйә: йә зәрдә сдидинәг, сног ын сты йә кәддәры әрвхуыз фәлыст бонтә, ныггуыпп ласта йә кәддәры арты цәхәр,— нырма, дам, кәм уыдатә? («Кәм?»). Әрцәуы йәм «цъәх амонд»— әрдз сног и әмә сног и поэтессә дәр: «Ацу 'мә та ногәй худ кәл-кәләй, Сай дә кафтәй хъал ләппуты, сай. Раджыйы ыссәдзадзыд зәрдәйә Тай дә разы, сойдзырагъау, тай» («Арв мәнәу — йә цъәх амондәй расыг»). Әрцәуы йәм зымәгон дәр әмә йын уәд зымәг свәййы уалдзәджы хуызән: цыма митәмбәрзт бәләстә урс дидинәг акалдтой, әмә цыма йә уарзонимә се уәхсчытыл хаудтой хъылдымгәнгә әрвон гәләбутә («Урс уалдзәг»). Әрцәуы йәм әрвылаз дәр, цыма фыццаг хатт, уыйау. Цыма йын уәдмә цы уалдзәджытә, цы уарзтытә уыд, уыдон йә уалдзәджытә әмә йә уарзтытә нә уыдысты, уыйау. Цыма йын әрвылаз дәр у фыццаг уалдзәг әмә фыццаг уарзт: «Нырма ныр әрцыд уалдзәг... Нырма ныр фәзынд уазәт!» («Әз цыма уый нә уыдтән»).

Уалдзәг әм әрцәуы, фәлә йын куыдфәстагмә хәссы цин әмә әхцон нә,— хәссы йын маст, хъыг, сагъәс, әрхәндәг. Әрцәуы йәм, фәлә йын уалдзәг нал у уалдзәджы хуызән: «Уалдзәг, мах әрзәронд ыстәм иумә, Ныр ды дәр уәды уалдзәджы сих дә, Әмә ма цы 'рбацъил дә мә риумә?» («Уалдзыгон ивәнтә зәрдәйы»).

Буарæй æрзæронд: «Уыдтæн хæрзуынддæр хъæубасты чызджытæй, Ныр ма мае ц'и?» Æнцъылдтæ зæрдæ, царм æмæ ыстджытæ («Дæуау сæркъуыр зæххыл нæма уыд, рæстæг»). «Цæстæнгас-иу адзæгъæл и, афтыд, Иу гæпп кодта авд суангыл æргом... Гъеныр та мае цæсты уæлтъыфалтыл Куы нал у ысхæцын дæр мае бон» («Цард мæнгард у, сæрæй къæхтæм — рувас»). Иæ кæддæры уарзонмæ дзуры: «Ды мае нырма дæр мысдзынæ æвзонгæй, — Куы сыгъд кæддæр мае цæстыты цъæх арт. Нырма дæ расыг ме ссæдз азы ронгæй, Мæнæн та фæззæг ме 'нгасы æрцард» («Ныр дæр дæ цæстыл уайдзынæн æвзонгæй»).

Буарæй æрзæронд, афардæг йе 'взонг: «Куыд тынг ныффæлладтæн! Цыма мае 'ууылынд зинтæ», йæ уарзони йын кæйдæр æвзонг чызг асайдта йæ «буары тæвдмæ», фæлæ йæ не 'лгиты, уымæн йæхиуыл дæр «бакæндзæн кæддæр-кæддæр мае бон», ууыл дæр фæззæг куы 'рцæуа, уæд ын йæ уарзони акæндзæн æндæр æвзонг чызг («Цæмæн ма?»). Буарæй æрзæронд, азгъæлд йæ царды сыфтæр буарæй, «цыма æппындæр уалдзæг дæр нæ уыд», фæлæ æнæ уалдзæг, æнæ уарзт дæр йæ бон нæу: «Ехх, уæддæр цæй диссаг у зæрдæ, — Уый та мае цæмæдæрты æхсайы» («Фæззæг мыл æнæнхъæлæджы 'рцыд»). Уæддæр бæллы уалдзæгмæ, йæ кæддæры уалдзæджы раздæхынмæ: «Уыцы бонтæй ма иу чысыл исты! Иунæг иу хæфсы уаст дæр фæуæд», «Раджы уалдзæг-иу уадындзтæ фестад»). Уæддæр бæллы уалдзæгмæ æмæ-иу æм уалдзæг цæугæ дæр æркодта. Иу хатт ыл сæмбæлд, йе 'рра уарзт æмæ йæ эгоизммæ гæсгæ, тæрттæтыгъдæй: «Зæрдæ стай фестад дæ уындæй, Гъæйтт, æнхъæлдæн дыл фæхæст и! Нал дзы фервæздзынæ 'нцонтæй, Ды мае бæллицтæн сæрнывонд. Æз цæмæ бæллыдтæн сонтæй, Уый мае байæфта зæрыбон» («Ды — изæрон зæл мае уды»). Иннæ хатт ыл сæмбæлд уайдзæфимæ, гуырысхоимæ, фæсмонимæ: нырма, дам, кæм хаттæ, куыд æрæгмæ цыдтæ, нырма цæуылнæ ауадтæ ме 'мгæрон, ныр, дам, де 'нæрцыд хуыздæр уыдаид де 'рцыдæй, ныр, дам, мае уды нал зæлынд æвзонджы зæлтæ: «Акæс-ма, дæ развæндагыл бур зæйтау Джих бæлæстæ бур сыфтæр куыд æзгъалынд» («Цæй, кæм хаттæ, уарзондзинад — сау лæппу»).

Поэтессæ æрзæронд, æмæ йын раздæр сыгъдæг, уаз, тæху-диаг цы уыд, уыдонæй йын сæхи хуызæн ницыуал ис. Раздæр ын арв æмæ зæххы æхсæн, нартæ æмæ нырыккон адæмы æхсæн уыд контраст, ныр ын иууылдæр фестадысты æмхуызон. Раздæр

майма уыдысты æвзонг, ирд, «дыууæ рæсугъд чызджы», фæла хысмæт разынд хæйрæг, уымæ гæстæ: «Зæххыл дæр, арвыл дæр — фæлитой, Зæххыл дæр, арвыл дæр — зындон. Йæ цафтæй иухатты цин нал ис, Æрзæронд кодта мæн йæ хин, Быценон-хæфсытимæ найыс Ды дæр æнцад малы дæхи» («Мæ цырагъ-дар»). Раздæр-иу мæй поэтессаимæ донулæнты цыллинджытæ кодтой, ныр... Нарты чындз, Батрадзы мад Быценон ын ахæм фауинаг, фидиссаг кæм у, уым ын Сослан, Сатана, Уырызмæджы æнæном лæппу дæр, ай-гъай, нал сты, Зинæ раздæр кæмæн табу кодта æмæ абонæн табуыг кæй хуыдта, ахæм адæймагтæ — табуыг аккаг адæймагтæ.

Цард ын — йæ'взонгай йæ зæрондмæ — æгасæй дæр сси фауинаг. «Дзырды фыддæртæ» йын нæ бавгъау кодта. Цард — йæ «зæронд лæг», кæсы йæм тызмæгай, хæзгулау уарзы æндæрты: «Мæнæн та, м'аргъуыды хæтаг лæг, Мæ уд гæркъайы хуынчъы здухыс» («Мæ аргъуыды лæг»). Цард афардæг — йæ зæрдæйыл ын «хъæхъхъаг пул калгæ» («Цы уыд мæ сонт дуг, цию мæ кар дæр»). Цард æй сайдта, фæлывтæ æмæ йæм рæдыд-тытæ — къубалмæ («Мемæ къамæй хъазыд цард»). Цæуылты æууæндыд! Ис, дам, зæдау сыгъдæг адæймагтæ, æмбæлттæ æмæ æрдхæрдтæ, æмæ: «Ныр махицæн зарын: «Ис Гино, гино, гис» («Ехх, цæй диссаг вайы, цæ»). Йæ раттæгмæ дзуры: цалынмæ, дам, арвхуыз базыртæй тахтæн, цалынмæ зæххы чъизи нæ федтон, «ме 'ууæндаг æзондæй», цалынмæ уарзты ныфсæй бæрзонддæр тахтæн зæдтæй, цалынмæ æмгары сау цæсгом нæ федтон, фæлтау мæ уæдмæ куы аystаис — цардмондагæй, сонтæй («Зæгъ-ма, цы дын кодтон, дунейы сæр — мæ раттæг»). Ме 'взонджы дуг, дам, иу рæвдыд нæ федта, иу цъæх райсом не 'рымысдзæн: «Аззæдтæн лæугæ цыма цъæх ихыл, Æмæ мыл æнæнхъæладжы 'рæхсæв» («Зæрыбонны фæсмон»). Ай-гъай, уыдис йæ царды рæвдыд дæр, цъæх райсомтæ дæр, цъæх уалдзæгтæ дæр — йе 'мдзæвгæты сæ рæвдыста, фæла уæддæр «цъæх ихыл» аздад. Йе 'рра уарзт, йæ хиуарзон, йæ уæгъдибар æй æркодтой уыцы «цъæх ихмæ» — фыдæнхъæлма, æнамондмæ, иунагмæ, фæсмонмæ. Кæддæр йæ зæрдæйæн цæмæй тарст, уый йыл æрцыд: «Мæ цæстыл уайы, ацы хъæрмуст дуне Цы бакæндзæн дæуæн...» («Хивæнд»).

Цард ын афтæ кæй бакодта, уым поэтессæ йæхæдæг нæ,— цард ын у аххосджын, цард — йæ «фыд-зыкъуыр фысым», æмæ йæ уырны, цардыл йæ тæригъæд ныккæлдзæн, йæ уды раз

ын йæ аххостæ бамбардзæн, æмæ дзы поэтессæ куы цæуа, уæд ын уæддæр ныууадздзæн «æвдудон уарзт» («Цард, иу бон дыл ма таригъæд ныууардзæни»). Цард, дам, мын æвæрдта зæрдæтæ йæ судзгæ уарзтæй, уыдзæн, дам, дын паддзах-чызджы кад (хуы-мæтæджы нæ домдта йæ уарзæттæй успаддзахы лæггæдтæ йæхицæн), фæлæ йын йе стырдæр лæвар — «магуыр, зæрдæниз»: йæ уд ын фыдгуырд хæзгулау фыдæбæтты фæлвæрдта, æмæ йæ ныр æлгъиты: «Ма куыдз фæлдыст дæ гæдрахатæн, цард!», «Бастъæлай, дыдзæстом!» Цардæн йæ «лæппын» не суыдзæн — уырдыглæугæ, сæрбæрзондæй йын райсдзæн йæ фæстаг «лæвар» — мæлæт, æмæ уæд цардмæ æрцæудзæн фæсмон: «Уæд фыны, хъалы дзурдзынæ ма ном. Ныр уал мыл худ, æз худ-дзынæн фæстагмæ» («Фæстаг лæвар»). Кæддæр ма афтæ дзырдта зæххæн дæр: арвмæ, æврæгътæм, дам, стæхдзынæн, æмæ, дам, ныххуддзынæн дæ дам-думтыл, дæ фæныкгуыз æгъдæуттыл («Фæзæгъын: ехх, цæргæсау арвмæ стæх»). Цы у уый? Йе «ууæндаг æзонд» æви? Цавæр хъуыды дзы ис?

Кæд ын буары уарзт уыд сæйраг, уæддæр: «Æрмæст ма удæй зарджытæ фыссын, — Дæ кæлмæрзæны лæгты рæгъы згъорын» («Дæ разæй та фæци, Дзыцца, дæ хыл»). Поэзийы æмбар уыд нæлгоймæгтимæ, æмæ канд æмбар нæ, — бирæтæй дзы фыста хуыздæр. Зыдта æмæ йæ уырныдта йæ поетикон хъару: урс гæххæттыл куы аскъæра йæ гутон, уæд æй «фестын кæндзæн адæман æлутон» («О урс гæххæтт — æдзæрæг зæххы гæппæл»).

Цы у поэзи, зæгъгæ, фарстæн лæвардта алыхуызон дзуап-пыта. Нæу, дам, хуыцæуттæм кувæн аргъуан, зæдты бадæн. Поэзи, дам, у хæст, поэт та — хæстон, раздзог. Адон сты цахæмдæр советон бæрæггæнæнтæ — поэзийæн дæр æмæ поэтæн дæр. Фæлæ афтæ кæй зæгъы, поэтæн йæ ныфс хъуамæ уа рæстдзинад, поэт хъуамæ тæппуд ма уа, куы фæцуда, уæддæр йæ фæндаг ног сæуæхсиды 'рдæм дара («Поэт»), уымæн райсæн ис. Æнæуый поэзи у алцыдæр: тох дæр, кувæндон дæр, цин дæр, хъыг дæр... Алцыдæр у, фæлæ фыццæджыдæр æмæ сæйраджыдæр — цард æмæ адæймаджы рæстдзинад. Ай-гъай, поэт тæппуд ма хъуамæ уа (иу дæнцæг ма — поэтессæйы цыппарæнхъон: «Царды 'лгыстон, цард мын загъта: — Нæу хъысмæт фæндæй... Кæд тæрсыс ма дурадзагъдæй, Уæд поэт нæ дæ»), фæлæ поэт поэт кæй хъуамæ уа, уымæ гæсгæ ма хъуамæ тæрса цард æмæ адæймаджы рæстдзинад æвдисынай, цыфæнды тæссаг æмæ тобæйаг куы уа, ахæстонмæ дзы куы бацæуа, ауындзæнмæ

дзы куы схиза, уæддæр. Гъе æрмæст уæд уыдзæн йæ поэзи адамæн æлутон.

Фæстæдæр поэтессæ дзырдта: поэзи, дам, у Хуыцау, цыдæр тых æм тæхы æрвбæрзæндтæй, уырдыгæй йæм цауынц «уаз дзырдтæ» æмæ сын уый та урс гæххæттыл ратты цард, йæ уд уым, уæларвон зæдты цур ис, цæмæй æвзагты рæсугъддæр — Хуыцаутты æвзагыл, ома поэзийы æвзагыл, æрдзы сусæг дзура, уарзт зæххонты зæрдæты мидæг ныхтабуйаг скæна æмæ йæ фыдæхы бардуагæн сыскъуынын ма бауадза, æмæ, йæхиуыл æнæууæнчытæ кæнгæйæ, бафарста: «Кæд уый Хуыцауы иу къæртт у ма уд?» («Æнахуыр тых»). Фыны хъуыста: поэзи, дам, у Хуыцау. Фын æмæ хъалы æхсæн та уыдта: аргъуаны рухс ныв — Чырысти — йæ уæлхъус æрлæууыд: «Уыйбæрц та, уыйбæрц рæсугъд дзырд кæм ардта! Поэтты поэт йæхæдæг цыма уыд». Акодта йæ йемæ «бæрзонд бæстæм», уым поэтессæйы къæхты раз срамыгъта дидинаг: уый, дам, уарзт у — адамы зæрдæты мидæг муртæ, гæбæзтæ кодта æмæ ардæм ралыгъд, ардæм сирвæзт. Уалынмæ йæм саубуар хъæндилтæ — адамы уарзтивад, афтид зæрдæтæ — сæ сæртæ сдардтой, хъуамæ дидинаг ныккæрдихтæ кæной, æмæ поэтессæ лидзынвæнд куыд скодта, афтæ анæрыд Чырыстийы хъæлæс: «Гъе, поэт, райхъал у, райгад! Науæд зæххон уарзты рухс бон æрæхсæв... Ку' акæной ацы дидинаг кæрдихтæ, Гъеуæд сæ нысан — сæ кæрæдзи сæртæ». Адæймаджы зæрдæйы, дам, дæлимон сусæг-æргом йæ сау туг ныттагъта, æмæ йæ фервæзын кæнын «мах бон у 'рмæстдæр», ома Чырысти æмæ поэтессæйы бон («Хурхæтаны»). Поэзи йын сси Хуыцау, Чырысти. Фæлæ æз уæлдæр загътон, Зина цы уарзтæй уарзта æмæ йе 'мдзæвгæты кæй равдыста, уый нæу чырыстон уарзт. Хуыцау æмæ йæм Чырыстийы рæстдзинад нæй, фæлæ йæм ис йæхи «æз»-ы рæстдзинад, ис æм царды рæстдзинад. Уымæ гæсгæ Хуыцауы къæртт нæу йæ уд.

Дзырд дæр ыл нæй, поэтикон курдиат Хуыцау æмæ йе скæнгæ æрдз раттынц адæймагæн. Фæлæ уый афтæ нæ амоны, æмæ Хуыцауы хуызæн ваййынц, курдиат кæмæн ратты, уыдон (æниу дзы, æвæццæгæн, ваййы æмæ ис ахæмтæ дæр). Зина арвмæ тырны, æнæ арв ын удæнцой нæй, ома уырдаем куы ссæуа, уым куы 'рцæра, уæд парахатæй раргом уыдзæн æмæ рарттивдзæн йæ курдиат, фидæн йæхи бакæндзæн (уым дæр — фæнда дæ, нæ фæнда, уæддæр — бæрæг дары поэтессæйы феминизм), æмæ йыл ныр чи худы, уыдоныл уæд йæхæдæг худдзæн, æмæ йæ ныр

чи хыг дары, сә дам-думтәй, се 'гьдәутгәй йә чи 'ргәвды, уыдонмә фәсмон әрцәудзәң, кад ын кәндзысты, йә ном ын дзурдзысты буц әмә сәрыстырәй (уым дәр та — фәнда дә, нә фәнда, уәддәр — бәрәг дары пәтессәйы мастисән). Цардәң, дам, ныууадздынән «әвдудон уарзт» — ныууадздың ын, пәтессә йә уарзтытә, йә хызәмәрттә, йә хулаәттә, йә кәркә-мәркәтә, йә ивәнтә кәм равдыста, уыцы әмдзәвгәтә.

Чи зоны, ахәм уырнынад әм кәй ис, уый дәр у йе 'ууәндаг әзонд» (наивность кәй хонынц, ахәм цыдәр). Әз, дам, искад бон әрдзон рыг куы фестон: «Уәд мә Ир — мә сауәрфыг чындззон чызг — Дидинджыты сфәлынддзән мә уәлмәр. Әмә уыцы дидинджыты кьускай М'ахуыргонд, мә нәргә фырт — Ирыстон — М'алы дзырд дәр хъавгә-хъавгә исгә, Ратдзән цард мә зарәгән әнустәм» («Иры ныфсәй»). Иуәй, Ирыстон ахәм буц, уәздан митә никуыма никәмән кодта (әгәр-мәгуыр йә иууыл стырдәр фысджытән дәр), иннәмәй — әнусон цард пәтән йәхи йеддәмә ничи дәтты йә дзырдтән, стәй йын Ирыстон — кәд ма иронау кәса әмә аивдзинад әмбара, уәд — райсдзән йә алы дзырд дәр нә, фәлә дзы әцәг пәэзи кәм ис, уыцы дзырдтә. Бестауты Гиуәргимә дзуры: кәуыл бафтыд цин дә рухсагәй, даутә дыл чи кодта, дә Амран зәрдә дын чи 'хсыдта, уыдон ныр сә цәссыг сусәгәй асәрфынц әмә «дә уәлмәрды әрләууынц сә зонгуытыл». Чи? Кәд? Афтә кьәссавадәхт цәмән фесты йе знәгтә? Хуссар Ир, дам, марой куы кәны, хәсты цәхәры куы судзы, уәд рухс кувәндонау баләууынц дә цырты раз (куыд дзы баләууыдаиккой, уырдам — уәлмәрдтәм — ссәуән дәр куы нә уыд, гуырдызы сә куы бацахстой әмә уырдыгәй әхсәвәй-бонәй сахар куы әхстой, уәд?): «Бамбәрстой, Ирән дәу хуызәттә ку 'амәлынц, Гьеуәд йә сәрыл ысдзурәг дәр нал вәййы» («Бестауты Гиуәргимә»). Уыцы уәззау бонты Хуссар Ирыстоны сәрыл йә хуыздәр хъәбултә дзырдтой хотыхтәй (әндәр «әвзагәй» йыл дзурән әмә йын бахъахъхәнән нал уыд) әмә Гиуәрги дәр сә фарсмә уыдаид, кәд йәхәдәг хәцгә нә кодтаид, уәддәр. Пәэзийы «әууәндаг әзонд» арәх, тынг арәх рәстдзинад нәу әмә уымә гәсгә пәэзи дәр нәу.

О, фәлә пәтессәйән фидән йәхи кәй уыдзән (йәхи йә кәй бакәндзән), уыцы уырнынад әм уыдис. Ахматова Раисәйән дзуры: царды, дам, нә дыууәмә дәр уыд әрвхуыз сәнттә, фәлә нын нә уыд әрвхуыз амонд, нә фәдтам рәвдыд нә

хысматәй, бавзәрстам гадзрахат, нә рустыл уад фыдәнхәал цәссыг, фәлә нын уәддәр ис рәсугъд амонд — нә удты хәрм цардзән нә фәстә дәр, әндәр чызг-иу нә зарджыты ныхәстә кәндзән йә уарзонән, хәсдзыстәм зәххы удән фарн («Рәсугъд амонд»). Царды йын әнамонд цы хаста, уый йын йә поэзийән хаста амонд. Цыдәриддәр йә царды бавзәрста хыгәй, мастәй, кәуын әмә цәссыгәй, хызәмар әмә фыдәнхәаләй, уыдон әрбацыдысты йе 'мдзәвгәтәм, уым систы поэзийы цин әмә зәрдәрухс (йә цардәй сәм цы цин әмә цы зәрдәрухс әрбацыд, уыдонәй дзы сты, чи зоны, тыхджындәр әмә зәрдәмәхъяргәдәр). Йә царды йын мәнг, сайд, гадзрахат цы уыд, уый йәм сси поэзийы рәстдзинад. Йә царды йын әвзәр цы уыд, уый йын йә поэзийы басгуыхт хорз .

Зинәйы зәрдә йе'ппәт ныхмәвәрдтә әмә контрастимә у иу зәрдә. Иу удәй цыдис йә поэзи. Уыциу рәстәг дзы ис романтизм дәр әмә реализм дәр. Әрмәст хицәнәй нә,— дыууә дәр дзы сты иумә, әддәг-мидәг. Уымә гәсгә сә хонын дәр хәуы иу номәй — реалистон романтизм кәнә романтикон реализм (иуән дзы иннә у бәрәггәнән-эпитет). Айгәй, кәцыдәр әмдзәвгәтән дзы ис фылдәр романтикон уаг, кәцыдәртән та — фылдәр реалистон уаг. Фәлә дзы сә иутән дәр әмә се 'ннатән дәр ахәссән нәй нәдәр сыгъдәг романтизмә, нәдәр сыгъдәг реализмә.

Реалистон уаг дзы фылдәр кәм ис, уыдонмә хауынц, Зинә йә хәуы тыххәй кәй ныффыста, уыцы әмдзәвгәтә. Уыдон сә темәтәй, се 'нкъарәнәтәй, сә равгәй хәстәг ләууынц Есенины фәлгонцад әмә лиризмә, бәлвырддәр дзургәйә, Есенины поэतिकон традици йәхи равдыста әндәр дуджы, әндәр бәстәйы, әндәр әвзагыл — Есенины хуызәнәй нә, фәлә Зинәйы хуызәнәй.

Хәуы ын у йә мад, йә саби-әвзонгдуг, йә уарзты фыцпаг цинтә әмә мәстытә, йә иууыл ахсызгондәр мысинагтә.

Мады тыххәй әмдзәвгәты лыстәг цыдәртә, хицән детальтә равдысынц мады уарзт, йә равдыд, йә мәт, йә тыхст, йә удвидар, уәрәхдәр — мады рәстдзинад әмә царды рәстдзинад.

Мад сә уәлхәдзар куы 'фснайдта, уәд кутуйы фәстә ссардта йә чызджы зәронд цындатә (йәхәдәг ын сә сбыдта), йә цәст сә аппарын нә бауарзта, йе тары сә нывәрдта: цыма та йе скъоладзау чызджы дзабыры скъуыдты мит фәкалд, баргәвстысты йә кәхтә, әмә тәхы Дзыцпамә гәвгәвгәнгә: «О, раз-

гъор, ра, ма хур, аз дын фыццагау Да ивантæ ма хъарм тары хæссын» («Æзнонрайсом нæ уæлхæдзар æфснайдтон»). Хуымæтæг деталь — зæронд цындатæ — æмæ цас «загъта» мад æмæ чызджы тыххæй, царды тыххæй! Кæнæ æндæр деталь — кæрдзыныл Дзыццайы æнгуылдзвæдтæ: «Кæрдзыны 'хсызгон тæф, дæуимæ лæг цы сбарид? Нартхоры хъарм кæрдзын. ... Дзыццайы 'нгуылдзты фæд» — цыма йын Дзыцца йæ хъарм къухты йæ къухтæ дардта æмæ йæ «уды 'ргъæвст йæ дæллагхъуыр æртæфст» («Æнгуылдзвæдтæ»). Мадæн уалдзæг йæ чызджы уалдзæджы хуызæн нæу — йæ фыдæбон та байдайдзæн сæударæй, къахдзæн, рувдзæн, зæххы куыст кæндзæн, йæ миднымæр æнхæлмæ кæсдзæн йæ чызджы æрцыдмæ: «Куы 'рлаууай хуымгæрон дæ белы 'нцой фæлладæй, Да хъустыл уайдзæни ма къахуынар, ма дзырд» («Мады къухтæ»). Ам дæр та хуымæтæг деталь — уынаæм дзы мады сурæт æмæ психологон уаг.

Поэтессæ тырны, цæуы йæ мадмæ — йæ кæддæры гомкъах, стонг, фæлæ æхцон бонтæм, се 'нæхин, сæ сыгъдæг æмæ сæ хъарммæ. Мад ын у йæ хъыгтæ æмæ йæ мастытæ рохгæнæг, йæ фæллад æмæ йæ рисæй ирвæзынгæнæг: «Дæ былтæ-иу ма цастыхаутыл авæр, Ма фынддæс азы раздæхой цæмай» («Куы зонис ныр, Дзыцца, куыд тынг фæллад дæн!»).

Поэтессæйы мад у традицион ирон сылгоймаг. Ирон æгъдау, ирон æфсарм æмæ чырыстон уарзтыл хæст. Хуыцау ын цы хъысмæт сныв кодта, ууыл хъæцы, уромы йæ æмæ йын быхсы, æнæ хъæр-хъæлæба хæссы йæ уæззау дзуар.

Поэтессæ нæу йæ мады хуызæн. Йæ мадмæ цы уарзт æмæ цы растзæрдæ ис, уыдон йæ чызгæн сты æрмæст йæ «бæллиццаг фæнд рагæй» («Æмбæрзы уалдзæг хуссарттыл цъæх дари»), ома йæ фæндгæ кæны, бæргæ, куы уайд йæ мады хуызæн, фæлæ нæу. Поэтессæ йæ хъæбулæн дзуры: æз, дам, цæй гыцци дæн, гыццимитан цы 'мбарын, фæлæ ис æцæг гыццитæ, уыдонæй у йæ мад, диссаг — йæ узæлд, йæ бацин, нæ зоны хъæбулы раз фæллад: «Æрмæстдæр иунæг уый ма мастытыл фæкæуы, Кæны мæм иунæг уый ма сайд амондыл хыл» («Уæддæр-иу ма зæгъ»). Поэтессæйы йæ мад хизы, иргъæвы йæ 'рра уарзтæй, йæ 'рдзон тыхæй. Дзыцца, дам, систа уынг йæ сæрыл: мидæмæ рахиз, ныртæккæ сах къæвда ныккалдзæн. Фæлæ йæм поэтессæ нæ байхъуыста, йæ къухтæ арвмæ сдардта: «Нырттив цъæх мигъты 'хсæн, — æрвон гæрæхтæ мысын» («Ныууадз ма ам»). Йæ мад ын тæригъæд кæны, цыдæр масты уæз ыл кæй æнцайы,

дзагъал-магъалы кай не сурс и йа дзыкку, уый тыххэй, фала дзы камдар ирон агъдау ама афсарма гасга разы нау, фауы йа: «Дæ зарджыты кайдæр лæппуы ном Куы фæмысыс, уад дæ, цыма, цы схонынц?» Поэтессайы дзуап ын: ныр, дам, æндæр рæстæг у, стай — кайдæр лæппуы ном (кæна лæппуы нæмттæ) кай мысын, уый тыххэй мыл адæм абон цы нæмттæ æварой, цы нæмттæй ма хоной, уыдон, дам, нæ: «Ма Иран æз сылгоймаг поэт дæн, Ма фæстагдæр ном уый уыдзæни, бауæнд», ома ам дæр загъы, фидæн йæхи кай уыдзæн, уыцы уырнынад («Ма ном»). Кæд ын йа уарзтытæй се 'ппæтæй нормалондæр уарзт у йа мады уарзт, уæддæр ын йа уайдзæфтыл разы нау, уæддæр йæхион кæны ама кæндзæн. Мадæн худинаг цы у, уый йа чызгæн худинаг нау.

Канд мады тыххэй нæ,— Есенинау фыссы хъæуы йа уарзты тыххэй (кæна йа уарзтыты тыххэй), «нæ чысыл афсымæрты» тыххэй — цæрагойты тыххэй, хъæу ама сахары тыххэй, хъæуы царды иванты тыххэй (куыд уыд ама цы хуызæн сси, уый тыххэй).

Мысы йа сонты бонтæ. Фыццаг хатт хъазтæ куы рацыд, уад цы сагæнгæс лæппуыл æрхæцыд йа цæст, уый поэтессæма нæ,— æндæр чызгма куы бакафид, уад ын уыцы сахат, уыцы ситуацийы йа психологон уавæр арф ама аивæй раргом кæны деталь-фæлгонц: «Æз та сæм зулма кæсгæ, адæргæй ыздыхтон Ма даргъ дзыккуы кæдзил м 'амонæн æнгуылдзыл» («Фыццаг хъазты»). Кæддæр кай уарзта, уыма сæ кæд иумæ нал æрцахсдзæн уалдзыгон уарын, кæд сæ уалдзæг аивгъуыдта, уæддæр ай уырны иуахæм йа фæзынд, ама та — деталь-фæлгонц: «Уæддæр зымагон бон нæ уынгæй Ма хъустыл ауайы дæ ныхас, Æма та салд рудзынджы авгыл Уад атайын кæнын цæстийас» («Йа хуыздæр амарди хъысмæтæн»). Аргæутты лæппуы хуызæн сæ уынгты куы 'рцæйцыд, уад поэтессæ амбæхст баласы фæстæ, йа армы тæлфыди бурхъулон гæлæбу, лæппу йа бафарста: «Кай рæсугъд чызг дæ?», ама йын дзуап радта: «Гæлæбу дæн, уæдæ-ма ма æрцах!» — Ныккæл-кæл ластон, алыгъдтæн дæ цурай. Нæхимæ кærты смидæг дæн æваст Æма дæм кастæн кулдуары зыхъхъырай» («Фембæлд»). Ацы идеталтæ-фæлгонцтæ ирдæй æвдисынц чызджы æвзонг удыхъад ама зардæйы уаг. Кæна: æрвылизæр-иу сæ уынджы, доны къабаз кам цыд, уым хæрисы цур сарæзтой хъазт, ама та детальтæ-фæлгонцтæй разынынц хæрис йæхæдæг дæр: «Хæрис-иу немæ не'мчызгау ыслæууыд, Цыма-иу раст йа

бәллицты нындзыг, Цыма йә 'ртәккә хорз кураг куы фәуид, Уәд азгъорид нә разәй дәр чындзы», әмә чызг дәр: «Уыдис әвдисән а хәрис мә удән, Куы мыл бафтыдтой сау цәстытә зынг. Фәсхъазт дәр ма-иу цал хатты әз уымән Фәхъарм кодтон мә уадулай йә зәнг» («Доны кьабаз»). Кәнә: бәгъәмвад чызгәй фыццаг хатт куы бауарзта әмә йә «сусәг Хуры фырт» усгур кәдәмдәр куы цыд, уәд каурабын әрбадт, ныккуыдта, йә уд ын иргъәваг дәр нал иргъәвта, әмә та — деталь-фәлгонц: «Нә гыццыл урс гоко мә уадултә ысдәрдта, Йә фәлмән бандзәвдәй рәвдыдта гоко мән» («Сусәг»).

Аивта йә хъәу, аивта йә быдыр. Кәддәрау зәрәстон нал у, ныхуым ын әй кодтой. Нал дзы хизынц родтә, сәныччытә, хъазтә, нал дзы тонынц чызджытә дидинджытә. Әмә: «Цәй, уд-әмуд нә ныхәстә фәкәнәм, Дә узал русыл авәрон мә рус. Нә мәстытыл дыууә хойау фәкәуәм, Әрбакәс-ма, мә сау дзыкку ысурс... Фәлә уәддәр, мә кәнгә хо, мә быдыр, Цәрдыстәм әмә уадздыстәм цъәх тау. Ныр та уал мын мә сонт азты ронг бадар, Әмә мын азар, азар мын уәдау» («Мә быдыр»). Йә сонты бонты быдырәй йәм әртахт уалдзыгон сыфтәр — «фәлмән, хурдzyd әмә рухсәй», әмә фәрсы: «Нә бафиппайдтай, уым сәууон әртәхы Нырма дәр зилы амонд-гур мә зәрдә? Нәма фәзындис Хуры фырт йә бәхыл? Нә фәхатыдтә кәрдәгыл йә фәдтә?» Уыцы быдырәй, уыцы рох бәстәйә йын әрхаста йә «бир-бирә әрвхуыз сәнтты зәрдәхцон», әмә: «Тәхуды, уырдам аздәх-ма фәстәмә» («Уалдзыгон сыфтәр»). Уыцы быдыры йәм хәрзәрыгон чызгәй әрцыд йә уарзты идеал дәр,— фыццаг хатт сәәллады гәбәзтәй йәхицән хәцъил дзабыртә куы бахуыдта, дидинджытә дзы куы тыдта әмә йәм дидинәгәй куы сыстад «дадайы аргъәутты ләппуйы» хуыз, уәд. Поэтессәйән йә быдыр у — йә саби-бонтәй суанг йә зәры бонтәм — йә бирә әмә алыхуызон әнкъарәнтә әмә сагъәстә, ныфсытә әмә фыдәнхәлтә, йә буар әмә йә улы ивәнты айдән.

Рәвдаугә, уарзгә бустәгәнәгау дзуры куыдзмә: «Куыдзы цәстәй мәм, уаих уай, цы кәсыс?», «Ау, фәрох дә?», «Дәхи нәзонәг ц'акодтай ныр, цәй?!» Гыццыл кьәбысәй йә сәхимә куы 'рхаста, уәд-иу ын йә уадулыл йә мукъу әрхаста, әхсыры сәндәг иумә иу тәбәгъәй хордтой. Кәртмә цъиутәхәг нә уагъта, әддагон фосән уынджы — уагәварәг. Ныр дзәгъәлдзуйә бампылд, зыр-зыр кәны уәлмит-уәлих: «О

куыз, армаст мæм узал цæстæй ма кæс, Æмæ... Фалтау та иу къусæй хæрæм» («Куыз»). Афтæ ма — рæвдаугæ, уарзгæ — дзуры хæфсмæ дæр: хъæуы цъыфдзастæй дæ цы 'рхаста сахары асфальтмæ? Мæ рудзынджы бын цæмæн хъуысы дæ хæрмарой? Цæмай мæ фæрсыс, цæуыл тоныс дæ фæрстæ? Сахары ныр уары «сæгæйдзаг къæвда», «зонды нæргæ хъылма», стæй кæй хъæуыс ам? «Нæу горæт, хъырру, æз æмæ дæу бæстæ, Æмæ фæстæмæ афардæг уæм хъæумæ». Уый — нæ сабион бæстæ, уым-иу кæддæрау «самон дæ иугæндзон æхцон зарæг» («Хæфс»). Цæрагойты хъысмæтæй нæм зыны адæймагты хъысмæт, царды хъысмæт.

Нæ уыд хъæуы цард æнцон, фæрныг, советон пропаганда æмæ йæ литературæ куыз æвдыстой, афтæ. Поэтессайæ йæ мад куырдат: «писыр», дам, дæ, ома фыссæг, æмæ мын хъæуы хицауадмæ ныффысс курдиат: Дзыцца, дам, артельмæ бацыд фыццаг, куыста дзы зæрдиагæй, бавзæрста хæст: «Мæнæй æвзонгдæртæ дæр улупатæ исынц, Æз та цæстырухсæй дæр райдыдтон ныр цух. Ныффысс дыууæ дзырды, кæд мын фæуиккой исты, Ома капеччытæ... уæддæр дзы — сапон...цæхх...» («Ды дæр, дам, «писыр» дæ уым, фæсхохы, æнхъæлдæн»). Фæкæсæг æм нæй, фæхæцæг ыл нæй, лæппу, дам, мын куы уаис: «Уæд иунагæй нæ джиуин ам, мæ бон, Кæйдæр артмæ нæ тавин-иу мæ къухтæ, Æнæ холлаг нæ уаиккой мæ хъом, Рæгъ-рæгъытæй лæууиккой кæрты сугтæ» («Дæ разæй та фæци, Дзыцца, дæ хыл»). Æмæ кæд афтæ у, уæддæр æм ис æнæхин æууæнк (кæнæ «æууæндаг æзонд»): «Ныр и нæ зæххыл Ленины рæстдзинад» æмæ, дам, Ленины фæрцы рухс у мæ чызджы развæд («Дæ гуыранбоныл никуы дæр куыдтон»). Æцæг, фæстагмæ йыл фæгуырысхо: иуæй-иутæ, дам, адæмы фæллæйттæй гæлдæртæ рауагътой, нæ цардуаг стауынц, фæлæ йын сæ митæй сты знæгтæ, бахъуаджы сæ сырх чыныг сдарынц æмæ «исбоныл кæнынц зыдæй зыддæр», æмæ фæрсы: «Ау, Ленины фæнд уыдæттæм æрцыд?!» Поэтессайæн йæ мады ныхæстæ йæ зæрдæ рæмудзынц, фæлæ советон «мадзурайы фæткмæ» гæсгæ йæ «туджы арвнæрдæн йæ зынг къубал» нылвæста, æмæ, дам, афтæмай мæхи æнхъæлын адæймаг! («Цæмæн?». Сæ хæдзар сарæзтой «æккойы дур, æккойæ хаст сьджытæй», цардысты дзы магуырæй, тыхстæй, фæлæ уæддæр: «Цы мысинæгтæ баззад уыцы цардæй! Æви нæ удтæй баззад уым цыдæр... Цыма сæ магуыр, се 'вадатæй адæм Сæ кæрæдзи

дәр уарзтой уәд фылдәр». Ныр сә хәдзар фәрныгән радтой (ауәй кодтой), йә мад дәр сахармә рацыд цәрынмә, әмә: «Нә быльцәрттә арәх хордтам дзулма, Науаг хоры фәзындмә. Ехх, уәддәр Әз бирә хатт ысфәнд кәнын: фәцу 'мә Уым сау халонау иунәгәй дәр цәр» («Нә хәууон хәдзар»).

Әвәццәгән, Ленинты рәстәг куы фәци, уәд поэтессә йә «туджы арвнәрдән йә зынг кәубал» нал әлвәста әмә рухсмә рахаста йә иууыл карздәр мысинаг йә саби-әвзонгдугәй. Хәууы царды тыххәй уәдмә йә 'мдзәвгәты цы рәстдзинад уыд, уымән әмбәрзән фәци. Стонг аз-иу сыл куы скодта, кәуту-иу куы сәвдәлон, уәд-иу «Хуыцаумә әмсәр ысси нарт-хор»: «Йә гагата йын фосы хәарм фаджысәй Мах быдырты нә фәдджитәм уыгтам. Цы фаг кодтой, куыройы сә арыс-сай!— Нә «бонгуыстәй» фәлтау дзәрна фыхтам... О, раст цыма нә цәрәйән ләбурдтой Уәд хуццытә дәр колхозы хуым-тәм... Цәхх наууыл хизәнт дзәнәты сә удтә, Уәды хуц-цытә, бузныг уә ыстәм» («Мамо»). Ленин әмә Сталин, Коммунистон парти әмә советон хицауадәй нә,— уәды хуццытәй, уыдон сә фәрвәзын кодтой.

Хәуу әмә сахар ныхәй-ныхмә әвәргәйә, поэтессә хәуу фылдәр уарзы сахарәй, әмә дзы фыдәлты фарн кәй сәфы, сахары хуызән кәй кәны, ууыл риссы йә зәрдә. Дзәбидыры здыхт сыккә сә цары ләзәры згә зәгәллы ауыгдәй, хуыскә-агәй: «Йә фарнсәфджытыл уым йә рохуат хәары, Йә хуыл-фы ниуы дзәггәлдзу дымгә» («Сыккә»). Дзуры йә мадмә: «Цәмә лыгдыстәм горәтмә, Дзыцца! Ныр та нә хәуумә 'рцы-даид цәхх уалдзәг» («Уалдзәг»). Дзуры йә хәууән: дә уд әндәр у, сахайраг нау, әмә йә ма «ауәй кән»— сахар ма су: «Әз амәлон, куы бакәнай, ма хәуу,— Куы мын фәлидзай горәтмә ды искуы» («Цы дыл әрцыд, ма ныййарәг, ма хәуу»).

Зинә хәууы тыххәй цы әмдзәвгәтә ныффыста, уыдонмә йә 'нна әмдзәвгәтәй әмхицдәр у Есенины фәлмән, фәлмас, рухс-әнквард лиризм. Иумә дзы сты улы әнкварәнтә әмә улы цәстытә: уд цы 'нквары, уый уыциу рәстәг кәны уынгә дәр (зәггән ис, уд у цәстджын, цәстытә — әнкварәнджын). Цы бирә дәнцәгтә әрхастон, уыдонмә ма бафтаудзынән. Поэтессә хәуумә, Дзыццамә куы 'рбацыд, уәд: «Әрхәуызыд май йә фәлмән миггын цатырәй, Кәуыртхор гәдыйау кәрқдо-ны сәр бандзыги, Гыцци, ныууадз әй ацы 'хсәв ма хатырәй, Кәддәрау та йәм ма бавзид дә ләдзәгәй» («Мә мысинаг»).

Поэтессайы фыды мардыл цалдæр азы рацыд, фæлæ йæ сагъд бæлас хæдзары раз: «Дæ мæлæн бон йæ сæр ныллæг æруадзы Æмæ йæ цæссыг, удгоймагау, калы» («Дæ сагъд бæласыл хур йæ тынтæ луары»). Уды æнкъарæнтæ æмæ цæстытæй чи «рай-гуыр», уыцы æмдзæвгæтæ нын æлханынц нæ зæрдæ, æлвасынц æй сæхимæ, уымæн æмæ дзы ис цард æмæ поэзийы рæстдзинад.

Ахæм рæстдзинадæй хъуаг сты, Зина Хуссар Ирыстоны тыххæй цы æмдзæвгæтæ ныфффыста, уыдон (схуыдта сæ «Блокадæ»), уæлдæр дзы ракодтон иу æмдзæвгæйы кой — Бестауты Гиуаргийы тыххæй æмдзæвгæйы кой. Уыцы æмдзæвгæты поэтессайы «æууæндаг æзонд» йеддæмæ ницы ис, зæгъгæ, куы зæгъиккам, уæд рæдыд нæ уайд.

Кæддæр Хуссар Ирыстонæй фæстæмæ Цæгат Ирыстонмæ куы 'рбаздæхт царынмæ, уæд æй мысыд: «Куыд царыс, куы, æнæ мæн ныр, Гуырдыстон? Æви дауæн дæр сусæгæй зын у?!» («Гуырдыстон»); «Дæ риуыл м'артуадзæг сæууон бонтæ, Гуырдыстон, Дæ риуыл байзæрстон мæ сонт уды фæрчытæ», мысын, дам, дæ Ирыстонæй («Уæдæ нæ кæддæры хæлар бонтæ цы фесты»). Диссаг у, æвæдза, дæ «артуадзæг» уарзт цы зæххыл бавзæрстай, дæ поэтикон кары кæм бацыдтæ æмæ дæ Фысджыты цæдисмæ кæм айстой, уый ма зон, Гуырдыстон æй хон! Иугæр уыцы зæхмæ — Хуссар Ирыстонмæ — гуырды куы 'рбабырстой, уæд æй схуыдта йæхи номæй. Фæлæ... «Нæ хæлар нæм æрбауырдыг хæрамæй... Хæлары хæрам афтæ дуды, афтæ!» («Иры зæххыл æнæбауыргæ диссаг»). Ау, хæлар тыхгæнæг цæуы хæлармæ? Цы 'рцыд, уымæн йæ аххос ма 'мбар! Кæд нын кæддæриддæр знаг уыд, фæлæ-иу кæддæрты йæ уæлæ æркодта хæлары гамхуд? Гамсахурдиа Звиадмæ дзуры: «Фыдæй-фыртмæ хæларæй, уд-æмудæй куы цардыстæм», «нæ дард гыццитæ 'нусты сæ хæстдзагъд фырттыл хъарæг кодтой иумæ» (ау, 1920 азы дæр, стæй уымæй размæ дæр бирæ хæттыты, гуырды-иу ирон адæмы куы ныццагътой, уæд иумæ хъарæг кодтой?), уыдæттæ, дам куы 'мбарис, «уæд нæм, бæгуыдæр, къулбадæг лæппуйау, нæ фæцъортт ласис де 'мбæхст дур дæ ронæй» («Звиад Гамсахурдиамæ»). Ау, чердыгон къулбадæг лæппу? Гуыр-дзыйы национ фæтæг, сæ бар æмæ сæ хъомысы хуызæг, уый иннæ «къулбадæг лæппутимæ» дуртæ нæ,— ирон адæмыл сармадзаны нæмгуытæ æмæ ракетæтæ скъæрдта. Уыцы къулбадджытæн, дам, Сослан-Дауыт — Ирыстоны фырт — ехсæй се

'рбадэнтæ («сæ дитытæ») нæмдзæн («Звиад Гамсахурдиама та»). Ау, ирон адæмы фæцагъдынмæ æмæ фæсурынмæ йæ гæртæ чи рабаста, уыдон сывæллеттæ сты æмæ сывæллетты хъæзтытæ кæнынц æви? Стæй цæй Ирыстоны фырт у Сослан-Дауыт, кæд йæ фæдон Звиадимæ иумæ хæцыдысты Ирыстоны ныхмæ, уæд? «Чи дын уыди ахуыргæнæг? Чи уыд?» («Æмæ та Звиад Гамсахурдиама»). Чи-чи, æмæ гуырдыиаг адæм, гуырдыыйы номдзых сæрхъуызойтæ — уартæ Сослан-Дауытæй суанг ардæм, абонмæ. Сослан-Дауыт, дам, кæцæй уыд æнхъæл, Гуырдыыстоны сæрыл тохмæ кæуылты цыд, «уыцы зæхх кæй фестдзæн райсом ауындзæн фæз й'адæмæн?» Цавæр адæмæн? Кæй сæрыл хæцыд, ирон адæмы кæмæн ныууæй кодта, йæхи кæуыл нымадта, кæмæй хуыдта, уыдон — йæ адæм! «О, æнхъæлдæн, нæ раг туджджын дзуæрттæ, Исут махæй Батрадзы маestyтæ!» («Цыма рагæй дымгæмæ нæ дардтай»). Ау, гуырдыыйы фыдæлтыккон бæллиц—хуссайраг ирон адæмæй фервæзой, сæ зæхх сын байсой, уый Хуыцау æмæ йæ дзуæртты бæллиц куыд хъуамæ уа, кæнæ ирон адæмæй сæ маст цæмæн хъуамæ исын кæной гуырдыыйæн, сæхи бон къаддæр у æви? Поэтессæ лигъдон чызгæн дзуры: ма ку, «Иры урссæр инæлæрттæ не 'рхæсдзысты хуынаг сæ сæрма» («Ма ку»). Цæголты инæлар Кимæй цы загъы, уый дæр — «æууæндаг æзонд»: тагъд, дам, мын бæх, Ирыстонмæ, дам, цæуын тыхгæнджыты ныхмæ тохмæ («Цæголты Кимæн»). Нæ, йæхæдæг нæм йæхи барæй не 'рцыд, æрвиттæ йæ æркодтой — мыййаг Ирыстоны сæрыл хæцынмæ нæ! («Цæголты Кимæн»). «Иссæ ма нын æгас куы уайд ныр, Слæууид уæд ирон æфсады сæргъы» («Иссæ»). Иннæ инæлæрттæй йæхи барæй Хуссар Ирыстонæн йе 'мгæрон куы ничи ацыд, уæд Иссæ куыд бакодтаид афтæ? Стæй цымæ ирон æфсады сæргъы кæд лæууид, кæд æмæ ахæм æфсад уæвгæ дæр нæ кодта, уæд? Бестауты Гиуæргийæ, дам, йæ цæгатаг хæлæрттæ дзурынц: «Махæн уыд уый ныфсæй Хуссар Ирыстон дæр Хи уæзæг, хи къуым, æфсымæры кæрт» («Æмгæрттæ бадзурынц»). Ау, Ирыстон кæд ирон адæмæн сæ райгуыраг бæстæ у, уæд цæгатагтæн йæ хуссайраг хай кæйдæр ныфсæй (кæйдæр ныфсæй!) цæмæн хъуамæ уа хи уæзæг, хи къуым? «Дзыцтамæ мын чи бадзурдзæн» — загъæг нал и Дæ арæнгарæттыл. Цæмæ 'рцыдтæ, Ир!» («Мæ бон дæ кæлдзæни, æнхъæлдæн, Ирыстон»). Ау, Алыккаты Хазби æмæ Коцты Бегайы хуызæн (Сослан-Дауыт æмæ ирон инæлæртты хуызæн нæ!)

лæппутæ нæм куы нæ уыдаид, уæд Хуссар Ирыстон чи бахъ-ахъхъæдтаид? Поэтессæ дзуры Калоты Хазбимæ: «Нал дæ ды æмæ Нæй хæстон поэт, Чи та фехъусид Иры зæххы хъæрт... Охх, кæмæн нал дæ, Уый кæмæ кæуа, Ныфс кæмæй кура!» («Калоты Хазбимæ»). Кæд дзы мыййаг уыд, уæд та? Ау, иу дæр дзы нæ дзырдта, нæ фыста хæсты рæстдзинад?

Уыцы рæстдзинад Зинæ нæ равдыста, нæ йæ зыдта. Æмæ канд Зинæ нæ. Уый уымæн, æмæ иу Ирыстон не стæм, иу хъысмæт нын нæй, нæхи не 'нкъарæм æмæ не 'мбарæм, куыд иу адæм, иу наци, афтæ. Уый Ирыстоны трагеди у, йæ сæфты трагеди.

Хæсты тыххæй Зинæ æрмæст кæмдæрты, уæлæнгæйтты загъта раст. Æвæццæгæн, æрæджиуа, хæст банцайынмæ куы хъавыд æмæ куы банцад, уæд. Хæст куы цыд, уæд Дзæуджыхъæуы хуссайраг лæппутæй базардзауæй чи зылд, уыдоны тыххæй («Нæ иуæй-иу лæппутæм»). Гуыцмæзты Алешы тыххæй: «Ды цы ныфс хастай дæ риуы, Уый нæ цауд удты нæ разынд... Махмæ 'мгары намыс бастъæлд... Иу нæ не 'рлæууыд дæ фарсмæ... Ехх, дæ бон бакæла, уастæн, Хæсты кæд хæцæг нæй иуæй!» («Гуыцмæзты Алешæн»). Алеш иуæй (иунæгæй) нæ хæцыд, йæ фарсмæ бирæ æмгæрттæ уыд, фæлæ дзы цæгатагтæй кæй ничи уыд, уымæй раст загъты Зинæ. «Ирон инæлæртты уæхсчытыл Худинаг æруæззау» («Фæдисы катый»). Сослан-Дауытмæ дæр гæзæмæ арвонгдæр цæстæй акаст: «Дæ фæрцы даргъ-уæрæх у чидæр», мах та — цагъдуæлдæйттæ, æмæ: «Цытæ нын бакодтай, нæ Сослан!» («Дауыт-Сосланы тугвæдтæ»). «Мæ бон дын циу?» Дæуæй, дам, Ирыстон, кæдæмдæр цардагур нæ фæлидздынан, дæ рæзгæ фырт цæфæй дæ арæныл куы 'рхауа, уæд ын скувдыстæм Лæгтыдзуармæ, нæ хъарæджы ныдздзурдыстæм нæ сау маст æмæ нæм кæд ныффæдис уайд дуне («Мæ бон дын циу, цы зæрдæ дын æварон»). Уымæй, цыма, Зинæ йæхæдæг рацыд йæ феминистон сидты ныхмæ — чызджытæ Иры сæрыл тохы бон нæ фестадысты амазонкæтæ.

Мæнмæ гæстæ, Зинæ хæсты тыххæй кæй ныффыста (йæ фæстаг æмдзæвгæтæ), уыдон йæ раздæры æмдзæвгæтæй лæмæгъдæр, цауддæр кæй сты, уый хъуамæ быцæуаг макæмæн уайд.

Зинæмæ ис иу ахæм рæнхъ — деталь-фæлгонц: «Нæ балы цъуппыл хуымæллæг ныппыхцылтæ» («Мæ мысинаг»). Кæддæр нартæм цъиу хуымæллæгæй ахордта æмæ срасыг, зæххыл ратул-батул кодта. Нартæ хуымæллæгæй аразын байдыдтой, ра-

сыг чи каны, ахам нозт (каны нозтытæ). Поэтессæ дæр — уарзты ронг нузаг æмæ искæмæн дараг, расыг æмæ искай расыганаг — хуымæллагау у пыхцылтæ. Йе 'рра, йæ уагъдибар, йæ хивæнд, йæ хиуарзон, йæ мастисæн — адонæн нæй æрфасæн, æрлæгъзгæнæн. Пыхцылтæ у йæ зæрдæ (æрдзытыхы хуызæн, сырдатæ, мæргътæ æмæ цæрагойты хуызæн) æмæ уымæ гæсгæ — пыхцылтæ у йæ поэзи, йæ мидис дæр æмæ йæ форма дæр. Пыхцылтæ — йæ техника, йæ формалон культурæ (ис дзы лексикон, стилистикон дыркъуымтæ, дызгъуынтæ). Пыхцылтæ — йæ ритмика (ис дзы гуыргъахъхъытæ, къуыппытæ-дзыхъхъытæ). Пыхцылтæ — йæ рифматæ. Ис æм æххæст рифматæ: уарын — дарын, уалдзæг — уазæг, здухыс — тухыс, æлутон — гутон, тызмæгæй — зымæгæй, ис — гис, дæу — нæу æмæ а.д. Фæлæ ма йæм ис бирæ æндæр рифматæ дæр — æнадырыс, æнабæлвырд рифматæ, цавдон хъæлæсонтæ иухуызон, æмхъæлæсонтæ та (фылдæр хатт сæ кæцыдæртæ йеддæмæ) алыхуызон кæм сты, ахæмтæ: адæмæн — а дуне, ахам — къахыл, æрвдзæфæй — мæ тæфтыл, уаз уд — уарзы, тыхæй дæр — хæйрæг, фын — цым æмæ а.д.; каны цавдон хъæлæсонтæ алыхуызон кæм сты, æмхъæлæсонтæ та (фылдæр хатт сæ кæцыдæртæ) иухуызон кæм сты, ахæмтæ: бæстыл — æрхызти, Ирыстон — мæ фæстæ, исчи — хæсджын, оххай — къухæй, уындай — удыл, суагътай — богътæ, лæппу — æппын, быдыр — бадар, ныр — ир, дæхи — фæхуд, хъуамæ — хъоло æмæ а.д. Адонæй бирæтæн рифматæ схонæн дæр нæй, фæлæ уæддæр цыдæрхуызон æмзæлланг канынц, æмæ поэтессайы æмдзæвгæты нæ хатæм мидис æмæ формайы ахсан ныхмæвæрд, сты кæрæдзима гæсгæ, кæрæдзийы аккаг.

Иу растæджы Зинайы æмдзæвгæтæм фæхæццæ Бестауты Гиуæргийы къух — æрфаста-иу сæ, æрлæгъзытæ-иу сæ кодта, фæлæ уымæй уадиссаг ницы аивтой, чи зоны, се 'рдзыхъæдæй-иу кайдтой æмæ уымæ гæсгæ уыцы «фæхæццæ» хъæугæ дæр нæ кодта (кæд Гиуæрги æмæ Зина сæ романтикон уагæй, сæ романтикон дзырдвæлыстæй, сæ интонацион кондæй кæрæдзийæн хицон уыдысты, уæддæр). Зина йæхæдæг йæхи нæ лæгъз кодта, нæ фаста: уый йæхи æвдыста, цы уыд æмæ куыд уыд, афтæмæй — йæхи хуызанæй, æмæ поэзийы хъæугæ дæр каны афтæмæй — йæхи хуызанæй (искай хуызанæй нæ!).

Поэтессайы пыхцылтæ — йæ контрастон хуызтæ, сæ сысхъиу-æрысхъиутæ, расхъиу-басхъиутæ иу æгæрæй иннæмæ, иу

хуызай инна хуызма. Ис дзы сау, урс, сырх, бур ама андар хуызта, фала йа уды цастыган — йа уды баллиц ама таманма гаста — уалдай уарзон фащи иу хуыз — цъах, арвхуыз. Йа уды цастыта арæх дуне уыдтой цъахай, арвхуызай: цъах авзонгад, цъах баллиц, цъах баста, цъах райсом, цъах уалдзаг, арвхуызцъах фыдыбаста, арвхуыз цахæр, арвхуыз базырта, цъах быдыр, цъах дидинджыта, цъах сентта, цъах нымæт, цъах бон, цъах къуыбыр, цъах амонд, арвхуыз дидин, арвхуыз бонта, цъах бæх (дымга), арвхуыз амонд, арвхуыз сентта ама а. д. Цъах дуне. Цъах поэзи. Цъах пыхцылта.

Поэтессайы пыхцылта (йе 'рра зарда, йе 'рдзытых, йа уæгъ-дибар, йа феминизм) — сахирдыгонау, иуцасдæр — уыдысты, мах кæм цардыстам, адаймаг (ама поэзи дæр) къухылтухга ама коммæгæс, лæгъз ама фаст, тоталитарон хъадамантай баст ама ахст, хицауад ама бардзимæ æмхъуыдыганæг, æмæнкъарæг, æмархайæг кæм уыд ама кæм хъуама уыдаид, уыцы къазармайон-феодалон системайы ныхма.

Ахам у Зинайы «æз». Ахам у йа поэтикон дуне. Уым — федтам ай — ахъаззагдæр бынат ахсынц уарзты тыххай æмдзæвгæта ама хъауы тыххай æмдзæвгæта. Уыдонай дыуа æмдзæвгайы хъуама æрхассон æнахъанай. Дыууайы дæр — хъысмæтта: фыццаджы — сылгоймаджы хъысмæт, дыккаджы — зæхкусæджы хъысмæт. Дыууа дæр — чысыл цыртдзæвæнтау, кæугæ-цæссыгкалга, трагикон цыртдзæвæнтау. Фыццаг — уарзты тыххай æмдзæвгæтаң, сылгоймагаң, дыккаг — хъауы тыххай æмдзæвгæтаң, зæхкусæгаң. Дыууа дæр — цыртдзæвæнтау Зинайы поэтикон дунейæн.

Фыццаг — верлибрæй фыст — «Денджызай рахызт»:

*Денджызай рахызт
мадард сылгоймаг.
Ралаууыд былгарон,
доны фæрдгуыта,
зардайæ рахъарга
судзга цæссыгтау,
тулынц йа уæла.
Раст цыма усы буар,
царддæттæг усы буар —
денджызы былыл
йа иунæджы боныл
дзыназы...*

Дыккаг — кълассикон стихай фыст — «Заронд гал»:

*Йæ хицау ын цæранбонты йæ къухай
Цæхх фæдардта, æфсымæр æй хуыдта.
Ай-гъай, уыд йемæ царды уæз æнтъухæг,
Йæ хъалы бонтæ 'фсондзы бын тыдта.*

*Йæ сæрты ныр фæлтæхджыты бал атахт,
Йæ хъусты бацахст се 'нæнцойы зард.
Йæ уæз æрæнцад уæрджытыл фыццаг хатт,
Йæ фæллад цæссыг хуымгæрон æртагъд.*

Сылгоймаг поэтты тыххæй Ахматова Анна ныффыста эпиграммæ:

*Могла ли Биче словно Дант творить,
Или Лаура жар любви восславить?
Я научила женщин говорить...
Но, Боже, как их замолчать заставить!*

Кæй бафæндыдаид, æмæ Зина ныссус уа, ныхъхъус уа? Кæд йе знæгтæй æмæ йæм хæлæг чи кодта, уыдонæй искай, æндæр... Чи зоны, загъинаг æм цы уыд, уый загъта, чи зоны, уымæй уæлдай ницыуал загътаид (хуымæтæджы йын нæ рауадысты йæ фæстаг æмдзæвгæтæ йæ раздæры æмдзæвгæтæй лæмæгъдæр). Фæла йын уæддæр — анафоны, анæнхъæлæджы — мæлæт йæ дзурæн дзых кæй бахгæдта, уый уыд фыдракæндау — æрдзы ныхмæ, поэзийы ныхмæ.

УЫРНЫДА ЙÆ: РАЙГУЫРАЗÆН АИВАЗИНАДЫ НОГ СУАДОН

Мрон аивадæн лæггадгæнджытæй иуы сурæт маæ цæстыты раз арæх сысты. Йæ пенси исыны рæстæг куы ралаууыд, уæд æй куыстæй ацæуыныл сразы кодтой. Йæ хицæуттæ йæ куыд хъуамæ уарзтаиккой — фæстæмæ сæм-иу сдзырдта, æмбырдты рæстæг-иу къуымы æрныгъуылд æмæ исты кæсинаг сиса. 37-æм азы азар уый бинонты дæр басыгъта. Йæ уды ристæ, йæ судзгæ сагъæстæ кæмæн загътаид, йæ алыварс ахæм адаймаг нæ ардта æмæ-иу поезды фæцыди Мæскуымæ йе 'мзæрдæ, йе 'мзонд зонгæтæм, йæ ныхасмондæгтæ цалынмæ суагъта, уæдмæ-иу дзы ныффæстиат.

Ис, ис Хуыцауы комытæфдзыд адаймагтæ, сæ дзырд æвдæдзы хос разыны рыстуд æфхæрдтæн.

Манæн Дзуццаты Хадзы-Мурат уыд, арвы кæронмæ дæр æм фæцу, ахæм ныхасæмбал. Æхсæз æмæ йæ дыууиссæдз азы размæ базыдтон, Мæскуыйы Литературон институты йæ 3-аг курсы ныййæфтон. Уый уырдаæм дæс къласы фæстæ бацыди, æз, пединститут каст фæдæн, афтæмæй. Сфæлдыстадон конкурсы куы ацыдтæн, уæд мæм фæдзырдтой «на собеседование». Институтмæ исæн къамисы уатмæ быхызтæн, чи дæн, уый куы базыдтой, уæд

уырдаем арбахуыдтой бәрзонд, фидәртгәарәзт ләджи. Прозайы жанр равзәрстон, уый куы базыдта, уәд ма афарста: кәй зоны XIX әнусы уырыссаг прозаиктәй? Инна фарст: Лермонтов цавәр роман ныффыста? Диссаг мәм цы фәкасти — ныхас кодтам кьамисы уаты бәстастәу ләутәйә, змәләг адәм дзы — бирә. Пединституты удәлхьивән бәстыгәй цыма феуәгъд дән, зәрдәрухс бавзәрстон ацы фембәлды фәста. Уый уыди В. Архипов, фәстадәр нын касти Уырыссаг литературон критикайы историйә лекцитә. Хәсонд ын уыди Чеховы сфәлдыстады тыххәй сәрмагонд курс. Йә искәцы радзырд-иу ын әвзәрын байдыдтаид, дзырд-иу цыма уырзтәй сгәрста — цәстуынгә-иу әй скодта, цы хуызән у, цы тәф кәны, йә аууоны цы мидис әмбәхст ис...

Пединституты ахуыр кәнгәйә садзгә зониндзинәдтәй ифтыгъд әрцыдтән — студентмә хи хьуыды ма фәзына, зәгъгә, цыма әппәт ахуыргәнджытән дәр уый сә куысты сәйраг нысан уыди. Литературон институты студент әгас буарәй дәр әнкъардта сфәлдыстадон атмосферәйы тавс.

Әмә Хадзы-Мураты хьысмәт бәллиццаг рауади, ськолайы фәста комкоммә ахәм институтмә кәй бахауд, уымәй. Поэт Е.Евтушенкоимә иу курсы ахуыр кодтой, әмә уый цы уадиссаг дзуринаг у, фәлә райдайгә поэты ничима зыдта, афтәмәй йә институтмә райстой әнә аттестатәй. Ам куыстой, советон литература кәй цәстыты раз рәзыд, ахәм ахуыргәнджытә. Сә иу В. Шкловский. Студенттән цы лекцитә каст, уыдонмә хьусынмә-иу кәцәйдәрты әрбацыдысты, аудиторимә-иу бандәттә бахастой. Кәддәр сәфтыди Дзәуджыхъәумә, чи зоны, Коцойты Арсены радзырдтә куы тәлмац кодта, уыцы рәстәджи. Пединститутмә йә бахуыдтой. Стыр зал адәмәй байдзаг. Чи йәм хьуыста, уый ныхасмә гәсгә йәм узал зәрдә равдыстой. Д.Бедный, дам, поэт нә уыди, фәлә агиткәтә фыссәг, лозунгтә рифмәгәнәг. Әмә, дам, ахуыргәнәгәй, студентәй сәхи ныггәмәлтә кодтой, ома цы цәсгомәй кәныс уыцы ныхәстә советон поэзийы удәгас классикы тыххәй?!

Хадзы-Мураты зачет кәнә фәлварәны рәстәг В.Шкловский әнәмәнг афарстаид; кәцон дә? Әнәмәнг әм бахудтаид әмә загътаид: «А скажите: как строил сюжет Арсен Коцоев?»

Сфәлдыстадон семинартә агургә әмә әнәаргә сфәлдыстадон ськолатә уыдысты. Кьуырийы бонтәй сын-иу рауәлдай кодтой, алы хатт дәр әвзәрстой иу студенты куыст (радзырд, критикон уац, әмдзәвгәтә...) Цы әргом, цы цәстуарзон ныхас дзы-

иу рауади! Карз критикаæ быхсыныл нæ куыд хорз фæлтæрдтой! Аивадон тæпп, нывæфтыд бынат, нысаныл æмбæлаг рæстаг дзырдуу разынд дæ уацмысы, уæд-иу цин кодтой, цыма йæхи куыст у.

Хадзы-Муратимæ-иу æхсызгонæй æрымысыдыстæм Литинституты сфæлдыстадон семинарта, нæ фысджытæй фиппаинаг чи нæ быхста, эстетикон æфсармæй чи нæ фæхайджын, уыдоны кой нæм-иу куы рауад, уæд. Гъех, зæгъгæ, ахæм авторы ахæм семинары «амæддаг» ма фæкæн!

1990 азы сентябры Хуссар Ирыстоны Фысджыты цæдисы æмбырды йæ дзуаппон доклады Хадзы-Мурат дзырдта: «Абон нæм цыдæриддæр кризистæ ис — экономикон, социалон, национ æмæ æндæртæ, уыдон кæнгæ сты культураейы кризисæй... «Ома, культураæ куынаæ уа, уæд нæм ницы уыдзæни. Культураæ та фыццаджы-фыццаг хъуамæ уа «культурафæлдисджытæн сæхимæ, уæлдайдæр фысджытæм». Гъе, культураейæ хызт автортæй иуахæмы йæ хъуыдытæ загъта дыууæ-æртæйы тыххæй æмæ «йæм нал сдзырдтой, йæ ныхмæ хъазуатонæй тох кæнын байдыдтой».

Хадзы-Мурат цыди поэт В. Луговскойы поэтикон семинармæ. Луговской асæй уыди бæрзонд, уæнгджынтæарæзт. Иу хатт æй чи фæдтаид, уымæй нал фæрох уыдаид — йæ æрфгуытæ цæргæсы паракаттыгъд базырты хуызæн, сæрбæрзонды, цардыл арфсагъæсгæнджы æууæлтæ йæ цæсгомæй сæхи æргом æвдыстой. Официалон нымады номхыгъдтæм æй никуы хастой. Фæлаæ йæ æцæг поэзийæн аргъгæнджытæ кæй нымадтой, уый хомбыл студент дæр хатыдта. Йæ философонахаст поэматæм ын æнхъæлмæ кастысты, цымыдист ныхас сайдтой, поэзиуарзджытæ сæ сæ мондæгтæ уагътой.

Хадзы-Мурат йæ ахуыргæнæгæй сæрыстыр уыд, йæ поэтикон курдиат райхалынæн ын уыцы Дæсныы амындтытæ æвæджиауы хъæздыг мæр разындысты. Ам сфидар йæ хъуыды кæныны ныфс, ам бамбæрста «йæхи индивидуалон, удгоймагон, сфæлдыстадон «æз» ын кæй хъуамæ уа», ам æмбарын байдыдта «рæстдзинад уæлдæр, бæрзонддæр кæй у алы адæймагæй дæр, суанг Къостайæ дæр, æгас Ирыстонæй дæр».

Уæды рæстæджы программатæм гæсгæ скъолаты, гуманитарон институтты нæ ахуыр кодтой, зæгъæм, Достоевскийы, Есенины сфæлдыстад. Сæ чингуытæ арф æфснайд уыдысты сæрмагонд чыныгæмбæхсæнты. Студентты æхсæн-иу хъодыгонд фысджыты кой арах рауад. Есенины æмдзæвгæтæ гæххæтты сыфтыл фыстæй къухæй-къухмæ цыдысты. Студенттæ-иу ерысы бацыдысты — чи сæ фылдæр радзурæ Есенины æмдзæвгæтæй.

Поэтæ Борис Корнилов æмæ Павел Васильев «адамы знагтыл» нымад æрцыдысты, фæстæдæр рабарæг — агæрах сæ кодтой концлагерьты. Уыдоны æмдзæвгæтæй дæр студенттæ дзырдтой æмбисондæн дзуринаг афористон цымыдисаг рæнхъытæ. Ны-мудзынæй кæй нæ тарстысты, уый дæр диссаг куыннæ уыди!

Хадзы-Мурат Хуссар Ирæй Цæгат Ирмæ куы рафтыди, бæлвырддæр загъгæйæ та, уырдыгæй лидзæг куы фæци, журнал «Мах дуджы» кусын куы байдыдта (уый æнхъæл та чи уыд, æмæ уыдон йæ царды фæстаг цыппар азы рауайдзысты!), уæд ныхасмæ арæх æмбæлдыстæм. Йæ рыст уды хынцъымтæ кæй разы скалдтаид, уыдон ма — стæм иугæйттæ. Æмæ-иу сыстад, æмæ-иу йæ цæсгомыл цин-æууæлтæ йеддæмæ ницуал баззад, уæддæр мæм-иу мæ зæрдæ æдзухдæр афтæ сдзырдта, цыма-иу йæ цин кадавар барстæй равдыста, ома куы фегæр уон, искамæн исты куы фæхъыг уа мæ митæй. Куыд-иу ным-мынæг йæ хъалæс! — æмæ-иу æм махи баввахс, бахæстæг кодтон, ныкъкъæрцхъус-иу дæн — кæд ын йæ ныхасы мидис ацахсин. Мæ зæрдыл-иу æрбалæууыди Литературон институты ахуыры рæстæг Отелло æмæ Чермены монологтæ рæмудзгæ-хъалæсæй дзураг Хадзы-Мурат, йæхицæйбуц, хиппæлойты цур хъалæссыдзаг зæлланг-худтæй худаг Хадзы-Мурат.

Кæддæрты йын чидæртæ уайдзæфтæ кодтой: «Хуссары ныхасыздæхтæм здæхаг дæ, иронау афтæ нæ дзырдæуы». Æмæ сын уартæ райдианты йе 'мдзæвгæтæй иуы дуапп радта:

Загъут-ма,

цæмæн хъæуы иронау,

куынæ уа

поэзиау!»

Аив рифмæбыд, фæлæ тутзæллангæнаг рæнхъытæ поэзийыл нæ нымадта, нæ сæ быхста. Егъау фурдмæ кæлæг æнæном чысыл дон-ныл нымадта йæхи дæр æмæ каднæфæлгъауæг, пьедесталтæ нæзонæг зæххон мæлинæгты. Чысыл дон дзуры: «Мæ хуызмæ ма кæс, Аксама, кæуылты у мæ сагъæс!» Æндæр æмдзæвгæйы сæ хоны Æнæном стъалытæ. Зæххон цард йæхицæн уыдонимæ ныв кодта, загъта: стъалытæ стут, фæлæ «уæхи нæ мардтат стъалытыл».

Рацарæзты рæстæг дæр, уæлдайдæр фæсрацарæзты æнæсарфат, хъомпал, ронбæгъд азты куыд сбира сты «смелый» хъуыдыдзурджытæ! (соцреализмы фæдæг дзыхæй ахауд æмæ йæ фæстамаæ домынц, хъарджытæ кæнынц). Фæлæ раздæр, «литературайыл ахъаззаг хъадамантæ куы уыд æвæрд, «тæтæйраг» цензурæ йын

йæ алы фезмæлд дæр хъыхъхъаг куыдзау куы хъахъхъæдта», уæд Хадзы-Мурат фæдисонау дзырдта:

*Дзырдтæ
лæджы скæнгæ
иууыл зынаргъдæр хæзнатæ...
.....
Æз уæ ма дзыхæн
аслам кæнын нæ бауадздзынæн.
Сымахæн уæ аргъ
дæлæмæ æппарæг
æнаккаг уыдзæн!*

Дуне ма уарзты фарнæй дзаг куы уыди, уæд сайднæзонæг адæй-маджы дзыхæй фыццаджыдæр цы дзырдтæ схауд, уыдон кой кæны поэт. Зæрдæ ахсайы Хуыцауы комытæфæй райгуыргæ дзырдтæм: «Фыццаджыдæр уыди Дзырд, æмæ Дзырд уыд Хуыцау-мæ, æмæ Дзырд уыд Хуыцау».

Рацарæзты æнхъæлцау рæстæджы дæр ма Хадзы-Мурат æууæнд-дыди социалистон идеалыл, уымæн æмæ уыцы идеал «революцийы агъоммæ уыди Къостамаæ, уыд Секъамаæ, — уадз уыдаид ын кæм динон, кæм патриархалон, кæм абстрактон-утопион ахаст...» Социализм арæст хъуамæ æрцыдаид, «адæм æцæг адæм цæмæй суой, уый тыххæй». Йæ дзуаппон доклад фæдисоны ныхасау рахаста фысджыты размæ æмæ дзырдта: «Ирон фысджытæ советон азты трагеди кæй нæ равдыстой... уый уыди сæ трагеди... Уыцы трагеди уыди махæй — мæнæ ма карæнты онг — алкæй трагеди дæр».

Сæрмагонд ныхасы аккаг у Хадзы-Мураты рацарæзты рæстæджы риссагдæр, катайагдæр æмæ сагъæссагдæр фарстытыл дзурæг публицистика. Цы зæгъинæгтæ йæм разынд æмæ йын рæстæг дæр фадат-аразæг цы хорз фæци — йæхи бæрны цензурæйæ хызт газет (уæвгæ йæ хицауад тынг æлхъывтой). Рацарæст адæмæн хъуамæ рауадаид цардæндидзæн заман, рыст удты хъæдгæмттæ хъуамæ байгас уыдаиккой. Уымæ æнхъæлмæ касты Хадзы-Мурат, фæлæ фæфыдæнхъæл. Йæ доклады загъта: «Æз æнхъæлдтон, арф нæм бахъардзæни рацарæзты домæн — алчидæр нæ йæхимæ æркæсдзæн æмæ йæхицæн аргъ скæндзæн критикон цæстæнгасæй, йæхи йæхæдæг асыгъдæг кæндзæн, йæ ивгъуыды йæм фауинагæй цы уыд æмæ дзы абон дæр цы ис, ууыл æрфæсмон кæндзæни. Фæлæ уый нæ рауади. Стæмты йеддæмæ алчидæр зæгъдзæн: «Мæнмæ

сыгъдаг каенинаг ницы ис, камае ис, уый йаеи сыгъдаг каенад...»

Хадзы-Мурат йае цард афтә арәзта, йае уд ууыл хъардта, цамаей адаймаджы ном сыгъдагәй хәсса. Удгоймаг та адаймаг уәд свәййы, фыццаджыдәр йаеи хъантә, йае маңгтә уынын куы байдайы, сә науәвыныл хъизәмайраг тохы куы бацауы. XX әнусы кәрон трагикон хатдзәгтәм әрцыдысты куырыхон зонынжынтә әмә фенынжынтә: адаймаг сызгъәринты бын фәвәййы, зониндзинәдты суадон басгуыхы, әрдзы сусәгтәй бир-бирә базоны, фәлә йае уд афтидәй баззайы, әмә уәд сәфты дуг раләууы.

Уыцы куырыхонтәй уыди Хадзы-Мурат дәр әмә сагъәс кодта, уәдә уәддәр цы зондыл хъуамә ныххәәца ХХI әнусы къәсәрыл цәрәг, адаймаг адаймаг цамаей суа әмә зәххон царды тавс ма бамынаг уа? Йае фәстаг әмдзәвгәтәй иуы дзуры: нә хәдзәртты, уынгты, уагдәтты, абанаты... бырәттә әмә чъизитә каләм, мәрзәм, нә дарәс, нә буары чъизитә сыгъдаг каenam.

Фәлә цауылнаә 'вналәм, цауылнаә нә улы чъизимә, быронмә! —

Уыцы чъизи, бырон бәр әмә быр каены бонай-бонмә, Әмә дзы стәм әнәадаймагтә, Хуыцау дзы — къәмдзәстыг, әнкъард.

Цымә йәм куы бавналиккам, — кәд әй фәуаиккам калд?

Хадзы-Мурат йаеицәй фылдәр никамаей домдта — йае хъарутыл нә әуәрста, тырныдта, цамаей йае ныхәстә әмә йае хъуыдәгтә кәрәдзийә иппәрд ма уыдаиккой. Цы 'рцыди, уыдәттә чи бамбәрста, хъарджытә каеныныл чи не схәцыд, уыдонимә уыд йае ныхас: цард не 'рләууыд, йе 'цәг суадоны гуырәнтә йын агурын хъәуы, сә уләфәнтә сыгъдаг каенын, әмә райгуыр-дзән «АИВДЗИНАДЫ НОГ СУАДОН». Әмә сидти: «Ногәй бакәсинаг у нә литературә, ногәй рафәлгәуаинаг әмә ныф-фыссинаг йае истори... Ләмбынаг-иу ныссагъәс каenam, нә фысджыты уацмыстә ногәй джиппы куы уадзәм, уәд».

Ирон газеттә әмә журналтә чи кәсы, уыдон әвдисәнтә, Хадзы-Мураты ныхәстә әмә хъуыдәгтә кәрәдзийә иппәрд кәй нә уыдысты, йае рәстәг уысмгай нымадта, йае рәстәдджы тыххәй йае фәндыди рәстаг ныхас зәгъын, әбуалгъ бәлләхты әфсәнтә бацамонын, фынаей удты райхәл каенын.

ЕЛБЫЗДЫХЪО, ХАЗБИ АМАЕ ИННЕТАЕ

Ацаг хуызджын амае нывджын дзырдаивадан ма йае иу ахъаззаджи миниуаг уый у, амае ныхмаевард, быцауаг хъуыдытае кай расайы. Уыцы хъуыдаг рæстæджы æууæлтæ-домæнтæй аразгæ дæр у, стæй, кæмæ цы идеологон дунеамбарынад ваййы, уымæй дæр.

Раст ахæм у йае хъысмæт Брытъиаты Елбыздыхъойы сфæлдыстадан дæр. Аз нæ нымайдзынæн, кæд дзы чи цы загъта, кæд æй чи цы рахуыдта, уыдæттæ амае сын, уымæ гæстæ, аргъ дæр нæ кæндзынæн. Мæ ныхасы нысан бынтон æндæр у — трагеди «Хазбийыл» дзургæйæ, уый дæр бандзæв-бандзæвгæнгæйæ, фидæны бæстон амае бæлвырд ныхас самидин кæнын, ома фæйнахуызон хъуыдыты быцау.

Кæд ма абон дæр революцийы дугтæм фыццаджы табуиаг цастæй кæсæм, уад та ногæй сразы уæм Тыбылты Алыксандры хатдзæгимæ дæр: «Хазбийы тохмæсидан ныхæстæ ирон дзыллæйы сыгътой революцион энтузиазмæй амае йае бацаттæ кодтой уырыссаг фæллойдæнджыты стыр революцион тохмæ. Стæй уыцы хуызы сразы уæм Джыккайты Шамилимæ дæр: «Трагеди «Хазби» сæрысуангæй арæзт у хæдхæцаг паддзах амае йае политикайы ныхмæ.

Уый барзонд каны адæмы ном, адæмы намыс, сиды сæм иудзинадмæ сæрибары сæраппонд». (Кæс Брытъиаты Елбыздыхъо. «Уацмыстæ», 1981, Чыныгуадзæн Ир, I т., 15 æмæ 19 фæрстæ).

Цы фæфиппайдтон: мах-иу, советон дуджы адæм, сæрибары куы дзырдтам, уæд нын-иу æнæмæнгæй йæ символ нæхи советон сæрибар уыд! Уæдæ ма зæххыл æндæр цавæр сæрибарæн уавæн ис, зæгъгæ... Фæлæ ныр та бафæрсын аипп ма уæд: æмæ цы рамбылдтой ирон дзыллæ сæ революцион энтузиазмæй дæр æмæ сæ революцион тохæй дæр сæрибары сæраппонд? Советон дуджы æнæнымæц хъалонтæ фидæг нæ систы? Йе ‘нæбары чысыл хæрзты æмæ ма йæ зонгæ-зонын æбуалгъ фыдгæндты кой чи каны... Стæй цы рамбылдта йæ патриотон хæстæй Хазби дæр, иннæ кæмттæ нæ, фæлæ æгæр-мæгуыр йæ фæдыл Уæллаг Хъобан дæр, йæ хъæуы иннæ æмбис дæр, куынæ ацыдысты, уæд? Арсимæ кæрдо цæгъдын цас зондджын ми у — хъæбатыр дæ схуындæуа уæд, æви æдылы? Æви — камикадзе?

О, æвзæр кардæй фæрæт хуыздæр, худинаг цардæй мæлæт хуыздæр! Фæлæ уый, мæнмæ гæсгæ, иу удмæ хауы, фæлæ æнæхъæн адæмæн дæр æмбæлы уыцы фæндагыл абырсын — комкоммæ сæфты фæндагыл? Барятинский, дам, Шамилы уацары куы райста, уæд æй бафарста, фондз æмæ ссæдз азы фæхæцыдтæ урс паддзахы ныхмæ æмæ, дам, цы рамбылдтай — састы бынаты баззадтæ... Уæд ын Шамил афтæ:

— Дзæгъæлы нæ уыд нæ тох: æз хохæгты сахуыр кодтон сæрибар уарзын.

Ау, хохæгтæ ууыл ахуыргæнинаг фесты? Диссæгтæ цæуы ацы дунейыл рагæй-æрæгмæ дæр, стыр диссæгтæ! Нырма мæм хæрзæрæджы бахъардта, Хазби æмæ Чермен æрвадæлтæ кæй сты, ирон адæмы æмхуызон уарзон хъæбатырты, афтæмæй та... Цæй, уый тыххæй чысыл фæстæдæр...

Хорз, баиу сты ир комæй-коммæ æмæ сæ сæрибары сæрвæлтау хъæзуат хæсты бацыдысты инæлар Абхазы-фырты æфсæдтимæ æмæ уæлахиз дæр ма фесты. Ахæм уæлахиз, æмæ хæдхæцæг паддзах лæмбынаг хъусы Хазбимæ — уый йын ирон адæмы номæй зæгъы:

— Мах Уæрæсеимæ нæ хуыздæрты зондæй уый тыххæй нæ бафидыдтам, нæхи йыл уымæн нæ ныффæдзæхстам æмæ йæ дæлбазыр уый номыл нæ бацыдыстæм, цæмæй ныр не ‘ккой сбадат, хъалондар нæ скæнат, уæ салдæттæн рæсæнуат-фысымуат уæм! Кæд цæдисонæй цæрæм, уæддæр алчи йæхи къæсы! Кæд иумæ хæрæм, уæддæр алчи йæхи къусæй!

Ныр уæдмæ кæсæг та састы бынаты — ир сын хъалондар уыдысты амæ сæ уырысы æфсæдтæ кæй фервæзын кодтой, уый Хазби зоны; иннардыгæй мæхъхъæл дæрæн, Дагъыстан амæ Цæцæн сæ тæккæ хæцгæйæ. Амæ Ирыстон та астæуæй диди-нагкалаг оазис, нæ? Амæ сæм уайд сæхи хæдбар паддзахад, амæ дзы уый адыл хъобайнаг уæздан æлдар Алыккаты Хазби хъалонагур уайд! Уымæн амæ ныридагæн дæр ахæм у! Хазби советон колхозон лæг нæу, амæ уымæ гæсгæ æгæр хорз дæр ма зоны, сæрибар цию, уый: сæрибар у исбон! Ис-бис кæмæ ис, æрмæстдæр уый у æцæг сæрибар знамæй æхсæндзарды дæр амæ паддзахадæй цæргæйæ дæр.

Инна ныхæстæ былдауæн ныхæстæ сты — байхъусæм-ма Хазбийæн йæхимæ: «Бамбарæнт хицæуттæ: цалымæ Хазбийæн уынафæгæнæг хистæртæ уа, йæ фæдыл — хæстмæцæуæг кæстæртæ, уалымæ Дайраны нарæг йæхи хоны!» (Амынд чиныг, 83 фарс).

Хъобан кæм ис амæ Дайран-Арвыком та кæм и! Фæлæ Арвыкомы фæндаг Тæгиатæн сæ бæрны фæндаг у, илци дзы исынц бæлццæттæй! Фæндаггæсæй та дзы кæд амæ уæд у Тлаттаты хъæбатыр Чермен, Хазбийы кæвдæсард! Амæ уартæ Тлаттата куы уæрстой, уæд Хазбиитæ нæ фæкодтой, нæ, Чермены хай цъыфдзæстытæ амæ къæдзæхтæ?

Алчи дæр сæрибар йæхирдыгонау æмбары, йæ царды фадæттæ-уавæртæм гæсгæ: Чермен цы сæрибар домæ амæ Хазби мæлæтмæ цы сæрибары сæрвæлтау цæуы, уыдон кæрæдзийæ тынг дард лæууынц. Чермены сæрибар кæм райдайы, уым Хазбийы сæрибар нæ фæвæййы, фæлæ йын æй йæ быны фæканы: Хъобаны та Хазби у хæдхæцæг паддзах!

Амæ уæдæ, уый зардыл даргæйæ, Хазбийы пафосон ныхæстæ дæр амæ Исламы кæрдаг ныхæстæ дæр мæнæ нæхи партион агитаци амæ пропагандайæу не сты? Дзырдарæхст демагогийæу не сты? Стæй, семæ разы чи нæу, уыдоны дæр знæгтæ, уæйгæнджытæ-йедтæ кæй хонынц, уымæй дæр нæм бæлшæвиччыты хуызæн нæ кæсынц?..

Хъуыстгонд у Пушкины ремаркæ: «Народ безмолвствует». Елбыздыхомæ та дзыллæ Рекомы куывдты бады, кæнæ æндæр æфсæнттæ кæны, уæддæр нæ цæуы Хазбийы фæдыл хæстмæ, уымæн амæ йæ зоны: сæ тугныккалд бынтон дзæгъæлы уыздæни, фыддæр сын цы уа, æндæр дзы хорзмæ ницæмæ и кæсæн. Стæй адæмы цæсты хъæбатыртæн дæр фæйнахуызон кад и: Санаты Беслæн æд фырттæ сыстад уырысы æфсæдты ныхмæ, бирæ дзыллæты дæр ма

схапцын кодта — иу цыбыр ныхасай, стыр лөгдзинадтæ равдыста. Фæлæ йыл ирон адæм хъæбатыры зарæг нæ сарæзтой. Хазбийыл та скодтой. Уымæн, æмæ Беслæн æгасай баззад, Хазби та мард фæцис. Ацы хъуыддаг Абайты Васо бафиппайдта...

«Хазби» йæ жанрма гæсгæ кæд трагеди у, уæд уымæн, æмæ Хазби ссис æцæг трагедион уавæры амæддаг: рæстæг бацауазынмæ хъавы, дон балхынцъ кæнынмæ — историйы цалх тымбыл объективон æгъдауæй у, æмæ йын уæдæ разма æнæ тулгæ нæй. Нæй йын йæ быны искæй æмæ исты æнæ ссæндгæ.

О, Хазбитæ фæуæлахиз сты Карабахы, Хуссар Ирыстоны, Абхазы, сæ туджы мацынц Цæцæны... Æнæдиссаг нæу Уарæсе: йæхи дзы чи иуварс кæны, хæдбар чи агуры, уый нæ уадзы, мары æмæ йæ æргæвды; йæхи йæ дæлбазыр чи кæны, йæ дуæрттæ йын чи хойы, уыдоны та мидæмæ нæ уадзы. Умом Россию не понять, зæгъгæ, нæу хъуыддаг, фæлæ ума России не понять у! Йе та йын Сталины дыдзæсгом политика у — ома, дам, мах искæй зæхх нæ хъæуы, стæй нæхи зæххæй дæр мур дæр никæмæн ратдзыстæм. Дыдзæсгом, уæдæ: Гитлеримæ куы бацæдисон, уæд æгæр дæр ма бацахста кæйдæр зæххытæ!..

Уæдæй-нырма цы ныхасмæ бахъав-бахъав кæнын, уымæ цыма æрхæццæ дæн — фарон «Мах дуг» йе 'вдæм номыры ныммыхуыр кодта Тлатты Æмзоры уац — «Ирон национ идейæйы тыххæй». Фенхъæлæн уыди, загъд-замана расайдзæн, зæгъгæ, фæлæ йын иунаг Æлборты Хетæг журналы ацы азы фыццаг чиныджы уæздан дзуапп дæтты. Афтæмæй та Æмзор цытæ фыссы, цытæ!

Йæ амонд у, æмæ советон дзырдхæссæн дуг нал у. Уæвгæ та йын уæд рухс дæр нæ федтаид...

Æмзорæн йæ сæйрагдæр тыхстаджы мæт уый у, æмæ нæм национ идейæ кæй нæй. Æз та зæгъын: æгайтма нæм нæй! Куы нæм уайд, уæд та йыл дзылар чи бафтауид æмæ йыл йæ саргъ чи баппарид æмæ йын кæцырдæм саразид йæ дугъ, уый развæлгъæу ничи зоны. Æрмæст иу хъуыддаг бæлвырд у — нацийæн дзы тæхудиагæй ницы уайд!

Тлатты-фырты та национ идейæ уымæн хъæуы, сæйраджыдæр, цæмæй... Æргом цы ваййы, уымæй йæ зæгъы йæхæдæг: «Рæстæг домæ, цæмæй нæ хъысмæтыл арф ныссагъæс кæнæм, æвæстиатæй бавналæм нæ национ идейæ царды рауазынмæ: хæдбар ирон паддзахад саразынмæ».

Уый та дын нырыккон Хазби! Кæд Тлаттатæй нæу, фæлæ — Тлаттæй, уæддæр.

Сæрибар райсыныл, дам, зæрдиагæй куы бакусæм, — зæгъы хорз Аемзор, — «æмзондæй, удуæлдайæ куы бавналæм (ома кæд «все как один умрем в борьбе за это»), уæд, дам, Ирыстонæн, «æвæццæгæн, Иугонд Нациты Организаци æмæ, æппæтдунеон кусæндæтты цы рæстзæрдæ æмæ уæздан адæм бады, уыдон йæ фæндоныл сразы уыдзысты».

Не сразы уыдзысты! Уымæн æмæ ныронг сразы сты æрмæстдæр иунаг хатт: Эфиопийæ Эритрейы ахицæн кодтой, байуæрстой сæ æмæ йыл фæсмойнаг фесты: тæккæ фарон се 'хсæн тугкалæн хæст стынг æмæ абоны онг нæма басабыр! Стæй, æппæтдунеон пакт у, цы у, уый нырыккон паддзахадон арæнтæ халыны ныхмæ цæхгæр лæууы, кæд, адæмтæ цæмай хæдбар уой, уымæ разы сты уыцы мифон «рæстзæрдæ æмæ уæздан адæм», уæддæр.

Стæй ныридагæн, ссæдз милуаны бæрц цы курдаг адæм сты, уыдонæн хуымæтæг автономн дæр цæмæ гæстæ нæй? Цæуылнæ сты уыцы дзæбæх бæрнон адæм, Карабах, Хуссар Ирыстон, Абхаз æмæ Цæцæн хæдбар паддзахæдтæ суой, уый фарс? Де-факто сæхæдæг сæхи скодтой, де-юре та нæ систы.

Æз ма афтæ дæр зæгъын... Сæрибар у æппæтæй бæрнондæр бæрн! Сæрибар лæг дзуапп дæтты йæ алыварс цардæн, алы хъуыддаджы дæр йæхимæ хæс исы, йæ къæбæр дзы тулы, уымæн æмæ у æххæстбарджын æмæ æххæстбæрнджын гражданин. Мах та не стæм ахæмтæ, нæхæдæг нæхи нæ хонæм сæрибары аккаг — ууыл дзурæг у, фæстæмæ нæ нæ сызгъæрин социалистон къалатимæ кæй фæнды æмæ йæм кæй тындзæм, зноныккон гимнæ хъусгæйæ, уый дæр. Хъадамантæ не уантыл нæ, фæлæ нæ зондахастыл ис, нæ удтыл. Аемæ Уæрæсейæ нæ, фæлæ нæ нæ мидцагъардзинадæй раиуварс кæнын хъæуы нæхи!

Хуыцауы ма бафæндæд, æмæ арæст æрцæуа, Тлатты-фырт цы партийы кой кæны, уый дæр — Ирыстоны хæдбардзинады парти. Нæ сæрæнгуырдатæ та дзы хæрзаг сæхицæн ног «руководящая сила» ацаразиккой, науæд та йæ адæмы цæсты бафтауиккой, мæнæ демократи куыд сæлгъаг кодтой, фидиссаг куыд фæкодтой, раст афтæ. Аз ома Аемзоры бæллицты фæндаг-æргæвдæг-фæндагæхгæнæг нæ дæн, сæ фæндагыл сындзытæ калæг, фæлæ, йарæбын, афон у историйы уроктæ уæд та иу чысыл нымайынæн.

Нæ хæдбары тыххæй ма афтæ дæр зæгъын: уырыс сæхæдæг куы сыстырзæрдæ уой Уæрæсейыл, уæддæр ыл ирон адæм сæхи нæ атигъ кæндзысты. Уымæн æмæ Уæрæсе уырысы Уæрæсе

рагай нал у, суанг ма Хазбийы ахсидгæ туг дæр уымæн ныккалд, æмæ йæ мах дæр нæхи хонæм, нæхи тугæй æлхæд, нæхи хидвæллоуæ æлхæд. Нæ хуыздарты туг ныккалд æнæвгъау калдæй Уæрæсейы сæрвæлтау йæ бирæ хæстытæ æмæ революциты дыууæ æнусы дæргъы! Иннамай, нæ курдиатджың, нæ фаллоуарзаг адæмы фæрцы дæр сты арæзт йæ цæрæн фæрæзтæ алы рæтты.

Уыдæттæн Елбыздыхъо дæр æвдисæн: «Горцы на алтарь общего отечества принесли не меньше жертв, чем другие народы». (Амынд чиныг, дыккаг том, 100 фарс). Хицæн нæ, хицæн, фæлæ ма Уæрæсейы хъуыддæгты ноджы æнувыддæрæй хъуамæ бацауæм, нæхицæн кадджын хæсыл банымайæм, цæмай нæм Центр лагагур куыд цæуа мæнæ кæддæртау! Кæд ма абоны ирон фарн дæр фарныл нымаинаг у, хохаг лæджы дунæмбарынад, йе ‘фсарм, йæ лæджыхъæд, йе ‘гъдау ма кæд сæ фæткон бынаты сты, уæд дзы Мæскуыйы дæр хъулонхайджын кæнын æмбæлы, уæд!

1991 азы иу ирон лæг, уæдыккон зæххон хуыцаутты олимп — Политбюройы уæнг æмæ ЦК-йы секретарь путчы бонты ахæм ныхæстæ загъта, уацайраг Горбачев, дам, мæм Форосæй телефонæй сдзырдта æмæ мæ бафарста, Мæскуыйы куыд стæм, уымæй, æмæ, дам, ын загътон:

— Мы все здесь в дерьме!

Гъемæ ма нæ бæстæ абон дæр уыцы уавæры ис, хорз æхсинæг æмæ сыгъдæггæнинаг у, йе ‘нуд смагæй йын адæмтæ куыд нал хуыдуг кæной, афтæ. Уый дын ахъазаджы национ идейæйы иу къабаз! Инна та...

Алы реликтон Ныхæстæ аразыны дуг нал у абоны дугъон дуг, фæлæ Информацийы дуг, Интернеты, фæсарæйнаг æмæ нæхи элитарон скъолаты ахуырад исыны дуг. Æмæ нæ национ хъуыдыйы инна къабаз уый суæд; нæ ахуырдау фæсивæды фæндæгтæ алы хæрæмттæ-гæртæмттæй сыгъдæг кæнын, сæ курдиаттæ сын хæдбар кæнын! Уыцы стыр, уыцы æвæдджиауы хорз æмæ кæддæриддæр ахсджиæг национ хæс нын куы ныффæдзæхста Къоста дæр, уымæ нæм куы сидт:

Рухсмæ æнæзивæг цомут æнгомæй!

Ирон адæм кæд æлгъыст сты, уæд уымæй, æмæ сæ зонджынты зонд дæр сæхицæн зондæн кæй нæ исынц, сæ иудзинад фылдæр галиу хъуыддæгты кæй равдисынц — нæ сæ нымайдыстæм... Нæ фысджытæй кæд исчи йæ хъуыдыкæнынады бæрзæндæй Къостайы æмварс уыд, уæд — Елбыздыхъо.

Кæддарау та цыппар фæндаджы астау лаууæм æмæ тæрхæттæ кæнæм, уæдæ дзы кауылты фæраст уæм хуыздæр фиданмæ цардæнхъæл, зæгъгæ. Нæ дуг романтикон кæй нал у, романтикон хъæбатырты дуг, Брытъиаты Елбыздыхъо Алыккаты Хазбийæ кæй адард, ууыл комдзог цæуынц йæ ахæм хъуыдытæ — хæдбардзинад, сепаратизмы тыххæй: Если бы лавры поляков или грузинских федералистов беспокоили сынов ирона, если бы мечты тех о сепаратизме и тому подобных отсталостях заразили сердца этих, то от этой заразы пришлось бы рекомендовать самого беспощадного хирурга... «Уæдæ, дам, цы уый бæсты? Аема, дам, «широкое местное самоуправление». (Кæс амынд чиныджы 103 фарс). Социалон фарстатæ куыд лыгæнинаг сты, уый тыххæй куы дзуры Елбыздыхъо, уæд йæ зонд баиу вæййы рагон латинагты хатдзæгтима: «Там, где отстают нравы, отстает все! «Мæнæ куыд фыста Брытъайы -фырт Аембалты Цоцкома: «Перед нами больной Ир. Он состоит из нравственной и физической сторон своей природы... Здоровый социальный организм есть продукт духовного развития общества. Отсюда должно быть ясно: кто хочет оздоровить это последнее, должен воздействовать, главным образом, на духовную сторону того общества, социальный организм которого требует оздоровления». (Уый дæр уым, 125 — 126 — 127 фæрстæ.)

Йæ зондахаг, дам, æрмæст æрдзæй зондцух нæ ивы — цы дын дзы аива?.. Елбыздыхъойы политикон хъуыдыкæнынад догмадæвдæг кæй нæу, уый адыл ахæм хъуыдытæ фæзæгъты, æмæ сыл абон мах дæр ма сагъæссаг фæкæны сæ раззозгондæй. Куыд рæзгæ, куыд трансформацигонд цæуы йæ хъуыды, царды реалон уавæртæ хынцгæйæ, уый бæлвырдæй ис раиртасæн, йæ ныхæстæй йын иу цалдæр фæрсæй-фæрстæм куы равæрай, уæд — рагацау хатыр курын, чысыл кæй фæдæргъвæтин уыдысты цитатæтæ, уый тыххæй.

«Ныхæстæ сты иууылдæр: стыр адæмтæй алчидæр дунейæн æлдардзинадмæ бæллы. Чи дзы куыд сæфтмæ цæуа, афтæ йын йæ бынат иннæ ахсдæн. Сæ алкæмæ дæр, æнæ гуырысхойæ, уый ис, æмæ дзы алчидæр йæхи уарзы, йæхи мæт кæны. Фæлæ, хорз адæм, æркæсын хъæуы: бафæзмæм сæ мах дæр хи уарзынмæ, цæмæй макæй рагъ æфхæлæм нæ уæзæй, цæмæй макæй къахыл баст уæм уæззау къодахау, цæмæй нæ ном æлгъысты ном ма уа, фæлæ уа арфæйы ном. Сахуыр уæм нæхуыдтæг, сахуыр кæнæм не 'фсымæрты, кæцыдæриддæр адæмы фарсмæ

анæфсарм балаууынмæ куыд бæззæм. Уæм рæсугъддæр æмæ тыхджындæр». (Уый дæр уым, 93 — 94 фæрстæ).

«Фыдæлтæй нырмæ адæм бафиппайдтой: стырдæр адæмы 'хсæн къаддæр адæмыхатт куы фæуа, уæд къаддæрæн стырдæры æвзаг æмæ æгъдæуттæ анæ райстæ нæй.. Ныртæккæ нæхи цардмæ дæр куы 'ркасæм, уæд дзы ссардзыстæм, уырысырдæм кæй ивæм, уый нысæнттæ... Ассимиляци кæй хонынц, уый йæ тыхыл у. Цин ыл кæнæм æви кæутæ? Иу дæр нæ, иннæ дæр! Адæмы 'хсæн æфсымæрдзинад куы стыхджын уа, уæд дунейы хицæн æвзагтæ ницæмæнуал хъæудзысты. Адæм тырндзысты иудзинадмæ, бахъæудзæн сæ иу æвзаг, кæцы уæдмæ уызæн цæттæ. Фæлæ уал ныр алчи æрмæст йæхи уарзы; адæм хицæн арæнтæ, хицæн уаг, æвзагмæ уымæн бæллынц. Алчи йæхи уарзы, — адæймаг йæхи кæй хоны, уым зæрдæйы фаг зонд, рæсугъдзинад æмæ уаг куы нæ уа, уæд сæ искæцæй райсын æфсармы нæ хъæуы». (Уый дæр уым, 85 — 86 — 87 фæрстæ).

Æмæ ай та йæ размæцыддæр хъуыды: «Ассимиляция (ее признаки — браки-«арвистон») неизбежна. И я говорю, что не стоит разбрасываться.. Так не лучше ли ускорить эту ассимиляцию, не лучше ли, постаравшись, сделать ее безболезненной, слиться с лоном великой Руси...» (Уый дæр уым, 104 фарс). Стæй, уалдай æргомыздæхтдæр цæмæ уæм, уыцы фæдзæхст:

— Далее, теснейшее сближение с народностями Кавказа — залог мира, а в будущем и силы. (Уый дæр уым, 103 фарс).

Иу хатт ма йæ зæгъæм, Елбыздыхъойы барæнæй пайдагæнгæйæ, зæгъгæ, афон у æмæ, цæмæй адæм мауал уой «в великом омуте жизни маленькими, молодыми, неопытными карасями».

Литературон уацмыс æвзаргæйæ, историзмы мадзалыл æнцайын кæй хъæуы, уый мæ рох нæ уыд — мæ ныхас ранæйрæтты загъдкъахæны хуызæн барæй кæй у, уый зын бамбарæн нæу. Фæлæ уæддæр æмæ уæддæр кæд Рæдыды коммæ бадзæгъæл дæн, уæд æхсæмбалы бæсты дзырдæмбалæн кувын.

Елбыздыхъойы фарн, йæ хорз зонд — немæ!

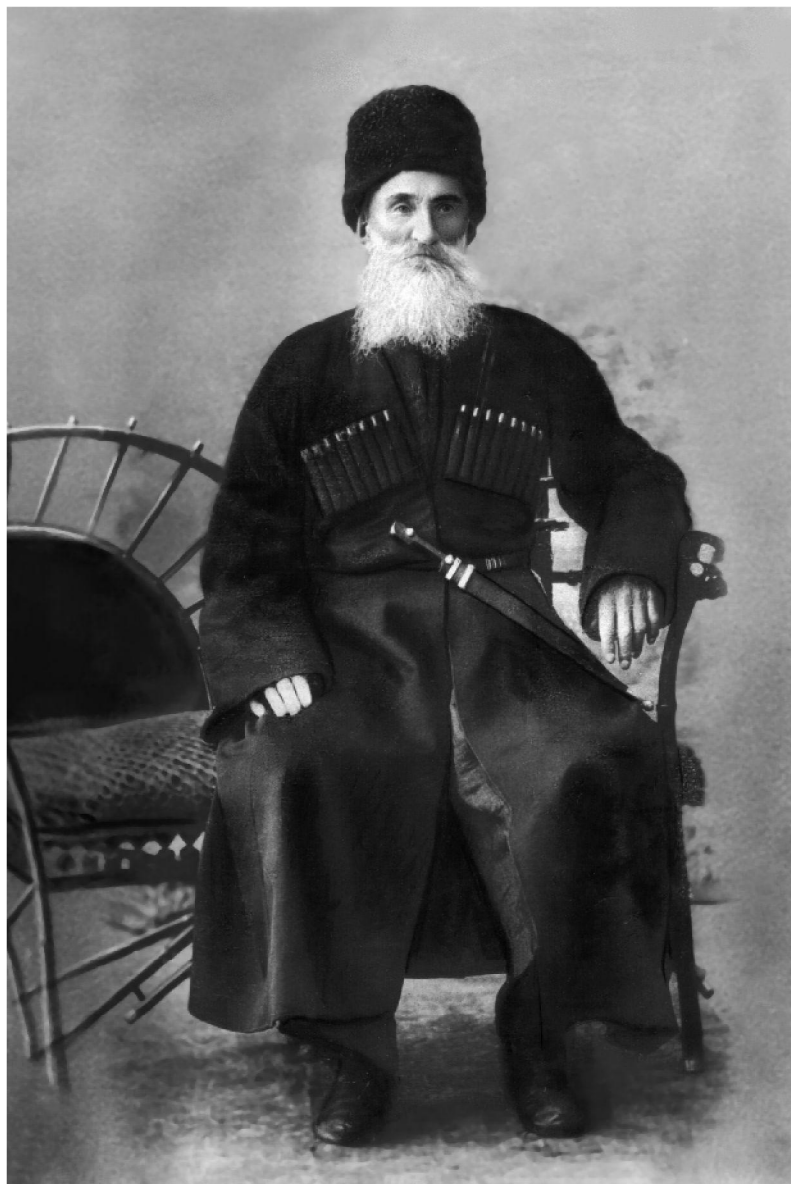
РÆСТÆГ – РÆСТÆВЗАРÆН

ЦЫ УЫДИ СÆ АХХОС?

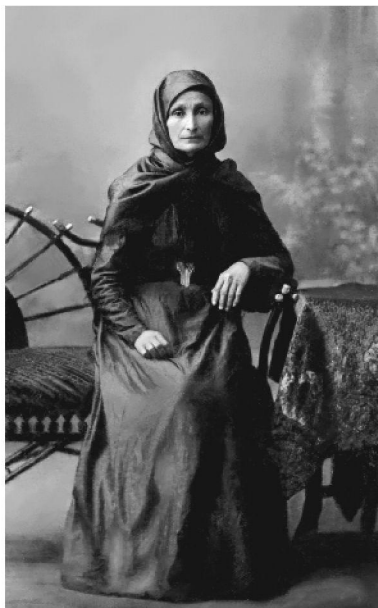
1851

азы Кавказы уæвгæйæ Л.Н.Толстой æмбæлдис ирæттимæ дæр. Семæ-иу куы ныхас кодта, уæд ын æххуыстгæнæг æмæ тæлмацгæнæг уыди бругаг Æлдаттаты Дзамболат (1823 — 1918). Номдзыд фыссæг дзы иттæг разыйæ баззад, йæ чингуытæй йын æртæ балæвар кодта, ар-фæйы ныхæстæ сыл ныффыста, афтæмæй. Æртынæм азты чекистæ адæмыл цуан кæнын куы райдыдтой, уæд, куы нæ бафхæрой, зæгъгæ, уыцы чингуытæ сыгъд æрцыдысты.

Æндæраз нæ журналы цыппæрæм чиндыджы 138 фарсыл ныммыхуыр кодтам Тугъанты Псымахойы фырт Елхъаны бинонты къам. Се ‘хсæн ис Æлдаттаты Дзамболаты æмкъай Аминæт дæр. Уый уыди номдзыд æхсæны кусæг Санаты Ибрагимы хо. Уæззау рауади сæ цардвæндаг Дзамболат æмæ Аминæты кæстæртæн. Сæ чызг Малуккайы ницы амонд фæцис. Йæхи нæ фæндыд, афтæмæй йæ радтой дур-дуйраг хъæздыг лæг Тугъанты Елхъанæн. Йæ мулкмæ йын бабæллыдысты, авæццæгæн. Елхъанæн ма уый размæ ус уыд, æмæ уыдон хистæр чызг Бацæ æмæ Малукка æмгæрттæ уыдысты, суанг, дам-иу чындытæй дæр хъазыдысты

Æлдаттаты Дзамболат.

*Æлдаттаты Дзамболаты
бинойнаг Аминæт.*

иумæ. Елхъан дæр æмæ йæ раззаг бинойнаджы цот дæр Малуккамæ тынг дзæбæх цæстæй кастысты, фæлæ уæддæр чындз иудадзыг дæр æнкъард уыди. Кæд-иу искуы-иу хатт йæ цæстгомыл гæзæмæ мидбылхудт фæзынд, уæд-иу сабитæ кæрæдзимæ хæрзæггураггаг уадысты.

Стыр фыдæвзарæнты бахауди Малукка советон цардæвæрды азты. Мидхæсты фæстæ Елхъанмæ ахсынмæ æрбацыдысты йæ хæдзармæ. Йæ æвдæссадзыд фырт Ципка чекисттæм дзуры, лæгъзтæтæ сын кæны, йæ бæсты мæн аласут, зæгъгæ. Уæд ын уыдон афтæ: «Ды дæр нын бабæздзынæ» («И ты пригодисься»). Æмæ сæ дыууæйы дæр аластой. Бадтысты хицæн камерæты. Лæппу кæдæм бахауд, уым ма уыди цалдæр мæхъхъæлоны. Уыдон рагæй хъа-

выдысты лидзынмæ: сусæгæй зæхх къахын байдыдтой. Цы 'хсæв лыгъдысты, уыцы 'хсæв Ципкайæн дæр загътой, цом махимæ, зæгъгæ. Фæлæ уый не сразы: куыд, дам, ныууадзон мæ фыды, стæй, дам, æвзарæй куы ницы ракодтон, уæд цæмæн лидзон. Мæхъхъæл афардæг сты, уый ахæстоны хицауттæ, хъахъхъæнджытæ куы базыдтой, уæд бæстæ фæдис сси, фæрсынц лæппуйы: ды цæуылнæ алыгътæ? «Æз ницыгæнæг дæн æмæ мæ лидзыны сæр дæр ницæмæн хъуыди», — дзуапп сын радта Ципка. Тугдзых лæгмартæ мæстæй тъæппытæ хаудтой, афтæмæй йæ кæртмæ ракодтой æмæ йæ агæрах ластой. Йæ сæры кæхц тæгæлтæ фæхауди, магъз къултыл, зæххыл пырхытæй баззади. Бинонтæм фæхабарчынд. Елхъанмæ сæ сыхæгты зæронд лæгтæ тæфæрфæс кæнынмæ бацыдысты. Фыд йæ фырты мард куы ауыдта, уæд дæ фыдгул дæр уый уавæры куы фæцадаид! Пырх сæры стджытæ æмæ магъз æрæмбырд кодта. Уыцы бон æй æндзыгниз ныцтафта. Рауагътой йæ ахæстонæй — æрдæгмард лæг ма сæ цæмæн хъуыди? Сынтыл æй рахастой, хæдзармæ йæ раластой.

Æлдаттаты-Тугъанты Малукка.

*Галиуырдыгæй рахизырдæм:
Тугъанты Елхъаны лæппу Ципкæ,
йæ чызджытæ Лизæ, Лимæ. Рахи-
зырдыгæй кæройнаг Санаты Адыл-
джерийы чызг Бадискæ.*

Зантиаты Дзамболат.

Уый фæстæ Елхъан 17 азы сынтагæй нал сыстад, Малукка йæм зылд иудадзыг. Цас фыдабæттæ бавзæрста, цал æмæ цал фыдаæхсавы арвыста! Бинонтæм хæстæг ничи цыди — бадилатæ уыдысты æмæ сæ адæмы знагтыл нымадтой. Цард сын цас хъыцъыдаттæ бадардта, уый уæ цæстытыл ауайын кæнут. Фæсрешолюци Уæрæсе уыди зауаты уавæры, бахæринаг — ницы, бæстæ — гаффутт. Кълассон тох карзæй-карздæр кодта, адæм кæрæдзи нымудзыныл систы, æфсымæр æфсымæрыл, фырт фыдыл нал ауæрста. Уыдонмæ ма бафтау 30-æм азты æххормаг замантæ, коллективизацийы æвирхъау тыхмитæ, ратон-батонтæ...

Бирæ хъизæмæртты фæстæ Елхъан амарди, уый 1936 азы уыдаид.

Елхъаны хистæр фырт (йæ фыццаг усæй) Сафары дæр æрцахстой, Урс денджыз æмæ Балтийы денджызы 'хсæн цы къанау къахтой, уым. Куы суæгъд, уæд æрцарди Мæскуыйы æмæ Малуккайы дæр уырдаæм акодта. Утæппæт хъизæмæрттæ чи баййæфта, йæ царды бонтæ зындонау кæмæн уыдысты, уыцы зæронд ус иудадзыг йæхимæ хъуыста, фæстагмæ æррынчын, йæ сæр дзæгъæлтæ кæнын райдыдта, рынчындонмæ дæр бахауд, уым ма йæ къух дæр асаст. Йæ чызг Зарæ йæм куы бацыд, уæд ын Малукка афтæ: «Алас мæ нæхимæ, абон — дыццаг, майрæмбоны мæлгæ кæндзынæн». Раластой йæ сæхимæ, æмæ æцагдæр майрæмбоны амарди.

Малуккайæн ма уыди дыууæ чызджы: Лизæ æмæ Лимæ. Лизæ чындзы ацыди брутаг Зантиаты Дзамболатмæ (1895 — 1974). Дзамболат бакасти Тимирязевы номыл хъæуонхæдзарадон академийы, куыста Таджикистаны æмæ Киргизийы — фыццаг генералон директорæй, стæй та дзидзайы-æхсыры индустрийы министрæй. Лимæ уыди Моргуаты чындз. Зарæ мой не скодта, бирæ рæстæг куыста Мæскуыйы — Диафильмы киностудийы редакторæй.

Дзамболатæн уыди дыууæ чызджы: Азæ (æгас нал у, йæ къам — нæ журналы цъары фыццаг фарсыл) æмæ Тамарæ. Тамарæ ныртæккæ цæры Дзæуджыхъæуы. Ацы хабæрттæ дæр нын уый ракодта.

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ

*Ирон сылгоймаг. XVIII æнус.
(Палласмæгæстæ)*

*Галиуырдыгәй рахизырдәм:
Дудараты (Слонаты) Гуыбатә әмә
Хъаныхъуаты Фаризәт. 1911 аз.*

Хатъаты Анастасия. 1917 аз.

Кочысаты Розæ.

Галиуырдыгәй рахизырдәм: Салхъазанон-Дзугкойты Чабәхан, Черчесты Фузә. Арыдон. 20-әм азтә.

Адырхаты Светланә.

Бесләныхъауы чызг-фәсивәәд. 1929 аз.

Хуымæллæрджы чызг-фæсивæд, 1931 аз.

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

УАЛЫННА Мæдтæ

ХУЫЗÆВДИСÆГ ТЕРМИНТЫ НЫСАНИУÆГ

Ирон æвзаджы хуызæвдисæг терминтæ кæд бирæ сты, уæддæр сæ, куыд æмбæлы, афтæ нæма раиртастæуыд. Абайты Васо, Тъехты Федыр æмæ æндæр æвзагиртасджыты фæллоуы руаджы хуызæвдисæг терминтæн сæ фылдæрæн рабæрæг и сæ лексикон нысаниуæг, идеосемантикæ, дзырдарæзтон структурæ æмæ этимологи. Фæлæ кæронмæ иртæст нæма сты ахæм фарстытæ: цы бынат ахсынц ацы терминтæ идиоматикон дзырдастыты æмæ ирон традицион идеологийы, цавæр æндæр æвзагты хуызæвдисæг терминты систематимæ сты æнгæс æ. а.д.

Ирон æвзаджы хуызæвдисæг терминты идеологон функциты кой кæнгæйæ, загъын хъæуы, Абайты Васо, Гаглойты Юри, Цоциты Алан, Уарзиаты Вилен æмæ æндæр авторты куыстыты руаджы кæй рабæрæг ис урс, сырх æмæ бур хуыз-ты нысаниуæг, уый. Фæлæ фыццаджыдæр ацы хуызты функцитæ бæрæггонд æрцыдысты ирон тырысайы хуызтимæ бастæй, дыккаг та уый, æмæ иннæ хуызтæн сæ идеологон функциты тыххæй ахуыргæндтæм ныхас нæма уыди.

Хуызты символикæйæн ирон адæмы традицион идеологийы цы бынат ис, ууыл иу уацы нæй æрдзурæн — æгæр егъау темæ у.

Уымæ гæсгæ, ацы уацæн равзæрстам æрмæстдæр бур хуызы анализ.

Уæлдæр куыд загътам, афтæмæй ирон тырысайы хуызтæн ис бæрæг идеологон нысаниуæг. Рагон индоевропæйаг æхсæнад арæст уыд æртæ фæлтæрай: дзуарылагтæ, хæстон адæм æмæ хæдзарадон кусджытæй. Уыдонæй алкæмæн дæр уыд йæхи символтæ: дзуарылагтæн — урс хуыз, хæстон адæмæн — сырх хуыз, хæдзарадон кусджытæн та — цъæх кæнæ бур хуыз. Индоевропæйаг æхсæнадон фæлтæртæ нарты кадджыты æмбæлынц мыггæгты хуызы: Алагатæ, Æхсæртæггатæ æмæ Борæтæ. Фæстаг мыггæг иуæй-иу кадджыты хонынц «Буртæ» дæр.

Ж. Дюмезиль куыд загъты, афтæмæй Борæтæн сæ царды нысантай иу у хъæздыгдзинад. (Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. М., 1976, ф. 166). Абайты Васойы хъуыдымæ гæсгæ та, мыггагон ном «Борæтæ // Буртæ» йæ равзæрдæй баст у миногон «бур // боримæ». (Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т.1. М. — Л., 1958, фф. 268, 271, 272). Ома ирон традицион идеологийы бур хуыз баст уыд артыккаг индоевропæйаг функциимæ.

Борæты мыггаджы сæйрагдæр миæвар у Бурæ-Фæрныг, æмæ уый номы дæр баиу сты бур хуыз (Бурæ) æмæ хъæздыгдзинад (Фæрныг). Бур хуыз хъæздыгдзинадимæ æмæ артыккаг социалон функциимæ баст кæй у, уый зыны ирон фольклоры иннæ уацмыстæй дæр.

Ирон аргъауы æмбæлы Бур-æлдары кой. Аргъауганæг дзы афтæ загъты: «Хъæздыг уыд Бур-æлдар». (Ирон адæмон аргъæуттæ (ИАА), т.3.Цхинвал, 1961, ф.113). Æмæ та ам дæр бур хуыз баиу хъæздыгдзинадимæ.

Социалон æнæрастдзинад кæй фесæфт, уый тыххæй Нигер йæ уацмыстæй иуы афтæ фыссы: «Саутæ 'мæ нæм буртæ нал ис ныр». (Нигер. Уацмысты æххæст æмбырдгонд, т.2. Дзæуджыхъæу, 1968, ф. 62). Мæгуыр адæм рагæй-æрагмæ сау адæмыл нымад кæй уыдысты, уый алчи дæр зоны, фæлæ цымæ чи сты «буртæ» та? Уацмысы контекстæй куыд зыны, афтæмæй уыдон хъуамæ уой хъæздыджытæ, æмæ уæдæ Нигеры хъуыдыйæн æндæр дзырдтæй афтæ ис загъæн: «Мæгуыртæ æмæ нæм хъæздыджытæ нал ис ныр». Фæлæ ирон идеологийы «сауты (сау адæмы)» ныхмæ æппæты арахдæр фæлæууынц «уæздæттæ». Мæнæ цæвиттонгæ: «Сауæй, уæзданæй, кæйдæриддæр йæ къах, йæ бæх хæссы, — паддзах уæ хоны». (Ирон адæмон аргъæуттæ, т.1. Цхинвал, 1959, ф.404); «уæздан

æмæ сау цы у, — хицау æмæ æххуырст» (Дзесты К. Раствандаг. Орджоникидзе, 1972, ф. 42).

Куыд зыны, афтæмæй уæздæтты номы æмбæхст хуызы æвæрд ис урс хуызимæ ассоциаци, æмæ, хуызты символикæйы æвзагай куы дзураем, уæд «сау» æмæ «уæзданы» оппозици у «сау» æмæ «урсы» оппозици. Куыд загъынц, афтæмæй ацы ныхмæвæрд-дзинадыл амад сты этнонимтæ «сау туал» æмæ «урс туалтæ» дæр. Æвæццæгæн, раджы кæддæр урс хуыз уыд уæзданы символ, мæнæ ныртæккæ сау хуыз мæгуыры символ куыд у, афтæ. Ацы хатдзæгæн бафидаргæнæг ис Барахъты Гинойы ныхæстæй дæр: «Уæздан сæ кæй хуыдтой æгас хæдзарæй дæр, уый Хамбечер дæр фехъуыста. Фехъуыста ноджы, се стæг дæр урс у, загъгæ». (Барахъты Г. Уæлладжыры кадæг. Ордж., 1975, ф. 263).

Фæлæ цымæ цæмæн баивта Нигер «сау» æмæ «уæзданы // урсы» оппозици «сау» æмæ «бур» оппозицийæ? Ритмы тыххæй йæ бахъуыд «бур» хуыз, æви кæд мыййаг зыдта, ирон идеологийы бур хуыз мулкимæ кæй у баст, уый?

Дæсны стилист уæвгайæ, Нигер йæ уацмысты æвзагмæ, кæй загъын æй хъæуы, нæ бахастайд æнæхъола раив-баивтæ. Æмæ уæдæ Нигеры уацмысæй комкоммæ зыны, миногон «бур» хъæздыгдзинады синоним кæй у, уый. Загъын хъæуы уый дæр, æмæ, «сауты» ныхмæ иуардыгай «буртæ» кæй сты æвæрд, иннардыгай та — «уæздæттæ // урсытæ», уый афтæ нæ амоны, æмæ «буртæ» «уæздæтты», науад «урсыты» синоним сты. Индоирайнаг идеологийы урс æмæ бур хуызтæ алы социалон фæлтæрты символтæ кæй уыдысты, уымæ гæстæ карæдзи ныхмæ æвæрд хъуамæ уыдаиккой. Нырыккон ирон идеологийы ацы ныхмæвæрд ирдæй нал зыны, фæлæ Токаты Алиханмæ фембæлдыстæм ахæм рæнхъыл: «Ма дæр фысс урсæй бурайы». (Токаты А. Уацмыстæ. Ордж., 1973, ф. 271). Ам. æвæццæгæн, дзырд цауы цавæрдæр социалон ныхмæвæрдыл, æмæ кæд йæ мидис бынтон бæрæг нал у, уæддæр иннæ факттимæ абарстæй ахæм хатдзæгтæ ис скæнæн: 1. урс хуыз амыдта, æрмæстдæр йæ равзæрдæй («тугай») æхсæнады бæрзонддæр æмæ кадджындæр бынат чи ахста, уыдонмæ (урс стæг), фæлæ мулкæй чи куыд æххæст у, уымæ нæ амыдта, æмæ уымæ гæстæ, «урсытæ» кæнæ хъæздыг уыдаиккой, кæнæ мæгуыр; 2. бур хуыз та амыдта, æрмæстдæр мулкæй хъæздыг чи уыд, уыцы адæммæ, фæлæ уыдон æхсæнадон иерархийы цавæр бынат ахстой, уымæ нæ амыдта; 3. сау хуыз та амыдта дыууæмæ дæр, ома, æхсæнадон

иерархийы аспаэты дæлдæр чи уыд æмæ афтæмæй мулкæй цух чи уыд, уыцы адæмтæ.

Ирон æвзаджы æмæ ирон традицион идеологийы бур хуыз æмæ хъæздыгдинады (фæрныгады) æхсæн цы иудзинад ис, уый æндæр хуызы æвдыст у миногонтæ «бур» æмæ «нарды» семантикон иудзинадæй. Нæ зардыл æрлаууын кæнæм Къостайы «Марходарæг». Царыл ауыгъд чи уыд, æмæ гæды кæмæ не 'ххæссыд, уыцы галы фиу иуæрдыгæй «бур-бурид сси, фæткъуы-йау», иннæрдыгæй та — «йе рагъ афæсти фырнæрстæй». Абайты Уасо куыд зæгъы, афтæмæй «нæрсын» æмæ «нард» иу уидагæй равзардысты. (Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т.2. А., 1973, ф. 170).

Ирон аргъауы кæсæм: «Нард бур сæгъ аргæвста æмæ йæ хорз фæдта сæгъы фыд æмæ арахъхъæй». (Ирон адæмон аргъæуттæ, т. 2. Цхинвал, 1960, ф. 280). Ам дæр «бур» æмæ «нард» фæрсæй-фæрстæм лаууынц.

Æвæццæгæн, бур æмæ нарды æхсæн ассоциацийыл арæст у идиоматикон дзырдбаст «бурæ нæл фыс». (Нарты кадджытæ. Дзæуджыхъæу, 1946, ф. 378). Уырыссаг æвзагмæ йæ ратæлмац кодтой куыд «желтый баран». (Галаев Б.А. Осетинские народные песни. М., 1964, ф. 126). Дыгурон текстты дæр æмбæлы дзырдбаст «борæ нæлфус» (Памятники народного творчества осетин. Вып. 2. Владикавказ, 1927, ф. 39), «бор нæл фустæ». (Ирон адæмы сфæлдыстад. Т.2. Ордж., 1961, ф. 538). Ацы дзырдбастæн ис æндæр вариант дæр: «бурхъус нæлфыстæ» (ИАС, т.2, ф. 351), «бурæ хъус нæл фус» (уый дæр уым, ф. 481). Иу текстты мидаг та «бурæ нæлфысы» басты æмбæлы «хорз нæл фыс». (Мах дуг, 1988, № 2, ф. 114).

Уымæй дарддæр ма миногон «бурæ» у нæлхуыйы эпитет дæр: «бурæ нæл хуы». (ИАС, т.2, ф. 154, 155). Ис ын æндæр вариант дæр: «буран нæл хуы». (ИАА, т.2, ф. 223). Дыгурон текстты ма æмбæлы «бор хъизон» (ИАС, т. 2, ф.480), ома «бур хъыбыл». Хуы нард кæй вæййы, æвæццæгæн, æй уымæн хонныц «бур».

Миногон «бур» ма æндæр царæгойты эпитет дæр у, æмæ, æвæццæгæн, алы хатт царæгойтæн се 'ддаг бакастмæ нæ амоны, фæлаæ, нард кæй сты, уымæ: «бур сæгуыттæ» (Нарты кадджытæ, 1946, ф. 183), «бур гал» ИАА, т. 1, ф. 221), «бур хъуг» (ИАА, т. 3, ф. 38), «бур сæныкк» (ИАА, т. 2, ф. 216), (ИАС, т.2, ф. 138) æ.а. д. Цæвиттон, аргъауы «бур хъуг» афæдз

æртæ къусæй фылдæр æхсыр нæ лæвардта, афтæмай æнæхъæн бинонты дардта — уыдон уыцы æхсыр æмæ дзулæй дарддæр ницы хордтой æмæ афтæмай цардысты. (ИАА, т.3, ф. 37 — 38). Ома бур хъуджы 'хсыр уыд цъус, фæлæ æфсадаен, уымæн æмæ уыд иттæг сойджын. Миногонтæ «бур» æмæ «сойджын» семантикон æгъдауæй кæй æрбангом сты, уый зын бамбарæн нæу — æхсырæн йæ сой æцæгдæр бур ваййы, цы царв дзы цагъдыңц, уый дæр бур ваййы. Абарут сойджын цыхты эпитет ирон аргъауы æвзаджы: «дынджыр бур-бурид цыхт». (ИАА, т.2, ф. 384).

Куыд уынæм, афтæмай бур хуыз у канд мулк æмæ фæрныгады синоним нæ, фæлæ «нард» æмæ «сойы» эпитет дæр. Фæстаг дыууæ æмбарынадимæ бур хуызы ассоциаци фæзынд цæстуынгæ æмæ æнцонæмбарæн реальности бындурыл: хус фиу дæр æмæ урссаджы сой (царв) дæр бур ваййынц. Сой, царв æмæ фиу та кæддæриддæр баст уыдысты хъæздыг цардимæ, æмæ ардыгæй хорз зыны, бæлвырд хæдзарадон хабæртты бындурыл абстрактон социалон æмбарынадтæ куыд фæзындысты, уый.

Ахæм семантикон эволюцийы руаджы ма фæзынд ноджы иу ассоциаци: «бур» æмæ «амонды» 'хсæн. Цæвиттон, цыкурайы фæрдыг амондхæссæг у, æмæ йæ дыгур хонынц «бор фæрдуг». (ИАС, т.1, ф. 424). Дыгурон фольклоры ма ис «бор мæлгъæ» дæр, ома «бур маргъ» — «цавæрдæр маргъ, адæм амондхæссæг кæй хуыдтой, ахæм». (ИАС, т.2, ф. 645).

Ахæмтæ сты бур хуызы сæйрагдæр функцитæ ирон адæмы традицион идеологийы.

АРВИСТОН

ИС АХАМ ЦАД

Зæххы цъарыл ис алыхуызон цадтæ. Иутæ дзы донæй се ‘мбылтæм сты, иннатæ сысгæ кæнынц. Иутæ дзы æдзæхх сты, иннатæ — цæхджын. Иутæ сты егъау, иннатæ — бынтон къаннаг. Фæлæ дзы мæнæ Карибы фурды Тринидады сакъадахыл цы æмбисонды цад ис, уымæн æмбал нæй. Йæ арф сбæрæг кæнын ныронг никæйма къухы бафтыд. Йе ‘сгарджытæ куыд хъуыды кæнынц, афтæмæй цадæн йæ бын зæххыскъуыд у æмæ зæххы къорийы аппмæ æввахс лæууы. Ацæг Тринидады цадæн йæ сæйрагдæр диссаг уый нæу, фæлæ у... тæнæг асфальт. Æмæ дзы уыцы хуызæнæй ныр бирæ азты дæргъы пайда кæнынц йæ комкоммæ нысаниуæгмæ гæстæ. Уымæ загъын хъæуы уый, æмæ цад ныронг мисхалы бæрц дæр кæй нæма байсыст. Ноджы ма йæ асфальт, промышленнон куыстуæтты кæй аразынц, уымæй дзæвгар сыгъдæгдæр æмæ хæрзхæддæр у.

МЫСТЫТÆ НÆ УАРЗЫНЦ ИЧЪИЙЫ СЫНДЗ

Куыд рабæрæг, афтæмæй мыстытæ æмæ уырытæ тынг сыгъдæгуарзаг цæрагойтæ сты. Сæ буарыл исты ныххæца, кæннод сыл уæлдай рыг абада — абабау! — фæлтау сæ хъарм бынаттæ ныуадздысты æмæ æвæстиатæй фæлидздысты сыгъдæгдæр ранмæ. Уæдæ ацы зианхæссæг цæрагойтæн фæндараст загъынмæ чи бæллы, уый бавдæлæд, æмæ йæ ныккæнды — йе ‘варæнтæ кæм сты, уым — райтауæд ичъийы сындзытæ æмæ уагъылыый къалиутæ. Ноджы ма мыстытæ æмæ уырытæ тæрсынц кориандрæй, скъæлдзойæ, æхсæнчъыхосæй æмæ бæрæзейæ.

АФТЕКМÆ ЦÆУЫН НÆ ХЪÆУЫ

Чи йæ зоны, уыдон дзурынц, чендзейы (петрушка — басгæрдæг) армыдзаг, дам, сызгъæрины армыдзагæй асламдæр

нау, загъга. Нæ цахæрадоны халсарæй æмæ бæзгæ зайæг-халай цыдариддæр и — сеппæт дæр сты æнæнизы хос. Фæла дзы чендзейæн æмбал нæй, уымæн æмæ иннæ халсартæй хъауджыдæр амæн йæ магни æмæ кальци дзæвгар фылдæр сты. Тынг хъæздыг у витамин В-йæ.

Иттæг пайда у чендзе — ахсæн куы нæ куса, нывыл хæрын куы нæ цауа, уыргты дуртæ куы уа, игæр куы ррисса. Æцæг æнхъæлцау сылгоймæгтæн æмæ дзидзидарæг мадæлты æхсырæн чендзе нæ бæззы.

Чендзейы мыггаг йæ ныссадзынæй цыппар-фондз боны раздæр бауыдайын фæхъæуы. Стæй хъуамæ разайа. Мыггаг садзын æмбæлы рагуалдзæджы, зæхх куы нал фæсæлы, уæд, стæй — июны, ноджы ма суанг фæззæджы дæр, саумæрæн йæ ныссæлынæй иу дæс-фынддæс боны раздæр. Йæ мыггагæн зымæджы хъызтæй тас нау. Уый хыгъд, рагуалдзæджы йæ цъæх-цъæхид сæр сдары зæххы бынæй. Æгæр бæзджын садзын æй нæ хъæуы. Чендзе нæ уарзы æгæр донджын мæр, стæй хъæбæр зæхх дæр.

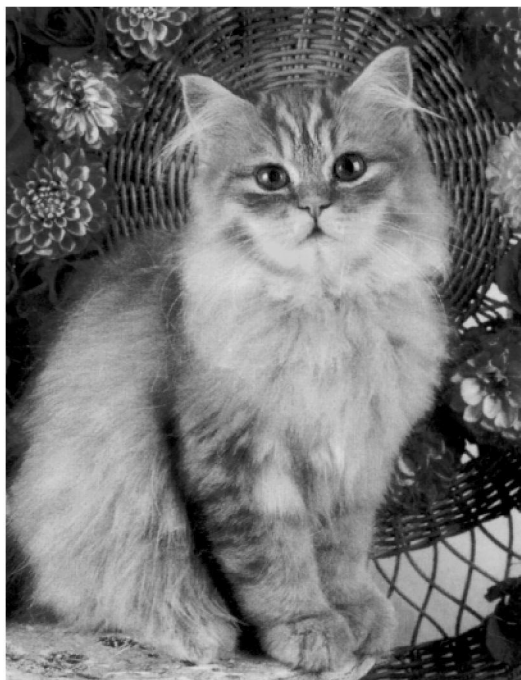
КОЛОРАДАЙЫ ХЪÆБЫЗАТЫ НЫХМÆ

Картофы сыфы мидаг ахуыргæндтæ ссардтой, колорадойаг хъæбызайæн тынг æхцон чи у, ахæм тæфгæнаг буаргъæд, апельсины цъары та — хъæбыза йе ‘сæфт кæмæй уыны, ахæм. Фыццаг буаргъæдæй аразынц хъæбызайы æрцахсæн фæрæз, дыккагæй та — картофы быдырыл пырхæнæн хос.

ДЗЫККУТЫ ТЫХХÆЙ

Китайы цары æхсæрдæс æмæ дыууиссæдз адæмыхатты. Дун æмæ яо, загъга, уыцы адæмыхаттыты æгъдаумæ гæстæ дæсаздзыд чызджытæ райдайынц сæ сæрыхъуын уадзын. Ссæдзгай азтæ сыл куы рацауы, уæды онг сæ дзыккуты дæргъ свæййы дыууæ метрмæ æввахс. Куыд дзурынц, афтæмæй дзыккуты рæстæн иттæг ахъаз у, пырынц цы доны бауыдайынц, уымæй сæр цахсын. Уый руаджы сæрыхъуын сæрттивы, ноджы ма свæййы фæлмæн æмæ æнæниз.

*Журнал «Наука и жизнь»-ы
2000 азы алы номыртæй.*

ГÆДЫТÆ ÆМÆ ДИН

Мысирæгтæн гæды цыппар мин азы размæ райдыдта лæггад кæнын. Уый канд мыстахсæг нæ уыди, фæлæ хъахъхъæдта кувæндæтты хæзнатæ дæр. Мысираг гæды сыгъдæг царæгойыл нымæд уыди. Суанг ма сылгоймаг-хуыцау Бакотæн дæр уыд гæдыйы сæр.

Гæды тынг кадджын у пысылмон бæстæты дæр. Суанг ма йын ис мæзджитты царыны бар дæр, уымæн æмæ сæ пехуымпар Мæхæмæт бира уарзта.

XIV æнусы инквизици тынг бафхæрдта æназым гæдыты. Инквизитортæ уыдон дæлимонты лæггадгæнджитæ хуыдтой. Ауыгътой сæ ауындзæнтыл, сыгътой сæ арты.

Уæрæсейы чырыстон дин гæдытæм фæлмæндæр цæстæй ракаст. Уыди сын моладзандонты царыны бар. Раст зæгъын хъæуы, фæстæдæр гæдыты сраст кодтой католиктæ дæр. Суанг кардинал Ришельейæн йæ хæдзары уыди цыппæрдæс фæлмæнхъуын гæдыйы.

НОДЖЫДÆР МА ГÆДЫТЫ ТЫХХÆЙ

Индиаг океаны ис иу гыццыл сакъадах, йæ ном Фраджджост. Нæдæр дзы адæм цары, нæдæр — маргъ, нæдæр — сыр. Æрмæстдæр — гæдытæ. Уый дæр иу æмæ дыууæ нæ, фæлæ — иу минай фылдæр.

1850 азы сакъадахмæ хæстæг фæдæлдон иу нау. Наутæрджитæ иууылдæр бабын сты. Фæлæ науы цы дыууæ гæдыйы уыди — нæл æмæ сыл — уыдон куыддæртæй сакъадахмæ æрба-

ирвæзтысты, æмæ абон сакъадах сси гæдыты «паддзахад». Бухъцард кæнынц æнæмæтæй, уæдæ цы! Сæ алыбоны минас — кæсаг.

ЧЫРЫСТИЙЫ АЪВЗАГЫА

Сирийы сæйраг сахар Дамаскæй Малюляйы хъæумæ сахаты цыд йеддæмæ нæу. Фæлæ йæм куы бахæццæ уай, уæд, цыма, Йесо Чырыстийы замантæм фæхæццæ дæ, афтæ дæм кæсдзæни. Хъæу лæууы егъау дзыхъхъыл. Йæ алыварс — бæрзонд къæдзæхтæ. Къаннаг тъæпæн сæр хæдзæрттæ ныййичъи сты æмдзæхгæр къæдзæхы фахсыл. Сæ уæле — рагон моладзандон. Алырдыгæй сау къæдзæхты æнцъылдтæ фæсонтæй хæлиу дзыхтау кæсынц æнæнымæц лæгæттæ — раджы заманы-иу уым ныгæдтой сæ мардты. Ацы лæгæтты-иу, сæ фæдыл чи зылди, уыдонæй лидзгæйæ, сæхи æмбæхстой фыццаг чырыстæттæ дæр. Чырысти сын афтæ куы дзырдта, фыдгул Иерусалимыл куы æрхула кæна, уæд-иу хæхтæм лидзут, зæгъгæ, уæд, æвæццæгæн, ацы бынаты кой дæр кодта.

Хъæуæн йæ диссаджы-диссагдæр хæзна у арамейаг æвзаг — Чырысти кæуыл дзырдта, уый. Малюляйы цæрджытæн ныр дæр ма уыцы æвзагыл зæлланг кæны сæ ныхас, кæд ахуыргæндтæм мард æвзагыл нымад у, уæддæр. Адон æй дыууæ мин азы дæргъы уыцы сыгъдæгæй бахъахъхъæдтой, нæ йæ ферох кодтой. Уæдæмæ фыццаг сыгъдæг чырыстæтты заманмæ абалц кæнын кæй зæрды æрæфта, уый-иу Сирийы хуссарварс Малюляйы хъæу бабæрæг кæнæд.

«ХЫТЪЫНЫ ЦУР»

Парижы хæрæндæттæй иуæн ис ахæм æнахуыр ном. Хъуыдаг афтæ у, æмæ уыцы хæрæндонæн йæ астæрдыл фынгты бæсты уæлгоммæ хуыссынц хытъынджын лæгтæ, сæ хытъынтыл фынгæмбæрзæнтæ тыд. Хæрæндоны уазджытæ дыгæйттæй фæбадынц хытъынджынты фæйнафарс, сæ къæхтæ дзуарæвард ыскæнынц, афтæмæй. Хытъынтыл — алы хæрд æмæ нозт æвард. Хæрæндоны кусджытæ уазджытæй æрмæст иу хъуыдаг домынц: «Фынг» цæмæй басудза, ахæмæй йыл мацы æркалут!»

УЙЙ ДЫН КЪÆДЗИЛ

Алаемæты диссаджы къæдзил ис япойнаг фениксæн. Æмæ паддзахау уыцы барджынхуызæй рацæйцæуы, лæггадгæнæг та йын йæ къæдзил лæгуæрдоны рацæйласы йæ фæдыл.

*Журнал «Знание - сила»-йы
2000 азы алы номыртæй.*

СЫВÆЛАÆТТÆ ХУДЫНЦ

* * *

Зæлийыл æртæ азы цæуы. Кæрты нæу-дзарыл дзуццæджы бады æмæ къæцалæй зулчы рафæлдах-бафæлдах кæны.

— Зæли, ма хур, уый цытæ архайыс? — фæрсы йæ йæ нана.

— Уæдæ мæм йæ цæсгом цæуыннæ æвдисы?

* * *

Æртæаздыд Рохсанæ цæугæдоны был-гæрон тезгъо кæны йæ фыдима.

— Баба, кæсаг-ма мын æрцахс!

— Цæмæй дын æй æрцахсон, уый мæм нæй, ма хур.

— Дæ къухæй йæ рацахс! Ма тæрс, хæцгæ нæ кæны.

* * *

— Хъусыс, ма цæст, къæдмæ ма фæцу, кæннод дæ бирæгъ бахæрдзæни,— тæрсын кæны мад йæ гыццыл чызг Зæрадайы.

— Æмæ кæд уый дæр мæнау хæрын нæ фæкомы, уæд та?..

* * *

Æртæаздыд Æхсæртæг йæ къухæй амоны, бæласы цъуп-пыл цы халон бады, уымæ:

— Гыцци, кæс-ма, къулбадаг ус йæ уæлæ халоны дзауматæ скодта.

* * *

Цыппараздыд Аланы фæрсы йæ мадыхо:

— Уæдæ кæй фылдæр уарзыс?

— Нанайы, бабайы æмæ карчы къахы.

БЫСЪУЫЛЫҢЫ Кэола

МИДХЪУЫДЫТӘ АЕРГОМӘЙ

* * *

Гуыргә чи ракәны, уыдон се'ппәт дзәнәты аккаг цард нә фәкәнынц,

* * *

Цардмә кәй фәстә рантысәм, уый зонын нын куыд нә фәччы, афтә нын, кәй разай фәуыдзыстәм, уый зонын дәр не 'мбәлы.

* * *

Хуыцау! Аз, чи зоны, дәуыл әууәндыны аккаг дәр нә дән, фәлә уый кәй азым у, кәй?..

* * *

Хуыцау! Нә куыд барст кәй нә вәййы, хъабыл әмә әхцон дәуән, уый, ау, иудадзыг нәхи аххос у?..

* * *

Дунесфәлдисәг! Ныббар кәйных ныхас, кәд әз уый аккаг нә дән, уәддәр дә фәрцы алцыдәр ссарын.

* * *

Дәхицәй хуыздәр ләгимә әмвынг куы уай, уәд ләугәйә дәр ис минастәнән. Дәхицәй цауддәримә куы уа дә фынг, уәд ын фәлтау уырдыг ләуу — чи зоны, әндәр аккаг нал дә...

* * *

Цымә тәрхоны ләгтәй цас ис сыгъдәгкъух әмә сыгъдәг-удтә — искәмән тәрхон хәссыны аккаг чи у, ахәмтә?

* * *

Тәхудиәгтә әдзух Хуыцау дәр нә дәтты, цәмәй тәрсәм, уыдон та хәйрәгмә дәр — хәрх!

* * *

Кәд хорз әмә әвзәр әмбәлцон сты, уәд, чи зоны, әмә әвзәр дәр искәй цәсты рухс у.

* * *

Хуыцауы бамбарынмæ ма тырн — уый дæ куы 'мбара, уæд уый дæ амонд.

* * *

Ис иунæг амонд зæххыл: æмбарынхъом чи у æмæ алцæимæ дæр райгондæй чи сразы.

* * *

Дыууæ хорзæй иуы хуыздæр схон, цæйнафалтау дыууæ цаудæй иу уа бынтон æвзæр.

* * *

Хуыцау! Мæ тæригъæдтæ мын куы ныббарай, уæддæр дæ разы къæмдзæстыгæй баззайдзынæн!

* * *

Цымæ рæстæй царæг лæг йæ фыртыхстæй кувгæ арвмæ цæмæн кæны, зæхмæ та ту?..

* * *

Цалынмæ тæригъæдджын æлгъаг буар æгас вæййы, уæдмæ сыгъдæг æнæрдзæф уд йæ цардæй сфæлмæцы .

ДЫУУÆ КУЫДЗЫ

Дыууæ куыдзы сæмбæлдысты, фæлæ, куыд вæййы анауи царды, афтæ кæрæдзимæ нæ смудгæ бакодтой, нæ кæрæдзиуыл рæйгæ. Иу дзы афтæ хæрзконд, хæрзуынд æмæ хæрзхаст уыдис, æмæ йæ куыдз схонын дæр тæригъæд уыдаид.

Иннæ та, куыдзæн куыддæриддæр æмбæлы, афтæ йæ бакаст. Ома йæ æндæр исты сырдимæ нæ фæивддзаг кодтаис, уымæн æмæ йæ йе 'сфæлдисæг цы нысанæн сфæлдыста, уый уыдис йæ бакасты дæр, стæй, чи зоны, йæ куыдзы мидхъуыдыйы дæр.

Æцæг куыдзы каст чи кодта, уый иннæйы, æгæр рæвдыд куыдзы, фæрсы: «Хатыр бакæн, æнæдзуапп нæ дæн, фæлæ афтæ хæрзуынд дæ, æмæ мæм мæ фыруæзданæй дæумæ басмудын дæр анауаг ми кæсы. Цы ран æмæ кæм цæрыс, уагæр, цæмæй дæ дæ буц рæвдыд хуызæй куыйтæ куыдз схонын ма уæндой?» «О, ды

раст дæ,— загъта уый. — Ахæм мæ хицауы руаджы дæн; иу ран царæм, иу ран хуыссæм, иу къусæй хæрæм. О, ницы хъуаг дæн, суанг ма мæ фылдæр хатт, райын куыд хъæуы, уый дæр ферох ваййы. Хорз, æмæ мæ сыхаг куыйты райд хъусын. Загъ-ма, ды та цæмæн дæ куыдзау куыдзы хуызæн?» «Æз дæр мæ хицауы руаджы дæн ахæм. Ис мын, куыдзæн цыдæриддæр æмбæлы, уыцы царды уавæртæ: уаргæ бон мыл нæ тæдзы, æххормаг нæ ваййын, дзæгъæл æфхæрд не 'ййафын, райын бæрцæй æмæ афоныл. Мæ хицау райгонд у — йæхи фæллоуæ цары — æз дæр ын цас æххуыс дæн, уымæ гæстæ мæ дары».

Иуцасдæры фæстæ та ногæй сæмбæлдысты ацы дыууæ цыппæркъахыджы. Хæрзхастмæ йæ буц хуызæй ницыуал баззад, дыууæ æххормаг æрттивгæ цæсты æмæ ныллаг уагъд пыхцыл къæдзил йеддæмæ. Æцæг куыдз та йæ хуыз ницæмæй аивта, афтæмæй зноны бухъцардгæнæгмæ ацы хатт дæр та нæдæр смудгæ бакодта, нæдæр ыл райгæ скодта.

Бафарста йæ: «Цы дыл æрцыд?»

Уый йын загъта: «Мæ хицауы асдæрын куы хъуыд, уæд æз та æнæрхъуыдыйæ срайдтон. Æмæ мæ фæддæдуар кодта. Куыдзæн, дам, куыдзы бынат...»

Цъары фыццаг фарсыл. Зантиаты Дзамболаты чызг Азæ.

Цъары цыппæрæм фарсыл. Тугъанты Сафары чызг Азæ,
персаг консул Дауыт-Ханы бинойнаг.

Технический редактор	Раиса КУДЗИЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Соня ДЕГОЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дугæй» исткæй у, уый.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
коллектив редакции

Подписано к печати 19.03.01.. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. №1. Гарнитура
шрифта MyzI. Печать офсетная. Усл. п. л. 11,16. Учетно-изд. л. 9,86. Тираж 1350 экз.
Заказ № 276.

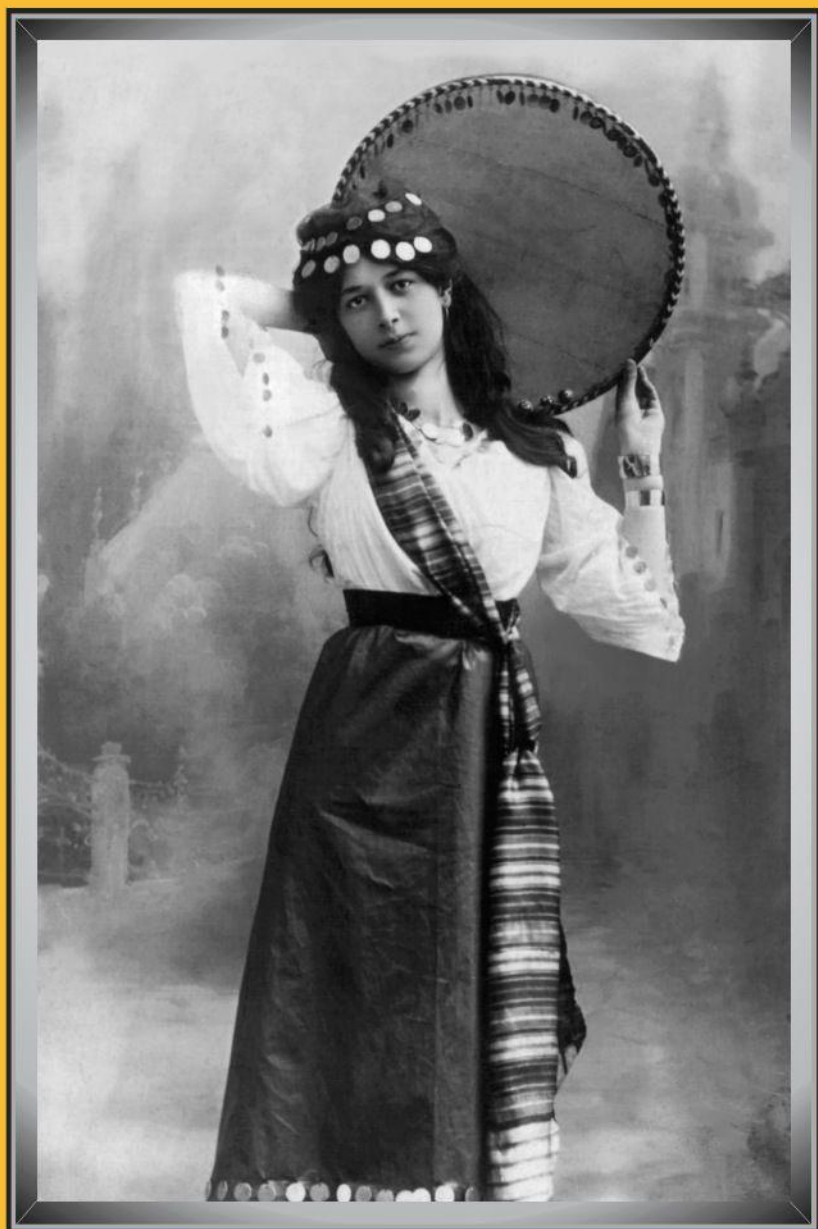
Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 33-69-66; 33-31-58; 33-69-62; 33-31-24.

Журнал отпечатан на издательско-типографском предприятии им. В.А. Гассиева
Комитета РСО-Алания по печати и делам издательств, 362011, г.Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Хъаныхъуаты Насынхан. Азаниев Хапæшы бинойнаг.

Индекс 73247